
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVII (2020), Ng13
s. 155-205
doi: 10.36121/jpietrzak.17.2020.3.155

Jarosław Pietrzak
(Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
ORCID 0000-0003-0341-2273

Ceremoniał koronacyjny i jego znaczenie dla pozycji polskich królowych w XVII i XVIII wieku.

Streszczenie: Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do badań nad ceremoniałem koronacyjnym królowych Rzeczypospolitej na przestrzeni XVII i XVIII w. Temat ten nie doczekał się do tej pory opracowania. Motywem przewodnim artykułu jest spojrzenie na pozycję władczyni w systemie prawno-ustrojowym polsko-litewskiego państwa, przez pryzmat ceremoniału koronacyjnego. W pracy poruszone zostały wątki dotyczące przedstawienia i wizerunku wybrank polskich królów podczas uroczystego wjazdu zaślubinowo-koronacyjnego. Baczną uwagę zwrócono na kształtowanie się rytu koronacyjnego począwszy od XV w. i jego przemiany w wiekach późniejszych. Wiele elementów tworzących liturgię koronacyjną królowej, było zmienianych na przestrzeni lat i nie można powiedzieć, by ceremoniał był pod tym względem jednolity. Na koniec przyjrano się ikonosferze i oznakom władzy, towarzyszącym sakrze koronacyjnej, m.in. insygniom koronacyjnym, szatom oraz oprawie wizualnej i audialnej uroczystości.

Słowa kluczowe: koronacje, królowa, ceremoniał, Rzeczpospolita Obojga Narodów

The coronation ceremony and its significance for the position of Polish Queens in the 17th and 18th centuries

Annotation: The work is a contribution to the research on the coronation ceremony of Polish queens over the 17th and 18th centuries. This topic has not been elaborated yet. The work touches upon the threads of the presentation and image Polish kings of the chosen during the ceremonial marriage and coronation entry. Attention was paid to the formation of the coronation rite from the 15th century and its transformation in later centuries. Many of the elements forming the queen's coronation liturgy have been changed and it cannot be said that the ceremonial was uniform in this respect. Finally, the iconosphere and signs of power accompanying the coronation sacre were examined, including coronation insignia, robes and the visual and audio settings of the ceremony.

Keywords: coronation, queen, ceremonial, Polish-Lithuanian Commonwealth

Коронационный церемониал и его значение для позиции польских королей в XVII и XVIII вв.

Аннотация: Данная статья является вкладом в исследование обряда коронации королей Речи Посполитой Польской в XVII и XVIII веках. Эта тема еще не дождалась монографического изучения. Лейтмотивом статьи является взгляд на положение правителя в правовой и политической системе Польско-Литовского государства через призму церемонии коронации. Работа затрагивает темы, связанные с представлением и изображением избранных польских королей во время торжественного свадебно-коронационного въезда. Пристальное внимание было уделено формированию обряда коронации с XV века и его изменениям в более поздние века. Многие элементы, составляющие литургию коронации королевы, изменились с годами, и нельзя сказать, что церемония была единообразной в этом отношении. Наконец, были исследованы иконосфера и знаки власти, сопровождающие церемонию коронации, например коронационные инсигнии, мантии и визуальное и звуковое оформление церемонии.

Ключевые слова: коронации, королева, церемониал, Речь Посполитая

Wstęp

Pozycja polskiej królowej w okresie elekcyjnym, jak trafnie wskazał Robert Frost, nie została poddana szerszej analizie przez historyków¹. Angielski badacz w swych ocenach poszedł jeszcze dalej tłumacząc, że o braku zainteresowania osobą małżonki panującego, zadecydowała przemiana dynamiki politycznej, jaka dokonała się wraz ze zmierzchem dynastii Jagiellonów i upadkiem wpływów tejże rodziny królewskiej w całym regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Inną kwestią było przywiązanie szlachty do idei obieralności monarchy, kandydatur o jagiellońskim rodowodzie lub do projektu wyboru „Piasta” oraz tworzenia koligacji matrymonialnych, wyłącznie z katolickimi domami panującymi².

Biografie królowych-małżonek i niektóre opracowania monograficzne³ dostar-

¹ R. Frost, *Etipoczyk i stoń? Ludwika Maria Gonzaga i rola królowej w monarchii elekcyjnej (1645–1667)*, [w:] *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą*, red. A. Kalinowska, P. Tysza, Warszawa 2019, s. 21–24.

² Por. U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999, s. 167–195; S. Ochman-Staniszevska, *Od stabilizacji do kryzysu władzy królewskiej. Państwo Wazów*, [w:] *Między monarchią a demokracją*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 211–269; E. Opaliński, *Postawa szlachty polskiej wobec osoby królewskiej jako instytucji w latach 1587–1648: próba postawienia problematyki*, „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH), 1983, r. 90, s. 791–803; tenże, *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólewia*, KH, 1985, r. 92, s. 533–547; Z. Kuchowicz, *Literatura szlachecka wobec elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, „Prace Polonistyczne Uniwersytetu Łódzkiego”, 1955, t. 13, s. 171–186; K. Przyboś, *Kandydatura Piasta w literaturze politycznej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, „Studia Historyczne”, 1971, t. 14, z. 4, s. 502–510; W. Szczygielski, *W kręgu idei narodowego monarchy*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica”, 1986, nr 26, s. 17–42.

³ Wymieniam tylko najważniejsze opracowania w języku polskim, zob. E. Rudzki, *Polskie królowe*, t. 1: *Żony Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 1987, t. 2: *Żony królów elekcyjnych*, Warszawa 1990; J. Wyrozumski, *Królowa Jadwiga. Między epoką piastowską i jagiellońską*, Kraków 1997; J. Nikodem, *Jadwiga. Król Polski*. Wrocław 2009; J. Sperka, *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 107–119; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012; B. Przybyszewski, *Barbara Zápolya królowa Polski 1512–1515*, Łańcut 2000; W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557), czasy i lu-*

czyły pewną, acz niewielką dawkę wiedzy na temat ich życia i działalności, lecz nadal pozostaje otwartym pytanie o tworzenie przez nie sieci powiązań klientalnych oraz ich nieformalne oddziaływanie na politykę wewnętrzną kraju poprzez wywieranie wpływu na decyzje o promocjach urzędniczych, animowanie działań na forum sejmikowym i sejmowym, rad senatorskich i sesji trybunalskich, a także zaangażowanie w kwestię polityki zagranicznej na przestrzeni wyżej wskazanego okresu. W pracy podjęta zostanie próba rozważenia statusu polskiej królowej i jej miejsca w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej w odniesieniu do ceremoniału koronacyjnego, konstytuującego jej rolę w państwie⁴. Analiza ta dotyczy wieków XVII i XVIII i w założeniu obejmować będzie kolejno: koronację Konstancji Habsburżanki w 1605 r., sakry Cecylii Renaty w 1637 r., Ludwika Marii Gonzagi w 1646 r. i 1649 r., Eleonory Habsburżanki w 1670 r., Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej w 1676 r., Katarzyny z Opalińskich Leszczyńskiej w 1704 r., oraz koronację Marii Józefy z Habsburgów w 1734 r. Badania zostały skupione wokół kolejnych problemów dotyczących: znaczenia małżeństwa królewskiego, okoliczności aktu koronacyjnego w aspekcie wyboru czasu oraz miejsca, prezentacji postaci królowej podczas uroczystego wjazdu koronacyjnego oraz stworzenia jej symbolicznego wizerunku. Na koniec omówione zostaną geneza i zastosowania ceremoniału koronacyjnego królowych polskich na przestrzeni XVII i XVIII w. oraz przedstawienia ikonosfery władzy, na którą składały się takie elementy jak: wystrój świątyni, oprawa muzyczna, symbolika insygniów koronacyjnych oraz szat noszonych przez królewskie małżonki, w czasie koronacji. Zastrzegam, że pojęciami „koronacja” oraz „sakra” będą posługiwać się synonimicznie, mając jednak świadomość, że w monarchiach Europy Zachodniej w badanym czasie, ceremoniał nałożenia korony na głowę sukcesora uznawano za formę uświęcenia (*sacredotium*) i ograniczano go do rytu liturgicznego⁵. W pol-

dzie odrodzenia, t. 1–3, Poznań 1949–1958; M. Bogucka, *Bona Sforza*, wyd. 2, Wrocław 2009; też, Anna Jagiellonka, wyd. 2, Wrocław 2009; też, Barbara Radziwiłłówna, [w:] *Życiorysy historyczne, legendarne i literackie*, red. Z. Stefanowska, J. Tazbir, Warszawa 1984, s. 67–88; J. Besala, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Warszawa 2007; tenże, *Barbara Radziwiłłówna i Zygmunt August*, Warszawa 2007; A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017; P. Jędrzejewski, *Elżbieta Austriaczka – królowa polska i wielka księżna litewska (1526–1545)*, „*Res Gestae*”, 2015, t. 1, s. 107–127; Z. Libiszowska, *Żona dwóch Wazów*, Warszawa 1963; też, *Królowa Ludwika Maria*, Warszawa 1985; K. Targosz, *Uczony dwór Ludwika Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, wyd. 2, Warszawa 2015; M. Kamecka-Skrajna, *Królowa Eleonora Maria Józefa Wiśniowiecka (1653–1697)*, Toruń 2007; M. Komaszynski, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Kraków–Wrocław 1984; tenże, *Piękna królowa Marysieńka*, Kraków 1995; *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszką, Warszawa 2017; J. Staszewski, *Maria Józefa*, „*Polski Słownik Biograficzny*” (dalej: PSB), t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, s. 1–2; J. Sito, *Królowa Maria Józefa – zapomniani rozdział saskiego mecenatu w Rzeczypospolitej*, [w:] *Oświeceniowa republika władców. Rezydencje, kolekcje, mecenat*, red. A. Pieńkos, Warszawa 2016, s. 41–61. Biografie Bony Sforzy, Ludwika Marii Gonzagi i Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej ukazały się także po włosku lub francusku. Zostaną odnotowane w dalszej części pracy.

⁴ Pewne uwagi w tym zakresie zgłosiła niedawno Agnieszka Januszek Sieradzka, zob. *Stellung und Rolle der Königin im Hofzeremoniell Polens unter den Jagiellonen: auf der Suche nach einer Forschungsmethodologie*, „*Mediaevalia Historica Bohemica*”, 2018, t. 28, nr 1, s. 41–59.

⁵ P. E. Schramm, *History of English Coronation*, Oxford 1937; R. Jackson, *Vive le Roi! A History of the French Coronation from Charles V to Charles V*, London 1984; Š. Holčík, *Uroczystości koronacyjne w Preszburgu 1563–1830*, tłum. K. Močko, Kraków 1986; Š. Vácha, I. Veselá, V. Vlínas, P. Vokáčová, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká koronovace 1723*, Praha–Litomyšl 2009; A. Michałek-Simińska, *Znaczenie koronacji królewskiej w późnośredniowiecznej Francji*, „*Przegląd Zachodniopomorski*”, 2006, r. 31, z. 1, s. 169–198 (tam bogate ode-

skiej tradycji, koronacja nie oznaczała wyłącznie wydarzeń rozgrywających się przed ołtarzem katedralnym, ani nie była traktowana jako rodzaj sakramentu, ale składała się z wielu czynności m.in. wjazdu do Krakowa, pochówku poprzednika, procesji ekspiacyjnej na krakowską Skalkę do relikwii św. Stanisława, właściwej liturgii, kończąca na homagium składanym władcy na Starym Rynku w Krakowie⁶.

Rezultaty badań. Znaczenie małżeństwa i aktu koronacji

Wybór królewskiej małżonki zawsze wzbudzał określone emocje, z racji tworzenia w ten sposób konkretnego aliansu politycznego z domami panującymi w Europie. Dokonując krótkiego przeglądu zawieranych małżeństw na przestrzeni średniowiecza i czasów nowożytnych, w gronie koronowanych i prawnie posługujących się tytułem królowej Polski⁷, odnaleźć możemy przedstawicielki dynastii Habsburgów austriackich (8), Piastów (2), władców Hesji (1), Ludolfingów (1), Askańczyków (1), Giedyminowiczów (1), Wettynów (1), Zápolyów (1), Sforzów (1) i Gonzagów (1). W czasach piastowskich i jagiellońskich decyzja o wyborze małżonki dla króla zapadała zwyczajowo w kręgu rady królewskiej, złożonej z dostojników świeckich i duchownych, w wyniku uzgodnień z panującym i jego rodziną⁸. Po 1572 r. kwestia ta, ze względu na wagę związku małżeńskiego władcy dla spraw publicznych, doczekała się kodyfikacji w artykułach henrykowskich. W punkcie szesnastym zapisano, iż wyboru królowej dokonują dostojnicy polscy i litewscy skupieni w radzie królewskiej⁹. Tym samym osoba

ślania do literatury problemu w językach francuskim i niemieckim); M. Kulecki, *Ceremoniał intronizacyjny Przemysłidów w X–XIII wieku*, „Przegląd Historyczny” (dalej: PH), 1984, t. 75, z. 3, s. 441–451; A. Fijałkowski, *Średniowieczne koronacje królewskie na Węgrzech i w Polsce*, PH, 1996, t. 87, z. 4, s. 713–735.

⁶ M. Rożek, *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987, s. 50–56; W. Sawicki, *Rytuał sakry – koronacji królewskiej jako źródło prawa i ustroju państwa średniowiecznej Europy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1972, t. 24, s. 279–293; A. Bues, *The Elections, Coronations and Funerals of the King of Poland*, [w:] *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 1–2, ed. J. R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring, London 2004, s. 375–385.

⁷ Do wyjątków należały żony monarchów, które posługiwały się tylko tytułem królowej Polski, ale wobec których nie został dopełniony, przewidziany prawem polskim, obrzęd sakry koronacyjnej. Były to Oda Miśnieńska (pomiędzy 996–1002-po 1018), czwarta żona Bolesława Chrobrego; Wyszesaława z rodu Rurykowiczów (?–?), żona Bolesława II Szczodrego; Wiola Elżbieta Cieszyńska z dynastii Piastów (ok. 1291–1317?), żona Waclawa III; Anna Przemysłidka (1290?–1313?), żona tytularnego króla Polski Henryka z Karyntii; Elżbieta Przemysłidka (1292–1330) i Beatrice de Burbon (ok. 1318–1383), żony tytularnego króla Polski Jana Luksemburskiego; Jadwiga Żagańska (pomiędzy 1340 a 1350–1390), żona Kazimierza III Wielkiego; Elżbieta Bośniaczka z dynastii Kontromaniców (ok. 1340–1387), żona Ludwika Węgierskiego; Helena Moskiewska z dynastii Rurykowiczów (1476–1513), żona Aleksandra Jagiellończyka oraz Krystyna Eberhardyna von Brandenburg-Bayreuth (1671–1727) żona Augusta II Mocnego. Wspomnijmy osobno Krystynę Rokiczańską, która z racji swego mieszczańskiego pochodzenia (związek morganatyczny) oraz formalnego trwania małżeństwa Kazimierza III Wielkiego z Adelajdą Heską, nie była koronowana i nie posługiwała się tytułem królewskim.

⁸ G. Pac, *Kobiety z dynastii Piastów. Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku – studium porównawcze*, Toruń 2013; J. Tęgowski, *Polska rodzina dynastyczna w X–XV wieku*, [w:] *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana?*, red. C. Kukło, Warszawa 2012, s. 31–55.

⁹ *Litterae confirmationis articulo Henrico Regi antea oblatorum*, [w:] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego* (dalej: VL), wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859, s. 150; D. Makilla, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – Obowiązki – Stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012, s. 195–197.

monarchy przestawała być, w ówczesnym rozumieniu, osobą prywatną, a stawała się częścią państwa¹⁰. Słusznie stwierdzał zatem Gaspard de Tende, przebywający w latach sześćdziesiątych XVII w. w Polsce, iż:

„Dla Rzeczypospolitej jest bardzo ważne, aby żeniąc się król znalazł taką księżniczkę, która mogłaby się przysłużyć pomyślności państwa. To dlatego w pacta conventa [sic!] na które król przysięga po swojej elekcji, włączy się artykuł mówiący o tym, że nie może on nikogo poślubić bez zgody Rzeczypospolitej. Ta ostatnia przykłada taką samą wagę co król do wyboru królowej, mimo że szlachta polska ma swobodę w wyborze swojego króla [...] w innym przypadku postąpiłby wbrew temu co obiecał w swojej przysiędze, a to mogłoby wywołać protesty i kłopoty [...] Kiedy natomiast król żeni się po swojej koronacji, nie może ukoronować swej żony królowej bez zgody Rzeczypospolitej”¹¹.

W ten sposób zaznaczano publiczny charakter instytucji małżeństwa oraz aktu koronacji, które stawały się obowiązkiem monarszymi. Celem zapisu była ustawowa ochrona Królestwa, jego bytu, trwałości, integralności i ciągłości oraz zapewnienie osobie królewskiej niepodważalnej pozycji¹². Szlachta zdawała sobie sprawę, iż zawarcie związku małżeńskiego osadzało władcę, a wraz z nim całą Rzeczypospolitą w określonej rodzinie monarszej, tworzącą społeczność międzynarodową¹³. W ten sposób monarcha poddany był zasadom hierarchii oraz precedencji, stanowiących o dostojności, majestacie i świetności własnej osoby, a także stojącego za nim państwa¹⁴.

¹⁰ „Quoniam matrimonium nostrum ad rem quoque publicam magna est pertinera videtur, pro mittimus verbo nostro regio pro Nobis et Serenissimis successoribus nostris, nihil Nos unquam in hoc negotio absque Consilio totus senatu tractaturos, nec alias ulla causa praeter has quam verbo Dei expressae sunt, ad dissolvendum matrimonii sacramentum quaesituros”, zob. *Articuli conventus Electionis Generalis Regni*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Zamoyskich, sygn. 3081, s. 12.

¹¹ G. de Tende, *Relacja historyczna o Polsce*, wyd. T. Falkowski, M. Forycki, Warszawa 2013, s. 213–214.

¹² Szerzej na ten temat, zob. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń 2018, s. 101–125; też, *Czy król potrzebny jest w republice. Polscy pisarze polityczni wieku XVIII o miejscu i roli monarchy w Rzeczypospolitej. Zarys problematyki*, [w:] *Dwór a kraj między centrum a peryferiami władzy*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 467–485; B. Pfeiffer, *Rex et Patria. Temat władcy, narodu i ojczyzny w literaturze i sztuce XVIII stulecia*, Warszawa 2012; S. Baczewski, *Zaślubiny króla i Rzeczypospolitej: o próbach rytualizacji elekcji monarszej w publicystyce doby pierwszego bezkrólewia*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze użytkowej i okolicznościowej”, 2010, t. 16, s. 225–235; J. Chojińska-Mika, K. Kuras, *Free election, divine providence and constitution: legitimacy of royal power in Early Modern Polish-Lithuanian Commonwealth*, [w:] *Dynastic Change: Legitimacy and Gender in Medieval and Early Modern Monarchy*, ed. A. M. S. A. Rodrigues, M. Santos Silva, J. W. Spangler, London 2019, s. 60–75.

¹³ Z tego powodu szlachta opierała się decyzjom monarchów do zawierania przez nich nierównych, pod względem pochodzenia stanowego, związków małżeńskich, zob. T. Szulc, *Nierówność stanowa w małżeństwach Jagiellonów i królów elekcyjnych*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2017, t. 54, s. 135–158; tenże, *Niedynastyczne małżeństwa Jagiellonów i królów elekcyjnych*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016, 243–274.

¹⁴ O miejscu polskiego monarchy w hierarchii władców europejskich, wyznaczonej przez zasady precedencji, zob. J. Kodzik, *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015, s. 103–114; też, *Ceremoniał a precedencja. Miejsce Rzeczypospolitej wśród mocarstw europejskich według Europäisches Hoff-Ceremoniel autorstwa Gotfrieda Stiewego*, [w:] *Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, red. M. Markiewicz, K. Kuras, R. Niedziela, Kraków 2018, s. 73–87; R. Skowron, *Ceremonial – Etiquette – Residence. Europeanism and Own Traditions of*

Wzorzec odpowiedniej kandydatki na królową, uwzględniał taki zestaw cech, jak: czystość, pobożność, wzorowe zachowanie w trakcie przyjmowania gości i innych czynności codziennych, nienaganny wygląd, umiejętność zarządzania dworem oraz pełnienie roli pośredniczki pomiędzy władcą, a poddanymi królestwa¹⁵. Elementem decydującym o wyborze małżonki była deklaracja przez nią rzymskokatolickiego wyznania wiary, co zresztą stanowiło warunek konieczny jej koronacji¹⁶. Wspomnijmy w tym miejscu o Helenie Rurykowiczównie, żonie Aleksandra Jagiellończyka oraz Krystynie Eberhardynie von Brandenburg-Bayreuth, żonie Augusta II Mocnego, które nie zgodziły się na konwersję wyznaniową i nie zostały koronowane¹⁷. W przypadku tej ostatniej pisano nawet, iż:

„wiary swojej luterskiej nie odmieni, nie chce, tak zawzięta i zajadła, że nie tylko tytułu królowej polskiej, ale też i imienia tego wspomnieć sobie nie da”¹⁸. Splendor majestatu króla, poza jego małżeństwem, wyrażał się także w akcie ko-

the Court of Polish Kings (1370–1648), [w:] *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*, ed. W. Paravicini, Paris 2013, s. 780–783; B. Manyś, *Recepcja obrzędowości dworu polskiego w świetle Relacji historycznej o Polsce Gasparda de Tende*, „Sensus Historiae”, 2014, vol. 16, no. 3, s. 37–47.

¹⁵ D. Mrówczyński, *Wzorzec społeczny królowej w Polsce XVI wieku*, [w:] *Spółczesność staropolskie*, t. 3, red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 49–70; G. Rutkowska, *Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów*, [w:] *Kobieta i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. A. Kluczyk, Katowice 2015, s. 233–236; B. Czwojdrak, *Miłość i polityka w kręgach dworu królewskiego – królowa Zofia Holszańska i jej rycerze*, [w:] *Miłość w czasach...*, s. 123–129.

¹⁶ Z tego powodu upadły plany matrymonialne Władysława IV, którego próbowano zeswatać z Krystyną Wazą, Elżbietą, córką palatyna reńskiego Fryderyka V Wittelsbacha, lub Marią Eleonorą, wdową po królu szwedzkim Gustawie II Adolwie. zob. W. Czapliński, *Na dworze króla Władysława IV*, Warszawa 1959, s. 336; A. Falniowska-Gradowska, *Wstęp. Małżeństwo Władysława IV*, [w:] *Wjazd, koronacja, wesele najjaśniejszej królowej jej mości Cecylii Renaty w Warszawie roku 1637*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Warszawa 1991, s. 7–12; H. Wisner, *Władysław IV*, wyd. 2, Wrocław 2009, s. 151–153. Warunek ten został sformalizowany prawnie w egzorbitancjach na elekcji Michała I w 1669. zob. *Articuli pactorum conventorum*, [w:] VL, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 14.

¹⁷ A. Winiarska, *Rola Heleny Rurykowicz w świetle stosunków polsko-moskiewskich na przełomie XV i XVI wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne”, 1968, z. 32, s. 5–31; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 171–172; G. Mickūnaitė, *United in blood, divided by faith: Elena Ivanovna and Aleksander Jagiellończyk*, [w:] *Frictions and Failures. Cultural Encounters in Crisis*, ed. A. Bues, Wiesbaden 2017, s. 181–201; A. J. Gierowski, *Krystyna Eberhardyna*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 493–494; J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988, s. 32–33, 60–61; D. Milewski, *Koronacja Augusta II na króla Polski*, „Saeculum Christianum”, 2003, t. 10, z. 1, s. 93; H.J. Böttcher, *Christiane Eberhardine – Prinzessin von Brandenburg-Bayreuth, Kurfürstin von Sachsen und Königin von Polen, Gemahlin August des Starken*, Dresden 2011; H. Watanabe-O'Kelly, *Religion and the Consort: Two Electresses of Saxony and Queens of Poland (1697–1757)*, [w:] *Queenship in Europe 1660–1815: The Role of Consort*, ed. C. Campbell Orr, Cambridge 2004, s. 252–275.

¹⁸ Andrzej Choynacki do Daniela Krzysztofa Janitzena, z Warszawy, 6 sierpnia 1697 r., Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia, kat. II, XIII-34/1, s. 98a. Dla odmiany, w końcu grudnia 1697 r., Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska przepowiadała przybycie Krystyny Eberhardyny do Gdańska, do którego zmierzał August II i tam przeprowadzenie uroczystości konwersji wiary. Były to jednak domysły podyktowane, być może obawą Sobieskiej o odebranie jej prawa do tytułu królowej polskiej, zob. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Ludwika Sobieskiego, [Warszawa, 27 XII 1697], [w:] *Listy Marii Kazimiery z Archiwum Sobieskich w Oławie*, t. 1: *Listy do synów z lat 1696–1704*, wyd. A. Leyk, J.J. Sowa, Warszawa 2019, s. 163.

ronacyjnym jego małżonki. Formuła koronacji królowej, pozbawiona była co prawda, akcentów „państwowych”, a samo uświęcenie nie wiązało się z legitymizacją realnej politycznej władzy, jednak to czynności liturgiczne wypełniały kształt owej ceremonii, umieszczając osobę monarchini w sakralnym porządku chrześcijańskiego systemu wartości. Koronacja królowej była, w kontekście jej spodziewanego macierzyństwa, wzmocnieniem i zabezpieczeniem praw dzieci pochodzących z małżeństwa z władczą¹⁹. Wreszcie, dzięki sakrze stawała się ona nieformalną, polityczną podporą tronu swojego małżonka-króla i wyrazicielką interesów rodziny na wypadek jego śmierci²⁰. Z tego powodu przepis prawny o małżeństwie królewskim i koronacji królowej zaliczał się do fundamentów istnienia i funkcjonowania władzy monarszej²¹.

Na podstawie kontraktu małżeńskiego, król zobowiązany był zabezpieczyć posag małżonki. Litera prawa Rzeczypospolitej stanowiła jednak, iż monarcha nie mógł posiadać prywatnego majątku, stąd decyzję o oprawieniu posagu królowej podejmował sejm²². Wspomniane regulacje majątkowe powodowały, iż monarchini dysponowała funduszami pozwalającymi jej wyłącznie na utrzymanie własnego dworu, sformowanego wedle hierarchii urzędów na wzór dworu króla, aprowizację stołu królewskiego, podróże w granicach Rzeczypospolitej oraz działalność mecenasowską i fundacyjną²³.

¹⁹ A. Sucheni-Grabowska, *Królowie a następstwo tronu: Zofia, Bona i Ludwika Maria*, [w:] *Historia i Archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Andrzeja Tomczaka*, Toruń-Warszawa 1992, s. 53–64.

²⁰ J. Wickham Legg, *The coronation of the Queen*, London 1896; E. McCartney, *Ceremonies and Privileges of Office Queenship in Late Medieval France*, [w:] *Power of the Weak: Studies in Medieval Woman*, ed. J. Carpenter, S. MacLean, Champaign 1995, s. 178–220; F. Consaday, *La Reine de France: Symbole et pouvoir XVe–XVIIIe siècle*, Paris 2000, s. 137–138; J.L. Nelson, *Early Medieval Rites of Queen-Making and the Shaping of Medieval Queenship*, [w:] *Queens and Queenship in Medieval Europe*, ed. A.J. Duggan, Woodbridge 1997, s. 301–315; P. Stafford, *Queens, Concubines and Dowagers. The King's Wife in Early Middle Ages*, Georgia 1983; T. A. Heslop, *The English Origins of the Coronation of the Virgin*, „*Burlington Magazine*”, 2005, vol. 147, nr 1233, s. 790–797; Z. Dalewski, *Przeszość zrytualizowana: tradycja królewskich koronacji*, [w:] *Przeszość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. H. Manikowska, Warszawa 2018, s. 29–57; G. Pac, *Koronacje władczyń we wcześniejszym średniowieczu – zarys problemu*, [w:] *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*, red. J. Dobosz, M. Matla, L. Wetesko, Gniezno 2011, s. 43–57; tenże, *Święte dziewictwo. Królowa dziewice i władza w ottońskiej Rzeszy*, KH, 2018, r. 125, z. 4, s. 815–859.

²¹ Z tych dwóch powodów, jak i z przyczyn podyktowanych cnotą i zakazami religijnymi, szlachta oponowała wobec małżeństwa Zygmunta III Wazy z Konstancją Habsburżanką, siostrą zmarłej królowej Anny w 1605 r. oraz względem małżeństwa Jana Kazimierza z Ludwiką Marią, wdową po jego bracie Władysławie IV w 1649 r. zob. W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismund III. von Polen*, Bd. 3, Wien 2010, s. 1416–1420; A. Pawłowska, *Kobieta jako katalizator sporów politycznych w nowożytnej Rzeczypospolitej na przykładzie małżeństwa Zygmunta III Wazy z Konstancją Habsburżanką*, [w:] *Pleć i władza w kontekstach historycznych i społecznych*, red. M.A. Kubiacyk, F. Kubiacyk, Gniezno 2014, s. 325–337; S. Ochman-Staniszevska, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 roku*, Wrocław 1985, s. 137–138; też, *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa 2006, s. 197–199.

²² A. Brzozowski, *Podstawy finansowe działalności królowej Ludwiki Marii Gonzagi*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim: Kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII. Kultura-Instytucje-Gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 339–355; T. Szulc, *Ustanawianie oprawy dla żon królów elekcyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, „*Przegląd Prawa Publicznego*”, 2013, nr 7–8, s. 147–159; tenże, *Oprawa posągu królowych w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, „*Studia Prawno Ekonomiczne*”, t. 94, 2015, s. 123–148; G. Rutkowska, *Status...*, 229–259; A. Bues, *Frictions in the life of Polish princesses and queens consort 1500–1800*, [w:] *Frictions and Failures...*, s. 105–133.

²³ Dwór Królowej Iełmcy, [w:] VL, t. 5, s. 97; A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2007; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa 1974; T. Szulc, *Status prawno-majątkowy Ludwiki Marii Gonzagi w świetle intercyz małżeńskich w roku 1645–1646*,

Królowa, zgodnie z konstytucją sejmu warszawskiego z 1641 r., nie mogła natomiast opuszczać granic Rzeczypospolitej ani wywozić swego majątku, bez zgody sejmu²⁴. Już na podstawie tego krótkiego przeglądu widać, że osobę królowej sprowadzono do funkcji czysto formalnych.

Miejsce, czas i okoliczności koronacji królowych

Uroczystości królewskie, według badań antropologów kultury, zaliczają się do grupy wydarzeń określanych mianem dramatów społecznych. Zdaniem Victora Turnera, istnieją cztery fazy dramatu społecznego, które opisują przebieg sukcesji. Są to kolejno: naruszenie ładu, kryzys, przywrócenie równowagi i wreszcie reintegracja. Według tego schematu śmierć panującego monarchy, stanowiłaby element naruszający ład polityczny i prawny. Odpowiedzią na tę śmierć jest żałoba, czyli kryzys, często przejawiający się także dosłownie, jako konflikt o władzę. Wskazanie następcy tronu przywraca równowagę w państwie, a jego koronacja stanowi widoczny znak ponownej reintegracji ciała politycznego²⁵. Uroczystości intronizacyjne odgrywały fundamentalną rolę w tworzeniu i utrzymywaniu ładu społecznego w królestwie, stając się, wedle określenia Aleksandra Gieysztor, „symbolicznymi socjodramatami” nacechowanymi swego rodzaju agresją²⁶. Niemniejsze emocje towarzyszyły także koronacji królowej, której postać na równi z małżonkiem spowita była charyzmą królewskiej godności²⁷. Zazwyczaj akty koronacyjne składały się z dwóch zasadniczych elementów: świeckiego i sakralnego. Pierwszym był uroczysty wjazd monarchy i jego żony do stolicy, którą tym samym obejmowali w posiadanie, drugim natomiast sam obrzęd koronacji²⁸. Oba etapy łączył wspólny mianownik, jakim była przestrzeń ceremonialna złożona z tra-

„Studia Prawno Ekonomiczne”, 2015, t. 96, s. 145–162; M. Bogucka, *The Court of Anne Jagiellon: Size, Structure and Functions*, „Acta Poloniae Historica”, 2009, t. 49, s. 91–105.

²⁴ O odziezdzie Krolow Polskich, za granice Państw Rzeczypospolitej, [w:] VL, t. 4, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 438; A. Bues, *Frictions...*, s. 113–117, 128–131. Tylko w 1678 r. i w 1698 r. sejm zgodził się na wyjazd za granicę wobec kolejno, Eleonory Habsburżanki i Marii Kazimiery Sobieskiej.

²⁵ V. Turner, *Od rytuału do teatru. Powaga zabawy*, tłum. M. i J. Dziekanowie, Warszawa 2005, s. 110.

²⁶ A. Gieysztor, *Ornamenta Regia w Polsce XV wieku*, [w:] *Sztuka i ideologia XV w.*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 159–160; tenże, *Spektakl i liturgia – polska koronacja królewska*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 9. Więcej o spektaklu władzy w ujęciu socjologicznym, zob. E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh 1959, s. 45; D. A. Werner, *Ritual and Memory in Ottonian Reich. The Ceremony of Adventus*, „Speculum”, 2001, t. 76, z. 2, s. 255–283; A. Hunt, *The Drama of Coronation: Medieval Ceremony in Early Modern England*, Cambridge 2008.

²⁷ Szerzej o charyzmacie królewskim, zob. C. Geertz, *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*, [w:] tenże, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983.

²⁸ O zjawisku wjazdu ceremonialnego (*ceremonial entry*, *entrée rolenelle*, *feierlichen Einzug*) w wymiarze ogólnoeuropejskim, zob. F. Lehoux, *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968; L. McBride Bryant, *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual and Art in the Renaissance*, Genève 1986; P. Arnade, *Realms of Ritual: Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, London 1996; *French Ceremonial Entries in the Sixteenth Century: Event, Image, Text*, ed. H. Visentin, N. Russell, Toronto 2007; *Adventus: Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*, hg. P. Johanek, A. Lampen, Böhlau-Verlag-Köln-Wien 2009; L. Fernández-González, *Negotiating terms. King Philip I of Portugal and the ceremonial entry of 1581 into Lisbon*, [w:] *Festival Culture in the World of the Spanish Habsburgs*, ed. F. Checa-Cremades, L. Fernández-González, London 2015, s. 87–115; *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, ed. R. Mulryne, M. I. Alverti, A. M. Testaverde, Dorchester 2015; N. Murphy, *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589*, Leiden 2016.

sy, wyznaczonej ciągiem ulic (tzw. *vias regias*), prowadzącej do katedry i zamku, gdzie rozgrywały się właściwe uroczystości²⁹. Przestrzeń, wzbogacona o odpowiednią oprawę artystyczną, stawała się w tych wyjątkowych momentach sceną spektaklu władzy jednoczącą „aktorów”, zdążających na koronację oraz „widownię”, złożoną ze szlachty i mieszczaństwa wyrażających kult władcy w zbiorowym świącie³⁰.

Tradycyjnym miejscem koronacji królów polskich i ich małżonek był przez cały XVI w. – Kraków³¹. Sytuacja ta zmieniła się w kolejnym stuleciu. Precedens zapoczątkowały wydarzenia z 1637 r. związane z zaślubinami i koronacją Cecylii Renaty Habsburżanki, pierwszej żony Władysława IV. Przyszła królowa opuściła Wiedeń 12 sierpnia 1637 r. i dotarła do Polski w asyście posłów królewskich dwa dni później. Orszak Habsburżanki, nie zatrzymał się Łobzowie, lecz w benedyktyńskim opactwie w Tyńcu, skąd 27 sierpnia ruszył w kierunku Krakowa. Na miejscu arcyksiężniczka, zgodnie ze zwyczajem nawiedziła katedrę wawelską, gdzie uczciła relikwie św. Stanisława i wysłuchała hymnu *Te Demu laudamus*. Po pięciu dniach Cecylia Renata opuściła jednak Kraków i wraz z orszakem, drogą przez Proszowice, Skalbimierz, Pińczów, Niepołomice, Kielce, Bodzentyn i Iłżę dotarła 12 września do Warszawy³². Tego dnia miał miejsce uroczysty wjazd arcyksiężniczki. Nazajutrz odbyły się właściwe uroczystości ślubno-koronacyjne w kościele św. Jana³³. Zmiana miejsca koronacji, stanowiąca wyłom w dotychczasowej tradycji, motywowana była złym samopoczuciem króla, który zrezygnował z wyjazdu do Krakowa³⁴. Nieoficjalnie mówiono jednak o niechęci Wazy do Krakowa, tamtejszego

²⁹ J. A. Chrościński, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983, s. 69 i nast.; tenże, „*Viae Regiae*” w środkowej Europie w XVII i XVIII wieku, „*Rocznik Historii Sztuki*”, 1986, t. 16, s. 267–282; tenże, *Przestrzeń ceremonialna w nowożytnym mieście*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, 1993, t. 41, nr 2, s. 213–224; M. Rokosz, „*Forum Polonorum et Via Regia*”. *Rynek krakowski i Droga Królewska sceną wydarzeń państwowych, religijnych, narodowych i społecznych 1257–2010*, [w:] *Rynek krakowski odkryty na nowo*, red. E. Firlet, Kraków 2014, s. 405–610.

³⁰ J. Landwehr, *Splendidi Ceremonies. State Entries and Royal Funerals in the Low Countries 1515–1791: a Bibliography*, Leiden 1971, s. 59; K. Kuras, *Ceremony and space: Contact between the Nobles and the Monarch from 16th to 18th century in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „*Annales Universitatis Apulensis Series Historica*”, 2017, z. 21, s. 45–72.

³¹ M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976, s. 22–44; J. Rzońca, *Ceremoniał zaślubin i koronacji Bony Sforzy*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 75–91; A. Filipczak-Kocur, *Wesele Zygmunta III i Anny w 1592 r. oraz koronacja królowej w relacjach niemieckojęzycznych i polskich gazetach ulotnych*, [w:] *tamże*, s. 91–105; A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna...*, s. 155–178; *taż*, *Królowa Barbara Radziwiłłówna na scenie dworskiego theatrum ceremonialae*, [w:] *Świat kobiet w Czechach i w Polsce średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczyk, A. Januszek Sieradzka, J. Smołucha, Kraków 2018, s. 93–114; K. Targosz, *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu w 1512–1605*, Kraków 2007; *taż*, *Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech siostr Habsburżanek (Kraków 1592 i 1605, Florencja 1608)*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 207–244; J. Pirożyński, *Krakowskie uroczystości państwowe i dworskie w drugiej połowie XVI wieku w świetle ówczesnych prototypów prasowych*, [w:] *tamże*, s. 193–205; J. Gałuszka, *Jak Kraków witał arcyksiężniczkę? Uroczystości ślubne i koronacyjne Anny Habsburżanki i Zygmunta III Wazy w 1592 roku*, „*Przegląd Nauk Historycznych*”, 2018, r. 17, z. 2, s. 225–251.

³² Relacje komisarzy cesarza Ferdynanda III towarzyszących Cecylii Renacie do Polski, [w:] *Wjazd, koronacja, wesele...*, s. 47–52; *Droga Cecylii Renaty do Warszawy*, [w:] *tamże*, s. 12–20; W. Czaplński, *Cecylia Renata*, [w:] *PSB*, t. 3, Kraków 1937, s. 212–213; S. Ochman-Staniszevska, *Dynastia...*, s. 183–191

³³ *Pompatyczny wjazd, koronacja i uroczystości weselne*, [w:] *Wjazd, koronacja, wesele...*, s. 28–40.

³⁴ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci różnych spraw domowych, jako to i potocznych przypomnienia*

mieszczanstwa i małopolskich wielmożów. Kanclerz wielki litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł, przy okazji uroczystości pogrzebowych królowej w 1644 r., wspominał, iż monarcha nie był w Krakowie z powodu „zdrady”³⁵. Słowo to interpretowano, jako urazę Władysława do miasta, które w 1621 r. niezbyt należycie uczciło jego triumfalny wjazd po wiktorii chocimskiej nad Turkami, choć trudno uznać to za przekonujący argument. Wskazuje się także, że Władysław dążył do stworzenia w Warszawie nowego ośrodka stołecznego, gdzie rezydował dwór, przebywali związani z nim urzędnicy, odbywały się elekcje królewskie oraz sejmy. Koronacja królowej, podobnie jak przybycie do Warszawy jej następczyni – Ludwiki Marii Gonzagi de Nevers w 1645 r., mogła jedynie wzmacniać królewskie ambicje. Niezależnie od tego szlachta ostro zaprotestowała podczas sejmiku 1638 r., kiedy przyjęto konstytucję zakazującą koronacji w Warszawie³⁶.

Sytuacja powtórzyła jednak się w 1670 r. Po abdykacji Jana Kazimierza w 1668 r., jego następca Michał Korybut Wiśniowiecki pojął za żonę arcyksiężniczkę Eleonorę Marię Józefę z Habsburgów, siostrę przyrodnią cesarza Leopolda I. Wybranka monarchy przybyła do Rzeczypospolitej w końcu stycznia 1670 r. i zgodnie z założeniami, wraz z orszakiem udała się do Częstochowy, gdzie 15 lutego w klasztorze paulinów na Jasnej Górze odbyły się uroczystości ślubno-weselne³⁷. Po ich zakończeniu młoda para udała się do Warszawy, gdzie została powitana 5 marca 1670 r. Przeprowadzenie aktu koronacyjnego młodej królowej w mieście rezydencjonalnym, było formalnie niemożliwe ze względu na zakaz z 1638 r., który wymógł na królu konieczność podjęcia starań o zgodę stanów sejmujących na jego uchylene. Oficjalnie mówiono, że ciąża królowej i poronienie, w następstwie niespodziewanego upadku podczas wsiadania do karety, nie pozwoliły Eleonorze Marii Józefie na odbycie długiej podróży do Krakowa³⁸. Powszechnie znana była jednak niechęć króla do stronnictwa malkontentów – którzy posiadali silne zaplecze w Małopolsce na czele z Krakowem – dążących do podkopania autorytetu władcy i kwestionujących legalność jego wyboru³⁹. Koncept króla dotyczący odbicia ce-

godnych i potrzebnych opisanie zachowująca, wyd. E. Galos, F. Mincer, Wrocław 1968, s. 89.

³⁵ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, wyd. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 409–411.

³⁶ Koronacja, [w:] VL, t. 3, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 73; *Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego*, tłum. A. Chrzęszczewski, wyd. J. Bartoszewicz, Kraków 1870, s. 420; B. O'Connor, *Historia Polski*, tłum. W. Duży, T. Falkowski, P. Hanczewski et al., red. P. Hanczewski, Warszawa 2012, s. 451; A. Tomaszek, *Sejm 1638 r. w obronie szlacheckiej równości*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1987, t. 39, z. 2, s. 17–31.

³⁷ C. von Wurzbach, *Habsburg, Eleonora Maria von Oesterreich*, [w:] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. t. 6: *Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei*, Wien 1860, s. 161; A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, wyd. II, Kraków 2007, s. 76–85; I. Czamańska, *Eleonora Maria Józefa Habsburg*, [w:] *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 293–302; M. Kamecka-Skrajna, *Królowa Eleonora...*, s. 52–65; R. Smíšek, M. Kondrádová, *Habsburgowie i Michał Korybut Wiśniowiecki. Przyjazd arcyksiężniczki Eleonory Marii do Rzeczypospolitej w 1670 r. jako sposób komunikacji symbolicznej*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2015, nr 2, s. 101–135.

³⁸ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki...*, s. 84–85; I. Czamańska, *Eleonora Maria Józefa Habsburg...*, s. 296.

³⁹ Szerzej na ten temat, zob. M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością: postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002; tenże, *Postawy polityczne szlachty koronnej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego w świetle instrukcji i laudów sejmikowych*, [w:] *Inter majestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 175–191; J. Stolicki, *Wobec wolności*

remonii w Warszawie, forsowany przez podkanclerzego wielkiego koronnego i biskupa chełmińskiego Andrzeja Olszowskiego, spotkał się z pełną akceptacją izby tak, iż 19 października 1670 r. Eleonora została ukoronowana w kościele św. Jana⁴⁰. Ostatnia warszawska koronacja odbyła się 4 października 1705 r., kiedy uroczyste zainaugurowano panowanie Stanisława Leszczyńskiego i jego żony Katarzyny z Opalińskich w wyniku detronizacji króla Augusta II, mającej miejsce rok wcześniej. Elekcja Leszczyńskiego i jego koronacja, nie mogły odbyć się zwyczajowo w Krakowie z powodu koncentracji w Małopolsce sił konfederatów sandomierskich, wiernych Wettynowi. Do uroczystego aktu doszło zatem po raz kolejny w kościele św. Jana, z naruszeniem zresztą wielu ceremonialnych zasad⁴¹.

Trzeba także zauważyć, że uroczystości koronacyjne królowych nie zawsze połączone były z obrzędkiem ślubnym. Obie liturgie sprawowane były w 1605 r. po przybyciu Konstancji Habsburżanki do Krakowa⁴² oraz Cecylii Renaty w 1637 r. do Warszawy. Osobno celebrowano ślub, a raczej jego konfirmację, po przyjeździe Ludwika Marii Gonzagi de Nevers do Warszawy w marcu 1646 r. i koronację królowej, która odbyła się 15 lipca tegoż roku w Krakowie⁴³. Dystans czasowy dzielił ślub i koronację arcyksiężniczki Eleonory, o czym była już mowa. W przypadku Jana III Sobieskiego, Stanisława Leszczyńskiego i Augusta III nie zachodziła już potrzeba uroczystości ślubnych, ponie-

i króla: działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683, Kraków 2003; tenże, *Postawy polityczne województw ukraińskich w bezkrólestwie po abdykacji Jana Kazimierza*, [w:] *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 101–123; Z. Hundert, *Między buławą a tronem: wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2, Oświęcim 2019.

⁴⁰ Na tę okoliczność sprowadzono z Krakowa insygnia koronacyjne, zob. *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, wyd. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005, s. 13, 14, 19, 20 i nast.; Jan Sobieski do M.K. d'Arquien Sobieskiej, au camp, 9 IX [1670], [w:] *Listy do Marysieńki*, wyd. L. Kukulski, Warszawa 1962, s. 333; ten do tejże, au camp, 24 IX [1670], [w:] tamże, s. 336; Ludwik Fantoni do Virginia Orsiniego, Varsavia, 30 VII 1670, [w:] *Elementa ad fontium editiones*, t. 17: *Collectanea e rebus polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romae*, ed. W. Wyhowska de Andreis, Romae 1968, s. 36–37; tenże do tegoż, Varsavia, 24 IX 1670, [w:] tamże, s. 40–41.

⁴¹ Koronacja Stanisława Leszczyńskiego odbyła się w Warszawie, przez co pominięto pewne zwyczajowe elementy składające się na ceremonial koronacyjny, m.in. procesję do kościoła na Skalkę. Nie było też mowy o pogrzebie poprzednika, który *notabene* jeszcze żył. Poza tym król został pokropiony wodą święconą na zamku, a nie w katedrze. Koronacja Leszczyńskiego nie została także poprzedzona kilkukrotnym zamachnięciem przez króla gołym mieczem w powietrzu i potwierdzeniem paktów konwentów. Na koniec nie odbył się tradycyjny wjazd króla z zamku do miasta, gdzie nowy monarcha otrzymywał symbolicznie klucze i zaprzysięgał prawa miejskie oraz nobilitował mieszczan, zob. J. Feldman, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa 1984, s. 48–49; E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, Wrocław 1994, s. 40–41; M. Sawicki, *Elekcja i koronacja Stanisława Leszczyńskiego w świetle niemieckojęzycznych i polskich gazet ulotnych*, [w:] *Wesela...*, s. 109–114.

⁴² Więcej na ten temat, zob. S. Ochman-Staniszevska, *Dynastia...*, s. 181–183; W. Leitsch, *Das leben am Hof...*, Bd. 2, s. 1420–1424.

⁴³ Z. Libiszowska, *Królowa...*, s. 85–87; S. Ochman-Staniszevska, *Dynastia...*, s. 194–195; F. de Caprio Motta, *Maria Ludovica Gonzaga. Una principessa franco-montovana sul trono di Polonia*, Viterbo 2002; też, *Maria Luisa Gonzaga de Nevers. Cerimonie e propaganda nel viaggio verso il trono di Polonia (1645–1646)*, Viterbo 2018, s. 330–369; D. Mallet, *Louis-Marie de Gonzague à Varsovie: son entrée en politique vue par son secrétaire Pierre de Noyers (1646–1648)*, [w:] *France-Pologne. Contacts, échanges culturels, représentations (fin XVIe-fin XIXe siècle, textes réunis par J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet*, Paris 2016, s. 51–69; S. Ochman-Staniszevska, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”*, 1983, t. 28, s. 135–159.

waż elekcji pozostawali od dawna w związkach małżeńskich. Co ciekawe Sobieskiemu sugerowano odprawienie dotychczasowej żony i poślubienie małżonki poprzednika – Eleonory Marii Józefy⁴⁴. Niezgodę Sobieskiego na ten postępek argumentował później, zdaje się przekonująco, Bernard O'Connor, który zauważył, że:

„Podobnie król nie mógł rozwieść się z królową bez aprobaty sejmu, tak jak nie mógł ukoronować jej bez jego zgody”⁴⁵.

Decyzja wymagała zatem jednomyślności stanów, a nie konfirmacji faksji politycznej.

Z dokonanego zestawienia widać, że w rzeczy tak podstawowej, jak miejsce koronacji zachodziły, poważne odstępstwa od tradycji. Konieczność sprawowania sakramentu małżeństwa, wymuszała także dodatkowe zmiany w układzie obrządku koronacyjnego.

Osoba królowej w czasie intrady koronacyjnej i jej symboliczny wizerunek

Do tej pory badacze nie analizowali wszystkich dostępnych źródeł, przez co nie pochylił się nad wieloma problemami, związanymi z uroczystymi wjazdami zaślubinowo-koronacyjnymi m.in. finansowaniem wjazdu, przekazywaniem darów i kreacją wizerunku przybywających do Rzeczypospolitej małżonek królów⁴⁶.

Od czasu przyjazdu do Balic w dniu 2 grudnia 1605 r. arcyksiężniczka Konstancja Habsburżanka występuje (w relacjach różnych autorów), wyłącznie w otoczeniu swojej matki arcyksiężny Marii, brata Maksymiliana oraz siostry Magdaleny. Opisy ukazywały Konstancję wyłącznie jako cierpliwie słuchającą mów powitalnych w łobzowskiej rezydencji, wprowadzoną do namiotu przez panów polskich i wyprowadzoną przez cesarskich, czekającą przed kosztownym namiotem, prowadzoną do karety przez króla Zygmunta III, w której znów w towarzystwie najbliższej rodziny oraz siostry króla – Anny, uroczyście wjechała przez Kleparz do Krakowa, kierując się w stronę katedry wawelskiej⁴⁷. Dopiero w czasie nocnego ingresu do katedry, Konstancja wykonała ko-

⁴⁴ Toussaint Forbin-Janson do Ludwika XIV, Kraków, 2 II 1676, [w:] *Archiwum Spraw Zagranicznych francuskie*, t. 1: lata 1674–1677, wyd. K. Waliszewski, Kraków 1879, s. 251; G. de Tende, *Relacja historyczna o Polsce...*, s. 214; J. Woliński, *Toruński azyl Eleonory Marii Józefy Wiśniowieckiej 1674/1675*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1953, t. 19, z. 1, s. 158–167; K. Matwijowski, *Uroczystości przedkoronacyjne i przyczyny zmiany terminu koronacji Jana III Sobieskiego*, [w:] *Źródłoznawstwo i studia historyczne. Prace ofiarowane prof. dr Waclawowi Korci w 70. rocznicę urodzin*, red. K. Bobowski, Wrocław 1989, s. 266–268; M. Komaszynski, *Królowa...*, s. 97–98; A. Skrzypietz, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, s. 39–40; A. Bues, *Frictions...*, s. 126–129.

⁴⁵ B. O'Connor, *Historia...*, s. 451.

⁴⁶ Nowe spojrzenie w tej dziedzinie prezentują, zob. J. Żukowski, *Żądza chwały. Władysław IV Waza w ikonografii performatywnej*, Warszawa 2018; K. Kosior, *Becoming a Queen in Early Modern Europe East and West*, Newcastle 2019, s. 104–114; R. Skowron, *Entradas, bodas y coronaciones de las princesas de la Casa de Austria en Cracovia (1592 i 1605)*, „Libros de la corte”, 2013, vol. 6, s. 58–75; A.-M. Linnell, *Becoming a Stuart Queen Consort: Nuptial texts for Henrietta Maria of France and Catherine of Braganza, Queens of Britain*, [w:] *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c.1500-1800*, ed. H. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, London–New York 2017, s. 153–172; A. Morton, *Sanctity and suspicion: Catholicism, Conspiracy and the Representation of Henrietta Maria of France and Catherine of Braganza, Queens of Britain*, [w:] tamże, s. 172–201.

⁴⁷ *Ingressus Ser. Constantiae Archiducisa Austria Regina Polonia in Anno Domini 1604*, Biblioteka Czarotorskich w Krakowie [dalej: BCz] sygn. 1662, s. 299–303; J. Wielewicz, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1600 do r. 1608*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, wyd.

lejną czynność, jaką było ucałowanie relikwii głowy św. Stanisława oraz wysłuchanie triumfalnego *Te Deum*⁴⁸. Relacje ukazują zatem królową, jako postać pasywną w pełni podległą woli rodziny, a potem małżonką, co poczytywano za cnotę.

Przyszła królowa, w trakcie przejazdu, zwracała uwagę tłumowi swoim bogatym strojem, udekorowanym kosztownościami, w tym wspaniałymi gemmami: „a jej przenikliwy wzrok był najwspanialszy, niczym świeże kwiaty”⁴⁹. Następnego dnia po odprawieniu wjazdu Konstancja w towarzystwie króla przyjęła znamienitych senatorów na audiencji w zamku krakowskim i ponownie odwiedziła relikwie św. Stanisława⁵⁰. W podobną rolę cnotliwej królowej wcieliła się w 1637 r. arcyksiężniczka Cecylia Renata, która 12 września przybyła do Warszawy z okazji zaślubin i koronacji. Jeszcze przed wjazdem do Warszawy, król pojawił się *incognito* w Sławnie. Cecylia Renata nie poznała swego wybranka, co pozwoliło królowi, by:

„całując rękę oblubienicy swojej ścisnął rękę jej, [na co Cecylia Renata – przyp. J.P.] cofnęła się nazad i ręki umknęła nie widząc, co się dzieje. Dopiero widząc ją arcyksiężna Klaudia conturbatam, a pilniej wejrzawszy na Króla, rzekła głosem do Królowej JM po niemiecku: »Der ist, der ist«. Zatem Królowa JM skłoniła się do ręki JKM profundissima cum reverentia”⁵¹,

okazując tym wstydlivość i strach przed nieznanym. Do oficjalnego spotkania doszło tego samego dnia w Ujazdowi, kiedy królowa przybyła w karocy, a na jej powitanie Władysław IV wyszedł z namiotu⁵². Królowa na powitanie „pokornie się pochyliwszy, ucałowała rękę króla”⁵³. Cecylia Renata powitana została łacińską mową podkanclerzego koronnego Jana Gembickiego w imieniu króla i Rzeczypospolitej oraz winszowaniami prymasa od senatu, na które odpowiedział w jej imieniu biskup Győr Jerzy Draskhowitz⁵⁴. Chwilę potem król, w mniej formalnym geście, podszedł do Cecylii Renaty i przemówił do niej serdecznie, uśmiechając się, po czym oboje wymienili między sobą klejnoty zaręczynowe⁵⁵. Po tym król wraz z królową udali się do drugiego namiotu, w towarzystwie

J. Muczkowski, Kraków 1889; *Kronika Pawła Piaseckiego...*, s. 190–192; K. Targosz, *Królewskie uroczystości...*, s. 23–56.

⁴⁸ *Polnische königliche Hochzeit. Beschreibung der Hochzeit Sigismundi III. mit Erzherzogin Konstanze von Graz mit grosser Solennität und Herrlichkeit den 11. November 1605 in Krakau gehalten*, Agspurg 1606, BCz, sygn. 100; *Summarische Relation der Königlichen Hochzeit in Polln, welche König Sigmundt III. mit... Fr. Constantia von Oesterreich und Grätz d. 4. Dez. 1605 gehalten*, München 1606, BCz, sygn. 350; P. Gizjusz (Giza), *Diarium legationis quam ad Rom. Imperatorem Rudolphum II et inclytam domum Austriacam pro Constantia Regina Polniae etc.*, BCz, sygn. 1568, s. 207, 219–220.

⁴⁹ P. Gizjusz (Giza), *Diarium legationis...*, s. 225.

⁵⁰ Tamże, s. 227.

⁵¹ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 16 września, [w:] *Wjazd, koronacja, wesele...*, s. 80–81; Opis wjazdu do Warszawy i koronacji Cecylii Renaty po 13 września 1637, [w:] tamże, s. 89.

⁵² A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 44; Relacje komisarzy cesarza Ferdynanda III..., [w:] *Wjazd, koronacja i wesele...*, s. 64; Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637, [w:] tamże, s. 72.

⁵³ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 44.

⁵⁴ Tamże; Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 16 września 1637..., s. 86–87.

⁵⁵ Przybycie Jej Królewskiej Mości [do Warszawy], Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej: APG], sygn. 300, 53/72; J. Żukowski, *Święto Sławy. Ingres zaślubinowo-koronacyjny Cecylii Renaty Habsburżanki w 1637 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2013, t. 75, z. 2, s. 289–290.

innych królewskich i książęcych osobistości, w oczekiwaniu na uformowanie się orszaku. Na koniec monarcha wziął swoją małżonkę pod rękę i zaprowadził do karocy⁵⁶. Kolejne obrazy pochodzą już z kolegiaty i obrzędu zaślubin. Autorzy relacji sportretowali Cecylię Renatę wysiadającą z bogato zdobionej karety i dumnie wkraczającą do kościoła⁵⁷. W trakcie samej ceremonii królowa wymieniła z królem pierścienie oraz wygłosiła treść przysięgi a potem: „w czepcu na głowie udała się do miasta”⁵⁸. Po tym wydarzeniu królowa została odprowadzona do Zamku. Koronację Cecylii Renaty w dniu następnym, tj. 13 września, poprzedziła uroczysta audyencja, w trakcie której odebrano dokumenty cesarskie, a królowa zezwoliła marszałkowi wielkiemu koronnemu Łukaszowi Opalińskiemu i niektórym polskim kawalerom na ucałowanie ręki⁵⁹. Po tym wydarzeniu uformował się pochód na czele z królem prowadzonym przez królewicza, który galerią łączącą Zamek z kościołem przeszedł na właściwą uroczystość koronacyjną⁶⁰.

Nie mniej dostojnie wyglądał wjazd Ludwika Marii Gonzagi do Krakowa z okazji jej koronacji w czerwcu 1646 r. Królewska para wspólnie opuściła Warszawę 27 czerwca 1646 r., po drodze zatrzymując się w Częstochowie, celem oddania czci ikonie Matki Bożej Jasno-górskiej⁶¹. Żadna ze znanych relacji rękopiśmiennych, opisów, czy wiadomości gazetowych nie wspomina o zachowaniu lub reakcjach królowej na odbywające się wydarzenia. Otwartym pozostaje pytanie, czy uczyniła to z obawy, że jej gesty – w sensie ceremonialnym – pozostaną niezrozumiane lub źle odczytane. Przypomnijmy, że za takie uznano ukłęknięcie królowej przed monarchą w drzwiach do kolegiaty św. Jana w Warszawie w marcu 1646 r., które wprowadziło Władysława w ogromną konfuzję⁶². Podobny problem braku informacji o zachowaniu się monarchini dotyczy Eleonory Habsburżanki. Pomijając wydarzenia ślubu i wesela na Jasnej Górze, podczas warszawskiego wjazdu królowa nie wykonała żadnego znaczącego gestu. Jej następczyni – Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska z powodu ciąży została ukazana, jako obserwatorka rozgrywających się wydarzeń:

„tegoż dnia [tj. 30 stycznia 1676 r. – przyp. J.P.] prywatnie wjechała do Zamku [...] a podczas wjazdu królewskiego solennego, kazał się zanieść w aksamitnej lektyczce hajdukom do jednej kamienicy w mieście skąd patrzyła na wjazd królewski, za nią królewiczowie dwaj w karocy jechali z damami”⁶³.

⁵⁶ Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637..., s. 75.

⁵⁷ Relacje komisarzy cesarza Ferdynanda III..., s. 64.

⁵⁸ Przybycie Jej Królewskiej Mości..., „Avviso: ab secretario Mario Filonardi ad card. Franciscum Barberini, Varsaviae, 12 IX 1637, [w:] *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 25/2, ed. T. Chynczewska-Hennel, Cracoviae 2002, s. 269–270.

⁵⁹ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 16 września 1637..., s. 80.

⁶⁰ Relacje komisarzy cesarza Ferdynanda III..., s. 64–65.

⁶¹ S. Oświęcim, *Dyaryusz 1643–1651*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 19, wyd. W. Czermak, Kraków 1907, s. 149.

⁶² *Wjazd do Warszawy Najjaśniejszej Królowy Ludowyky Mariej de Gonzaga etc. Roku Pańskiego 1646 dnia 10 Marca*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOss), sygn. 188/II, k. 489r.–490v.; S. Oświęcim, *Dyaryusz...*, s. 140; J. de Labourer, *Relation Du Voyage De La Royne De Pologne Et Du Retour De Madame La Mareschalle de Guebriant [...] Par La Hongrie, L’Austrie, Styrie, Carinthie, le Frioul et l’Italie Avec Un Discours Historique De Toutes les Villes et Etats par où elle a passé*, Paris 1647, s. 181–193; F. de Caprio, *Maria Luisa...*, s. 330–337.

⁶³ *Diariusz koronacji Jana III. Króla Polskiego w Roku 1676*, BCz, sygn. 1666, s. 442; *Diariusz drogi na koronację Jana III króla polskiego w roku 1676*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (dalej: ЛННБУ), ф. 45, оп. 1, нр 578, k. 7r.–10v.

Niektóre z relacji, całkowicie pomijają osobę królowej lub traktują ją w kategorii podmiotu zbiorowego np. „Królestwo IchMście”⁶⁴. Brak nam natomiast w ogóle wiedzy o reakcjach i sposobie zachowania się w trakcie uroczystości przez Katarzynę Leszczyńską. Co do Marii Józefy Habsburżanki, wzmiankuje się o wspólnym przybyciu małżonków z Warszawy drogą przez Tarnowskie Góry do pałacu Dembińskich na Przedmieściu Floriańskim, aczkolwiek do czasu koronacji, osoba Habsburżanki pozostaje niewidoczna⁶⁵. Być może wpływ na to miała ciąża królowej, niedługo po koronacji Maria Józefa wyjechała bowiem do Saksonii, by odbyć połóg⁶⁶. Innym wytłumaczeniem mogły być nieprzychylnie, czy wręcz wrogie nastroje krakowian względem elektora:

„przez ten wszystek czas jak Elektor wjeżdżał na zamek, lud i pospólstwo smutne było i poalterowane, tak, iż wjazdowi swemu nie mógł mieć wesolych okrzyków, co insi przed nim królowie miewał, ponieważ żaden się z ludu pospolitego »vivat Król«, nie odezwał”⁶⁷.

Po uroczystościach Maria Józefa, pragnąc zjednać sobie Polaków, okazywała im swoją łaskawość i przyjmowała ich wraz z małżonkiem na audyencjach⁶⁸. Starła się przy tym zademonstrować swoją pobożność wizytując klasztory i rozdając biednym jałmużny⁶⁹.

Widać zatem, że autorzy relacji przywiązywali uwagę do postawy królowych, choć najwięcej wzmianek na ten temat dotyczy czasów tzw. wazowskich, potem to zainteresowanie stopniowo zanikło. Stwierdzić także należy, że chętniej koncentrowano się

⁶⁴ *Opisanie Wjazdu JKMcści do Miasta Stołecznego Krakowa na Koronatię Anno 1677*, BOss, sygn. 337/II, s. 1–4.

⁶⁵ Ihrer königlichen Majestät, Herrn August III. nebst dessen Frau Gemahlin, königliche Majestät, Abreise nach Tarnowitz und die vorher in dem Kurfürstentum Sachsen gemachten Dispositionen, die Rezeption der solennen Deputation von der Republik Polen zu Tarnowitz und wie allda von ihrer königlichen Majestät die Pacta Conventa beschworen worden, ferner dessen Aufbruch nach Krakau und die daselbst beschehene Krönung beider königlichen Majestäten, Sächsisches Staatsarchiv w Dreźnie, 10026 Geheimes Kabinett, Nr. Loc. 03666/08; z Tarnowskich Gór, 6 Ianuarii [1734], AGAD, AR, dz. II, nr 2497, s. 88; z Krakowa, 10 eiusdem, tamże, s. 88–89; Gazeta pisana Andrzeja Cichockiego, z Warszawy d. 20 Ianuarii 1734, [w:] *Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732–1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016, s. 373; J. Staszewski, *August III Sas*, Wrocław 2010, s. 164–167; T. Ciesielski, *Propagandowy wymiar uroczystości w pierwszych latach panowania Augusta III*, „Wiek Stare i Nowe”, 2015, t. 8 (13), s. 48–49.

⁶⁶ Andrzej Cichocki do Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, Warszawa, 29 I 1734, [w:] *Od Augusta...*, s. 96; Jan Antoni Czarniecki do Franciszki Urszuli Radziwiłłowej, Biała, 26 II 1734, [w:] *Codziennie kłopoty, wielkie interesy i podwojna elekcja. Korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2013, s. 190; A. Herzog zu Sachsen, Maria Josepha, Erzherzogin von Österreich, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 16, Berlin 1990, s. 197.

⁶⁷ Dyariusz prawdziwy wjazdu do stołecznego Krakowa i koronacyi tamże, Fryderyka Augusta Elektora Saskiego wprzód pseudo-elektka, a potem przez Sejm pacificationis roku 1736 odprawiony, po abdykacyi Stanisława I, uznanego od zgromadzonych Stanów Rzeczypospolitej Polskiej, Augusta III Króla Polskiego, [w:] *Dwie koronacje Sasów, Augusta II i Augusta III królów polskich*, wyd. W. Syrokomla, Wilno 1854, s. 27–28.

⁶⁸ Gazeta pisana Andrzej Cichockiego, z Warszawa d. 28 Ianuarii 1734, [w:] *Od Augusta...*, s. 378; A. Cichocki do A.K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Warszawa, 29 I 1734, [w:] tamże, s. 380; J. Dygdała, *Wizerunek barokowego Sarmaty i oświeconego Europejczyka, czyli August III Wettyn i Stanisław August Poniatowski*, „Wiek Stare i Nowe”, 2014, t. 6 (11), s. 39–41.

⁶⁹ Gazeta pisana Andrzeja Cichockiego, z Warszawy, d. 26 Februarii 1734, [w:] *Od Augusta...*, s. 393.

na postawie króla, który swoją pozą i strojem demonstrował siłę, witalność, bogactwo i autorytet, z rzadka manifestując uczuciowość i zafascynowanie⁷⁰.

W opozycji do realnego wizerunku przyszłej królowej tworzono jej wyobrażenie symboliczne, obecne w wystroju architektury okazjonalnej wznoszonej na drodze uroczystego przejazdu orszaku. Na program artystyczny składały się kosztowne dekoracje, maszyny, struktury, utwory okolicznościowe zarówno literackie, jak i muzyczne⁷¹. W ten sposób Konstancja Habsburżanka została uczczona wierszowanym utworem umieszczonym w pierwszej bramie triumfalnej, ustawionej na Kleparzu oraz wizerunkiem cnoty oznaczającej Stałość (*Constantia*) „pod Majestatem w koronie”, umieszczonej w drugiej bramie triumfalnej przy wyjeździe z ulicy Tworzyńskiej (obecnie Floriańskiej) na Rynek „u rogu kamienicy pana marszałka Myszkowskiego”, w towarzystwie siedmiu pozostałych personifikacji – Miłości, Nadziei i Wiary (cnot boskich) oraz Sprawiedliwości, Mocy, Bogactwa, Umiarkowania i Wstrzemięźliwości (cnot kardynalnych). Przedstawieniu temu towarzyszyła lemma „Nie brakuje żadnej cnoty tam, gdzie obecna jest Stałość”⁷². Zdaniem Pawła Gیزی, pod postacią upersonifikowanej cnoty Stałości, ukazany był wizerunek królowej na wozie triumfalnym z lwami w zaprzęgu⁷³. Co ciekawe, wizerunek cnoty stałości pojawił się także w ostatniej bramie u wyjazdu z ulicy Kanoniczej:

„w którym Constantia rzezana z miedzi zdała się być, laskę w rękę trzymając lewej, prawą w dół spuściwszy”⁷⁴,

a towarzyszyła jej figura Szczęśliwości (*Felicitatis*), zaś po drugiej stronie widniały Pokój (*Pax*) i Zgoda (*Concordia*). Całość tworzyła zatem przemyślany program oznaczający, iż początkiem i końcem dobrobytu Ojczyzny jest stałość i pokój, które zapewni Rzeczpospolitej przysła królowa.

Równie bogaty zespół architektury okazjonalnej i ukrytych w nim wyobrażeń towarzyszył uroczystościom inauguracji Cecylii Renaty, jako żony Władysława IV i nowej królowej. Już w pierwszym łuku triumfalnym, wystawionym kosztem magistratu Starej Warszawy, umieszczono wierszowane zaproszenie:

„Królowo, dla Ciebie Warszawa otwiera swe bramy/ Mury stoją dla Pani otworem, serca jeszcze bardziej”,

⁷⁰ Por. K. Kosior, *Becoming...*, s. 44–53; K. Turska, *Stroje Jagiellonów podczas ceremoniału witania narzeczonych*, [w:] *Theatrum...*, s. 101–111.

⁷¹ H. Osiecka-Samsonowicz, *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587–1696*, Warszawa 2012, s. 19. Por. R. Strong, *Splendor at Court. Renaissance Spectacle and Illusion*, London 1973, s. 23–25; J. A. Chrościcki, *Barokowa architektura okazjonalna*, [w:] *Wiek XVII – Kontrereformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 229–254.

⁷² *Ingressus Ser. Constantiae Archiducisa Austria...*, BCz, sygn. 1662, s. 299. W podobnie bogaty sposób został uczczony wjazd zaślubinowo-koronacyjny siostry Konstancji – Anny w 1592 r., por. J. Bielski, *Dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1584 do 1589*, wyd. F.M. Sobieszczański, Warszawa 1851, s. 165–175; *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595*, wyd. H. Barycz, Kraków 1930, s. 106–126; K. Targosz, *Oprawa...*, passim.

⁷³ P. Gizjusz, *Diarium legationis...*, s. 221–228.

⁷⁴ *Ingressus Ser. Constantiae Archiducisa Austria...*, BCz, sygn. 1662, s. 300.

a nad nim orła trzymającego tablicę z wypisanym uroczystym adresem zapewniającym o miłości ludu do nowej monarchini⁷⁵. Po drugiej stronie ten sam orzeł trzymał tablicę, w której wypisano określenia Cecylii Renaty, jako „uczonej Temidy”, „wymownej Charis”, „pięknej Dione”, „Junony”, „Minerwy”, „Dike”, „Cynti”, „Flory”, „Cerery” i w końcu stwierdzenie: „Jedna jedyna Renata kreuje niezliczone boginie”. Widziano w niej więc dawczynię życia dla kolejnych pokoleń Wazów i odrodzicielkę państwa⁷⁶. W drugiej bramie, stojącej na wysokości kościoła św. Anny, w centralnym punkcie awersu umieszczono obraz patronki królowej – św. Cecylii, grającej na organach. Wizerunkowi temu towarzyszyły inne symbole m.in. snopki odnoszące się do herbu Wazów, korony polska i szwedzka, podkreślające dziedzictwo dynastyczne oraz wyobrażenia świętych – Stanisława i Kazimierza (patronów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz Władysława i Stefana (patrona króla i patrona Austrii). Pod wizerunkiem św. Władysława, umieszczono napis:

„Gdy Ciebie Królu, nazywamy Augustus/ To wrzesień będzie dla nas Cecilianus”,

natomiast pod postacią św. Stefana:

„Królowo nie zwlekaj z uroczystym wjazdem czterokonnym zaprzęgiem/ Jeśli chciałybyś zobaczyć zabawy ludu, możesz przybyć za późno”

oraz

„Cecylii Renacie, światłu Austrii, gnieździe Domu Cesarskiego, szczęśliwej wybawicielce, królowej, najszcześniejszej małżonce, senat i lud warszawski. Ojcowie miasta”.

Podobną w treści dedykację umieszczono pod postacią św. Stanisława:

„Bogowie i boginie, patronujcie Polsce i Austrii, zechciejcie i sprawcie, aby Cecylia Renata Austriaczka, królowa Polski i Szwecji, na długo pozostała zdrowa i kwitnąca dla Króla, Królestwa i tego miasta. Tego życzymy – senat i lud warszawski”⁷⁷.

Podkreślanie nadawcy stanowiło czytelne odwołanie do rzymskiego zwrotu oznaczającego supremację ustroju republikańskiego. Ostatni, godny odnotowania wizerunek Cecylii Renaty odnaleźć można na dyplomie interczyzy ślubnej, który ukazywał tronującą królową, ubraną w insygnia swej władzy, koronowaną przez personifikację Rzeczypospolitej, co odwoływało się do źródła władzy królewskiej⁷⁸.

Tak dużego zainteresowania nie doświadczyła Ludwika Maria Gonzaga. Źródła nie wskazują, by w wystroju architektury okazjonalnej, wystawionej na okoliczność koro-

⁷⁵ Opis bram triumfalnych wystawionych w Warszawie dla uczczenia wjazdu Cecylii Renaty, [w:] *Wjazd, koronacja, wesele...*, s. 95–97. Por. J. Żukowski, *Święto Sławy...*, s. 251–254; tenże, *Żądza chwały...*, s. 258–261.

⁷⁶ Ten rozkwit i podniesienie prestiżu Wazów symbolicznie odnoszono do tłumaczenia imienia Renata, czyli „odrodzona” Por. Opis bram triumfalnych..., s. 97.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ J. Żukowski, *Żądza chwały...*, s. 282.

nacji królowej w Krakowie, znajdowały się czytelne odwołania do władczyni z tak dużym natężeniem, jak w przypadku jej poprzedniczki. O wiele ciekawsze pod tym względem były wizerunki królowej związane z jej ingresami do Gdańska i Krakowa, kiedy w strukturach architektonicznych, wizerunkach numizmatycznych oraz na kartach panegiryków, utożsamiono francuską księżniczkę z Palladą lub Dianą, symbolizujące jej mądrość i odwagę⁷⁹. W trakcie warszawskiej i krakowskiej entraty, można rzec, że królowa sama wytworzyła swój obraz pobożnej królowej-małżonki, pielgrzymując do sanktuariów maryjnych na Jasnej Górze, kościoła Najświętszej Marii Panny na Piasku oraz kościoła mariackiego na krakowskim Rynku Głównym⁸⁰. Magistrat miasta rewanżował się natomiast przypomnieniem wspólnych koligacji królowej z domem książąt Gonzagów i władcami Francji. W zwieńczeniu pierwszej bramy usytuowanej u wylotu ulicy Tworzyńskiej, po prawej stronie, oznaczającej zgodnie z zasadami ceremoniału kobiecość, ustawiono figurę cnoty Umiarkowania (*Moderantia*), a przy obu obeliskach ustawiono figury rycerzy, oznaczających władztwo terytorialne dotychczasowej księżniczki – Mantui i Monfferatu. Z kolei w rewersie bramy, wychodzącym na Rynek, sławiono Ludwikę Marię, jako światło sarmackiego świata i blask francuskiego królestwa. W drugiej bramie, ustawionej na ulicy Grodzkiej, królową symbolizowało słońce oraz jej wizerunek w otoczeniu zbrojnych. Czarny orzeł, stanowiący aluzję do herbu Gonzagów, niósł tronującej otwartą koronę przybraną siedmioma gwiazdami⁸¹. Ostatnim czytelnym wyobrażeniem małżonki Władysława IV był wielki rysunek Giovanniego Battisty Gisleniego, umieszczony na kamienicy Miłkowskiego, zwanej „Pod Murzynami”, ukazujący tron pod majestatem, ozdobiony perłami i szlachetnymi kamieniami, na jaki królowa została wprowadzona podczas rytu koronacyjnego⁸². Osobną sprawą pozostają liczne ody i utwory panegiryczne sławiące Ludwikę Marię, jako Palladę–Aurorę przychodzącą z odsieczą Rzeczypospolitej⁸³.

⁷⁹ P. Elert, *Ingres triumfalny do Warszawy abo wjazd Królowej Maryey de Gonzage*, Warszawa 1645; J. Żukowski, *Intrada z 1646 r. jako przykład związków artystycznych Gdańska z Antwerpią*, [w:] *Sztuka po-brzeża Baltyku*, red. H. Fruba, Warszawa 1978, s. 309–340; M. Morka, „Arcus Gratiae et Pacis”. *Gdańska brama triumfalna na wjazd Ludwika Marii Gonzagi*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania et al., Warszawa 1988, s. 567–579; D. Kaczor, *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martieniego corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwika Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, [w:] *Sztuka w kręgu władzy. Materiały LVII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęconej pamięci Profesora Szczęsnego Dettloffa (1878–1961) w 130. rocznicę urodzin*, Toruń 2008, red. E. Pilecka, K. Kluczajd, Warszawa 2009, s. 161–178; J. Żukowski, *Żądza chwały...*, s. 321–380; F. de Caprio, *Maria Luisa...*, s. 321–330.

⁸⁰ Jeremi Wiśniowiecki do Władysława Dominika Ostrogińskiego-Zasławskiego z Białego Kamienia 8 lipca 1646 r., AGAD, Archiwum Potockich z Łańcuta, sygn. 1679, s. 1–2; *Wjazd Królowej JM. do Krakowa na swoją koronację w sobotę rano po św. Małgorzacie naza jutrz do 14 July 1646*, BOss, sygn. 188/II, k. 492v–493r.; „Gazette de France” nr 89, s. 593 (14 Juillet 1646), nr 90, s. 617 (31 Juillet 1646).

⁸¹ *Apparatus miasta Krakowa na koronacji Królowej JejMści*, ЛННБУ, ф. 4, оп. 1, нр 1321, k. 360r.–362r. Przyjazd oraz koronacja Królowej Polski Ludwika Marii, Kraków 1646 roku, APG, 300, 53/72, s. 101–108; J. le Labourer, *Relation Du Voyage De La Roynie de Pologne...*, s. 193; J. Żukowski, *Architektura okazjonalna na uroczystości zaślubin i koronację Ludwika Marii Gonzagi w roku 1646*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2011, t. 63, z. 1–2, s. 45–90; tenże, *Żądza chwały...*, s. 382–387; F. de Caprio, *Maria Luisa...*, s. 345–349 (za zwrócenie uwagi na źródło pochodzące z Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka składam serdeczne podziękowania dr Arturowi Goszczyńskiemu).

⁸² S. Mossakowski, *Uroczystości wawelskie w styczniu 1646 roku a projekty Giovanniego Battisty Gisleniego*, „Studia Waweliana”, 2000/2001, t. 9/10, s. 41–83; J. Żukowski, *Architektura okazjonalna...*, s. 69–70.

⁸³ A. Cyrus, *Sermo in Coronatione Serenissimae Ludovicae Mariae Poloniae et Sueciae Reginae, etc. etc.*

Powściągliwość w honorowaniu nowej królowej jeszcze bardziej ujawniła się w warszawskim ingresie Eleonory Marii Józefy Habsburżanki, choć w wystroju bram i przekazie symbolicznym nie zabrakło nowych wątków. W czasie tegoż wjazdu na przedmieściach, naprzeciwko Bramy Nowomiejskiej, ustawiono łuk triumfalny. Na jego szczycie ustawiono obraz z namalowanym herbem królewskim podtrzymywanym przez anioły, symbolizujące legalność wyboru Michała Korybuta Wiśniowieckiego, umocowaną wolą Bożą. Przed tym wizerunkiem namalowano kilka leżących postaci kobiecych, które u obserwatorów wywołały skojarzenie m.in. z biblijną Esterą, która zapobiegła zagładzie Żydów i nowotestamentową Marią⁸⁴. Takie skojarzenie Estery z Eleonorą Marią Józefą nie było przypadkowe, bowiem w nowej królowej widziano orędowniczkę zgody pomiędzy zwalczającymi się stronnictwami politycznymi.

Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska nie została już w ogóle uczczona w strukturach triumfalnych⁸⁵. Wspaniałość majestatu królowej-małżonki doczekała się jednak drobnych, mniej zauważalnych ewokacji m.in. w numizmatyce⁸⁶. Sądzić należy, że wywodzącą się z obcej nacji, a w dodatku rozpolitykowana żona Jana III drażniła szlachtę, stąd nie chciano składać jej hołdów:

„I lubo niektórzy sarkac poczeli byli na koronacją niespodzianą królowej, ale prędko ustali, tę tylko przeciwko niej mając racyją, że Francuzka była, których imię i naród nieco miły był. Atoli przezwyciężyła króla Jana ku Rzeczypospolitej życzliwość i prace, że i tej pretensyi ustąpili i już dobrze przedtym zrodzonego z niej syna Jakuba, królewiczem mianowali”⁸⁷.

etc. Habitus in Cathedrali Ecclesia Cracoviensi, Ab Ordinario eiusdem Ecclesiae Concionatore, Ordinis PP. Carmelitarum Discalceatorum. Cum Superiorum Permissu, Varsaviae 1646; M. Lepecki, Messis Triumphorum in Coronatione Auspiciatissima Serenis-simae Poloniae et Sueciae reginae Ludovicae Mariae Gonzague, [...] Serenissimi Vladislai IV Poloniae et Sueciae Regis Dignissimae Consortis ex Vectigalibus Pro vinciarum Regni Amoris et Reverentiae Agris proveniens. Eidemque S.R. Maiesta-ti Submissionis et voti Academici gratia, Cracovia 1646; S. Ossoliński, Diadema virtutis, sive auspiciatissima Inauguratio in Reginam Poloniae Serenissimae et Clementissimae D.D. Ludovicae Gonzague impositum an. D. 1646, Cracoviae 1646.

⁸⁴ *Diarium Europaeum*, t. 21, Frankfurt am Main 1670, s. 266; *Theatrum Europaeum*, t. 10, Frankfurt am Main 1671, s. 282. Szerzej na temat prezentacji wizerunku Estery, zob. J.C. Parsons, *The Queen's Intercession in the Thirteen-Century England*, [w:] *Power of the Weak...*, s. 153–162; tenże, *Ritual and Symbol in the English Medieval Queenship to 1500*, [w:] *Woman and Sovereignty*, ed. L.O. Fradenburg, Edinburgh 1992, s. 61–80; F.R. Erkens, „Sicut Esther regina”. *Die westfränkische Königin als 'consors regni', dans Francia*, „Forschungen zur westeuropäischen Geschichte”, Bd. 20, 1993, s. 15–38; L.L. Huneycutt, *Intecession and the High-Medieval Queen: The Esther Topos*, [w:] *Power of the Weak...*, s. 126–146.

⁸⁵ *Opisanie Bram Triumfalnych w Krakowie na Wiadz JKMcści wystawionych Roku 1676*, BOss, sygn. 337/II, k. 36r. –37r.; J.J. Rollos, *In Laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa*, przekł. B. Milewska-Ważbińska, M. Górka, Warszawa 2016; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012; E. Iwanoyko, *Godfryd Peschwitz – emblematyk gdański drugiej połowy XVII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki”, 1985, t. 15, s. 231–246.

⁸⁶ A. Czarniecka, *Nikt nie słucha mnie za życia...*, *Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009, passim; M. Górka, *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, [w:] *Primus inter pares Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 83–85.

⁸⁷ M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1676)*, wyd. J. Dziegielewski, Warszawa 2000, s. 441–442. Inne wątpliwości dotyczące wyniesienia na tron Marii Kazimierzy przedstawił w diariuszu Bogusław Kazimierz Maskiewicz. Szlachcic odnotował, że koronacja żony Jana III nie została zatwierdzona na sejmie oraz przywołał rozmowę z bliżej nieokreślonym litewskim senatorem, który go uspakajał, że nie grozi to absolutyzmem, ma wymiar symboliczny i nie wpłynie na ewentualne rozszcze-

Wspomnieć wyłącznie wypada o medalach Jana Höhna (Hoehna) z 1676 r. Na jednym z nich na awersie ukazano profilowane popiersia króla i królowej w formie antykizowanej, obwiedzione wicią laurową, co stanowiło tradycyjny sposób portretowania w latach 70. i 80. XVII w. Na rewersie zaś przedstawiono alegoryczną interpretację zgodnych i szczęśliwych rządów pary monarszej. Palma – oznaczająca niezłomną cnotę, siłę ducha i zwycięstwo moralne, zwieńczona królewską koroną, została przedstawiona na tle panoramy Krakowa, uświęconego tradycją miejsca koronacji królów polskich, nad którym roztacza swe promienie słońce. Atrybut ten stanowi więc, w tym wypadku aluzję do państwa, którego majestat i powaga wyrażały się w osobie króla i jego małżonki, której powierzono dzieło wspierania męża w codziennych obowiązkach⁸⁸. Do tej samej idei nawiązywał inny medal Höhna z 1676 r. Na jego awersie zostało przedstawione popiersie królowej ujęte w profilu skierowanym w lewą stronę, ubranej w suknię na kształt paludamentu, związana na ramieniu i urozmaiconą okrągłą broszą nad pierśiami z naszyjnikiem perłowym oraz w barokowej fryzurze. Rewers został natomiast podporządkowany całkowicie gloryfikacji Marii Kazimiery. Autor utożsamił królową z Dianą, patronką łowów, a zarazem opiekunką dzieci i zwierząt, posiadającą ponadto zdolność leczenia chorób. Naga kobieta z szalem przerzuconym przez prawe ramię i diademem na skroniach została ukazana w pozycji półleżącej na czterokołowym rydwanie z tylnym oparciem, zmierzającym w kierunku słońca, oznaczającego sławę władcy polskiego. Rogate jelenie pełniące funkcję zaprzęgu, były zaś nie tylko tożsame ze znakiem herbowym rodu d'Arquien, lecz także uosabiały doskonałość i godność królewską. Napis otokowy: „FULGORIS SOCIAM VOCAT IN CONSORTIA REGNI” (Towarzyszkę pioruna wzywa do udziału w królowaniu) to natomiast jasny komentarz do powyższego wyobrażenia artystycznego⁸⁹.

Względem ostatnich królowych, tj. Katarzyny Leszczyńskiej i Marii Józefy Habsburżanki, nie posiadamy wielu przekazów tworzących ich idealny, czy też symboliczny wizerunek. Zwrócić można jedynie uwagę na krótki utwór przedstawiający wjazd Augusta III i jego żony, w którym znajduje się opis jednej z bram triumfalnych wystawionej na krakowskim Rynku Głównym. W jej dekoracji umieszczono przedstawienia cnot: Sprawiedliwości (*Iustitia*), Cierpliwości (*Temperentia*), Roztropności (*Prudentia*) i Bogactwa (*Fortitudo*), składające się na obraz przymiotów Marii Józefy i decydujące o jej świętości⁹⁰. Przykłady te dowodzą, że tylko w czasach Zygmunta III i Władysława IV starano się dbać o należyte uhonorowanie królowej. W późniejszym okresie można

nia Marysieńki do tronu, zob. B.K. Maskiewicz, *Diariusz drogi mojej na koronację Jana III, króla polskiego w R[ok]u Pańskim 1676*, wyd. M. Jarczykowska [w:] *Memuarijstyka w dawnej Polsce*, red. P. Borek, D. Chemperek, A. Nowicka-Struska, Kraków 2016, s. 122–123.

⁸⁸ J. G. Rokita, *Dwa żetony koronacyjne upamiętniające koronację Jana III Sobieskiego w Krakowie, autorstwa nieznanymi medalierów, pochodzące z 1676 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Res Historica”, 2017, t. 43, s. 59–96; tenże, *Medale upamiętniające królewską koronację Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery w Krakowie pochodzące z 1676 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Studia Europea Gnesnensia”, 2018, t. 17, s. 307–336.

⁸⁹ J. G. Rokita, *Słów kilka o dwóch numizmatach upamiętniających Marię Kazimię, pochodzących z okresu koronacji i peregrynacji pary królewskiej po Pomorzu Gdańskim*, [w:] vortal „Silva Rerum” Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie https://www.wilanow-palac.pl/slow_kilka_o_dwoch_numizmatach_upamietniajacych_marie_kazimiere_pochodzacych_z_okresu_koronacji_i_peregrynacji_pary_krolewskiej_po_pomorzu_gdanskim.html, dostęp z dn. 7.09.2019].

⁹⁰ *Opisanie aplauzu na Koronacye Najjaśn. Króla Jmści Augusta III, AGAD, Zbiory Anny z Potockich Xawerowej Branickiej, Zbiory różnej proveniencji*, [dalej: Zbiory], sygn. 33, s. 1.

natomiast zaobserwować spadek zainteresowania osobą królowej-małżonki, w warstwie symbolicznej, być może wywołany niechęcią wobec politycznego zaangażowania kobiet.

Z przeprowadzonej analizy wynika zatem, że społeczności szlacheckiej i poddanym przekazywano wizerunek królowej-małżonki jako nie tyle postaci realnej, co wyidealizowanej figury symbolicznej, ozdobionej cnotami i wspaniałymi, nadnaturalnymi przymiotami⁹¹.

Ceremoniał koronacyjny królowej. Geneza i stosowanie w wiekach XVII-XVIII

Ceremoniał koronacyjny królowej, w formie skodyfikowanej, posiada metrykę sięgająca XV w. i był ściśle związany, podobnie jak w innych państwach Europy Zachodniej, z liturgią Kościoła łacińskiego⁹². Przypomnijmy, iż na koronację Władysława III w 1434 r. ułożono polską formułę koronacyjną, której autorstwo Stanisław Kutrzeba przypisuje kardynałowi i biskupowi krakowskiemu Zbigniewowi Oleśnickiemu⁹³. Dwadzieścia lat później w 1454 r., na potrzeby koronacji królowej Elżbiety Rakuszan-ki, żony Kazimierza Jagiellończyka, ułożono zaś formułę koronacji królowej, bazującą na tradycjach francuskich i czeskich⁹⁴. *Ordines coronandi* stanowiły zbiór formuł sakry, opatrzonych tekstami liturgicznymi, modlitwami i śpiewami, opatrzonych dodatkowo wskazówkami co do czynności duchownych celebrujących sakrę⁹⁵. Kolejnym jego przykładem było *ordo* napisane w oparciu o wzorce węgierskie, na koronację Barbary Ząpoli w 1512 r.⁹⁶ Zgodnie z nim koronowane były Bona Sforza oraz obie habsburskie

⁹¹ Wpisywało się to w konwencję obecną w kulturze baroku (emblematyka, poezja kunsztowna, itd.), por. *The Emblematic Queen. Extra-Literary Representations of Early Modern Queenship*, ed. D. Barret-Graves, London 2018.

⁹² Szeroko na ten temat, zob. E. Kantorowicz, *Laudes regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Rulers Worship*, Berkeley 1946; N. Elias, *The Court Society*, Oxford 1986; Z. Dalewski, *Władza-przestrzeń-ceremoniał. Miejsce i uroczystości inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV wieku*, Warszawa 1996; G. Althoff, *Potęga ceremoniału. Symbolika władzy w średniowieczu*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2011. Za twierdzeniem tym przemawiają także zapisy „Pontificale Romanum”, ujednoliconego przez papieża Klemensa VIII w 1596 r., w którym znalazły się rozdziały „De Benedictione et Coronatione Reginae”, „De Benedictione et Coronatione Reginae solius”, „De Benedictione et Coronatione Reginae ut regni Dominae” i „De Benedictione et Coronatione Regis in Consortem electi”.

⁹³ *Ordinatio caerimoniarum in coronationibus reginarum Poloniae observandum*, [w:] *Corpus Iuris Polonici. Sectio I. Privilegia, statuta, constitutiones, edicta*, ed. S. Kutrzeba, Cracoviae 1906, s. 208-212; S. Kutrzeba, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, PH, 1911, t. 12, s. 71-83, 149-164 i 285-307; Z. Dalewski, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*, KH, 1995, r. 102, z. 3-4, s. 37-60; F. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. S. Bylina, Warszawa 2000, s. 161-179; M. Derwich, *Rola opata w koronacjach królów polskich*, [w:] *Imagines potestatis...*, s. 31-58.

⁹⁴ B. Miodońska, *Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarskiej graduatu Jana. Olbrachta i pontyfikatu Erazma Ciołka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI*, Kraków 1979, s. 43.

⁹⁵ Ogólnie na temat pochodzenia i powstawania *ordines* koronacyjnych królowych, zob. H.A. Wilson, *The English Coronation Orders*, „The Journal of Theological Studies”, 1901, vol. 2, nr 8, s. 481-504; J.L. Nelson, *The Earliest Royal Ordo. Some Liturgical and Historical Aspects*, [w:] *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, ed. J.L. Nelson, London 1986, s. 344-349; też, *Carolingian Coronation Rules a Model for Europe*, „The Court Historian”, 2004, vol. 9, nr 1, s. 1-13; C.R. Sherman, *The Queen in Charles V's „Coronation Book: Jeanne de Bourbon and the „Ordo ad reginam benedicendam”*, „Viator. Medieval and Renaissance Studies”, 1977, vol. 8, s. 255-298.

⁹⁶ *Ordo coronandi regis Poloniae*, wyd. S. Kutrzeba, „Archiwum Komisji Historycznej”, 1909-1913,

żony Zygmunta II Augusta⁹⁷. Warto jednak zauważyć, że w przypadku pierwszej wybranki ostatniego Jagiellona, przebieg koronacji została określony przez członka jej świty, według wytycznych zgodnych ze „zwyczajem niemieckim”⁹⁸. Wskazywać mogłoby to, że przebieg procesji oraz liturgii został nieco zmodyfikowany tak, aby podkreślić nawiązania do niektórych elementów ceremoniału obecnego na dworze cesarskim. Oznaczałoby to także aktualizację i ubogacenie dotychczasowych form rytu. Osobną formułę Zygmunt II August ułożył na potrzeby koronacji Barbary Radziwiłłówny w 1550 r. Opisany przez niego „Modus coronacionis [sic!] Reginae Poloniae Anno Domini 1550”, stanowił w istocie skróconą formę obrzędu, którą wymogło wątle zdrowie jego drugiej małżonki. Wyjaśniono w nim użycie określonych gestów i czynności wykonywanych przez celebransów, bez intonowania modlitw i benedykcji. Tym samym „Modus coronacionis...” zyskiwał rys uniwersalnej instrukcji, lecz zastosowany został tylko podczas koronacji Radziwiłłówny⁹⁹. Kolejnym etapem formowania się ordo koronacyjnego królowych polskich, była koronacja Anny Jagiellonki, aczkolwiek ta okoliczność miała zgoła odmienny charakter z powodu okoliczności związanych z dwiema pierwszymi elekcjami. Wypadki lat 1572–1576 pokazały, że namaszczenie i koronacja siostry Zygmunta Augusta, czyniły z niej dziedziczkę jagiellońskiej krwi. Anna została wprawdzie w grudniu 1575 r. okrzyknięta „królem Polski”, a następnie przydano jej za małżonka wojewodę siedmiogrodzkiego Stefana Batorego. Dopiero potem, po nominacji tegoż na króla Polski ogłoszoną ją królową. Wydarzenia te odnalazły swój wyraz w uroczystościach koronacyjnych przeprowadzonych w dniu 1 maja 1575 r., kiedy Anna początkowo wyraziła swój sprzeciw wobec formuły jej koronacji następującej po sakrze jej męża¹⁰⁰.

t. 11, s. 133–216; S. Truchim, *Koronacje polskich królów elekcyjnych*, Poznań 1931; U. Borkowska, *Królewskie zaślubiny, narodziny i chrzest*, [w:] *Imagines potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 76–77. Warto zwrócić także uwagę, że przebieg koronacji królowej, pod względem porządku czynności liturgicznych, był niemal identyczny do obrzędu koronacji królowej w Danii, zob. E.Ch. Werlauff, *Historisk Undersøgelse om de danske Kongers Kroning og Salving i Middelalderen*, København 1836, s. 165–207.

⁹⁷ J. Rzońca, *Ceremoniał zaślubin i koronacji Bony Sforzy*, [w:] *Wesela, chrzciny...*, s. 75–91; A. Bues, *Mit solcher zierd, solenithet unnd triumphff, davon lang zuschreiben were. Sprawozdanie ze ślubu i koronacji Bony Sforzy w Krakowie w 1518 r.*, [w:] *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, red. A. Bartoszewicz, A. Karpiński, M. Ptaszyński, A. Zakrzewski, Warszawa 2020, s. 53–78; P. Jędrzejewski, *Elżbieta Austriaczka...*, s. 115; A. Marchwińska, *Układy o małżeństwo oraz zaślubiny Zygmunta Augusta i Elżbiety Habsburzanki*, [w:] *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, I. Makarczyk, Olsztyn 2006, s. 248–259. Koronację Elżbiety trzeba było przerwać, ponieważ królowa nie mogła udźwignąć na głowie ciężkiej jagiellońskiej korony.

⁹⁸ *Kurtze Beschreibung der Hochzeit des Jungen Königs aus Polen*, wyd. A. W., [w:] „Biblioteka Warszawska”, 1848, t. 3, s. 635–637.

⁹⁹ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996, s. 264–266; A. Marchwińska, *Starania Zygmunta Augusta o uznanie Barbary Radziwiłłówny w Koronie*, [w:] *Pomerania et ultima terras. Studia ofiarowane Barbarze Popielas-Szultce w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. J. Sochacki, A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2011, s. 486–497; A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna...*, s. 153–178; też, *Królowa Barbara Radziwiłłówna na scenie...*, s. 98–114; też, *Oprawa liturgiczna koronacji królowych w Polsce w pierwszej połowie XVI stulecia w świetle ordines coronandi Barbary Zápolyi (1512) i Barbary Radziwiłłówny (1550)*, „*Tabularium Historiae*”, 2017, t. 2, s. 121–143.

¹⁰⁰ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka...*, s. 119, 136–137; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewskich po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 173–175, 205–206, 328;

Ponadto Anna została przymuszona do podpisania aktu zrzeczenia się praw do dóbr po matce Bonie Sforzy oraz bracie Zygmuncie Auguście:

„Przed koronacją Biejkowski i Orzelski, z rozkazu kolegów, podali spisany na czysto akt zrzeczenia się Królowej, stojącej na podniesieniu u wielkiego ołtarza na chórze. Infantka wahała się czas niejaki, miotana gniewem i żalem, naręście zalała się łzami; podpisują akt uskarżała się gorzko, że tak małą pokładano w niej ufność, i rzekła, że godziwiej by było nie zmuszać ją do podpisu w obliczu wszystkich [...] Królowa stała osobno na chórze w piękną białą suknię przebrana [...] Przyprawdono [po koronacji króla - przyp. J.P.] Królową do ołtarza; Marszałek wracając od Króla na cały głos zawołał: »Niech wiedzą wszyscy, że Królowa będzie koronowana!« Po tych słowach Biskup Kujawski włożył na głowę Królowej koronę, dał jej w ręce jabłko i berło, dwaj opaci infułaci odprowadzili ją na podniesienie, gdzie zasiadła obok Króla [...]”¹⁰¹.

Akt koronacji królowej, stosowany z pewnymi odstępstwami w XVII i XVIII w., obejmował szereg czynności¹⁰². Obrzęd poprzedzał trzydniowy post eucharystyczny, przygotowujący władczynię do sakry, jak i do przyjęcia komunii świętej. Koronacja polskich królowych winna była odbywać się w niedzielę, która jako dzień Pański związana była ze szczególnym błogosławieństwem. W dzień ceremonii w kościelnym prezbiterium aranżowano odpowiednio przestrzeń – ustawiano trony przykryte czerwoną tkaniną, pod którymi układano poduszki tzw. *thalmus* ze złotego i czerwonego materiału, które symbolizowały monarszą łożnicę oraz tron arcybiskupi¹⁰³. Na ołtarzu ustawiano kandelabry z płonącymi świecami, naczynie ze świętym olejem, misę do obmycia rąk i ręcznik, ampułki mszalne, hostiarkę, puszkę na kadzidło, ewentualnie patenę z wieńcami. Koronację poprzedzała uroczystość zaślubin, następująca po odczytaniu lekcji i Ewangelii. W przypadku koronacji odprawionej bez zaślubin, sakra udzielana była po odśpiewaniu *Alleluja*. Wówczas monarcha zwracał się (postulacja) do arcybiskupa gnieźnieńskiego z prośbą o koronację swojej małżonki. Wystąpić o to mógł jednak również jeden z senatorów. Następnie biskupi koncelebransi lub wskazani senatorzy, prowadzili królową do ołtarza. Monarchini z rozpiętymi włosami, które symbolizowały czystość i płodność, podchodziła do arcybiskupa i na znak szacunku całowała jego pierścień, po czym zajmowała miejsce na tronie. W czasie śpiewu Litanii

K. Kosior, *Becoming...*, s. 94-97, 136-139; też, *Anna Jagiellon: A Female Political Figure in the Early Modern Polish-Lithuanian Commonwealth*, [w:] *A Companion to Global Queenship*, ed. E. Woodacre, London 2018, s. 67-78; P. Szpaczyński, *Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. Kilka uwag w sprawie dążeń królowej do zapewnienia ciągłości dynastii Jagiellonów*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 28, 2014, z. 1, s. 3-29.

¹⁰¹ Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576.*, t. 3, wyd. W. Spasowicz, Mohylew-Petersburg 1856, s. 224-225.

¹⁰² Ludwikę Marię Gonzagę koronowano zgodnie z ordo z 1512 r., co zostało potwierdzone dokumentem Władysława IV z 1646 r. i Jana Kazimierz z 1649 r., co jak zaznacza Urszula Augustyniak stanowiło udzielenie tej władczyni odblasku majestatu królewskiego, zob. S. Kutrzeba, *Źródła polskiego...*, s. 300; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”...*, s. 140. Szczegółowy opis koronacji Ludwiki Marii Gonzagi de Nevers, zob. ЛННБУ, ф. 4, оп. 1, № 1321, к. 365r.-v.

¹⁰³ O znaczeniu i symbolice tronu w czasie uroczystości koronacyjnych i dworskich, zob. M. Choynowski, „Ornamenta regia” *fotele tronowe Stanisława Augusta*, „Kronika Zamkowa”, 2013, t. 1-2, nr 65-66, s. 17-57.

do Wszystkich Świętych królowa winna była leżeć krzyżem. Potem prymas odmawiał głośno długą modlitwę poprzedzającą obrzęd namaszczenia, w którym odwoływał się do cnót starotestamentowych kobiet. Kulminacją sakry było namaszczenie głowy, piersi, ręki od nadgarstka do łokcia oraz pleców między łopatkami, co symbolizowało duchową transformację i uświęcenie łaską Bożą. Następnie władczyni otrzymywała insygnia swej władzy – koronę, berło, jabłko i pierścień, błogosławione kolejno przez arcybiskupa. Na koniec królowa podchodziła do tronu małżonka, by złożyć *offertorium*, czyli ofiarę w złocie, przekazywane potem kapitulie katedralnej. Po zakończeniu obrzędu przechodzono do dalszej części mszy św. zakończonej przyjęciem Eucharystii. Koronacja kończyła się podejściem prymasa do podwyższenia tronowego i podaniem parze monarszej korporału i pateny do ucałowania, a następnie zaintonowaniem hymnu *Te Deum laudamus* i udzieleniem błogosławieństwa¹⁰⁴.

Przechodząc do zagadnienia stosowania ceremoniału koronacyjnego królowych polskich w XVII i XVIII w. na samym początku należy przyjrzeć się osobom konsekраторów oraz postaciom prowadzącym królowe do ołtarza głównego. Skład celebransów oddawał bowiem nie tylko powagę wydarzenia, ale również był manifestacją dostojęstwa koronowanych. W czasach jagiellońskich przestrzegano zasady, iż koronatorem był prymas Polski, a w czynnościach liturgicznych asystowali mu biskupi poznański i krakowski. Kwestia osób, które miały wieść królewską małżonkę do ołtarza pozostawała natomiast w gestii władcy. Pierwszej żonie Zygmunta Starego, Barbarze, towarzyszyła Anna księżna mazowiecka w towarzystwie Bartłomieja ks. ziębickiego¹⁰⁵. Bonę zaś poprowadzili Fryderyk ks. legnicki, szwagier Zygmunta Starego, oraz Jerzy ks. brzeski, obaj z dynastii Piastów śląskich, co tworzyło nić silnej więzi międzydynastycznej pomiędzy Jagiellonami a Piastami mazowieckimi i Hohenzollernami oraz przydawało władcy splendoru¹⁰⁶. Z kolei drugą synową Zygmunta i Bony – Barbarę Radziwiłłównę przed ołtarz przywieźli znów Fryderyk ks. legnicki i Wacław III ks. cieszyński, których obecność i występowanie w tej roli legitymizowały status królowej, jako małżonki Zygmunta Augusta¹⁰⁷. Dość wspomnieć, że na każdej z uroczystości gościliy znamienite persony. Na pierwszą z nich, w 1512 r., przybył biskup wrocławski Fryderyk I von Brandenburg-Ansbach, poseł Jana, księcia-elektora saskiego, zaś w 1543 r. na dwór z okazji koronacji przybyli Jan margrabia Brandenburg-Ansbach i delegacja reprezentująca cesarza Karola V na czele z Janem Hebersteinem hrabią Salm¹⁰⁸.

¹⁰⁴ S. Kutrzeba, *Koronacje królów i królowych w Polsce*, Warszawa 1918, s. 22–30; A. Januszek-Sieradzka, *Oprawa...*, s. 130–141; K. Kosior, *Becoming...*, s. 65–67.

¹⁰⁵ Tamże, s. 72–73, 79.

¹⁰⁶ M. Bogucka, *Bona...*, s. 57–58.

¹⁰⁷ K. Kosior, *Becoming...*, s. 72–73, 145–146; K. Sypek, *Zagraniczni goście na weselu Zygmunta Augusta i Katarzyny Austriaczki w świetle Rachunków poselstw z 1553 roku*, [w:] *Curia Jagiellonica. Studia z dziejów dworu i kultury dworskiej w XV–XVI wieku*, red. A. Januszek-Sieradzka, Lublin 2009, s. 101–121. Nie jest jasne, kto prowadził do ołtarza pierwszą żonę Zygmunta II Augusta, zob. *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obraz rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów polskich*, t. 1, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1868; W. Pocięcha, *Elżbieta Austriaczka*, [w:] *PSB*, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 255–256; *Elżbieta Habsburżanka*, [w:] *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, red. Z. Wdowiszewski, Kraków 2005, s. 152–155; K. Kosior, *Becoming...*, s. 79.

¹⁰⁸ K. Kosior, *Becoming...*, s. 73–74; P. Jędrzejewski, *Elżbieta Austriaczka...*, s. 115–116.

W czasach batoriańskich i wazowskich, zasady regulujące ceremoniał koronacji królowych nie były już tak silnie respektowane. Koronatorem Anny Jagiellonki był biskup kujawski Stanisław Karnkowski, a do ołtarza ostatnią z Jagiellonów przywiodły senatorskie damy kasztelanowa krakowska – Anna z Sieniawskich Jordanowa i dwie wojewodziny krakowskie – Jadwiga z Tęczyńskich Myszkowska oraz Barbara z Myszkowskich Zborowska, za którymi kroczyli panowie węgierscy a po nich: „dwa karły”¹⁰⁹. Z kolei podczas uroczystości w 1592 r. celebransem był biskup kujawski Hieronim Rozrażewski, w zastępstwie wymawiającego się rzekomą chorobą prymasa Stanisława Karnkowskiego, a asystowali mu biskup krakowski i kardynał Jerzy Radziwiłł oraz biskup płocki Wojciech Baranowski¹¹⁰. Z kolei w 1605 r. głównym celebransem, na życzenie króla, był biskup kujawski Piotr Tylicki, podczas gdy brewie papieskie z dyspensą odczytał legat papieski, kardynał i biskup krakowski Bernard Maciejowski¹¹¹. Do ołtarza zawiódł Konstancję jej brat Maksymilian, który po doprowadzeniu Habsburżanki złożył pocałunek na jej policzku. Gest ten symbolizował więź uczuciową oraz występowanie Maksymiliana w roli zastępcy cesarza¹¹². Przykłady te pokazywały, że czas burz politycznych oraz nowej sytuacji, w jakiej znalazł się Rzeczpospolita po śmierci Zygmunta Augusta, przekładał się początkowo na spadek poziomu życia dworskiego. To z kolei odnajdywało swój wyraz w dowolnym traktowaniu zasad ceremoniału i jego podporządkowaniu sympatiom oraz antypatiom politycznym.

Powrót do zasad protokołu koronacyjnego nastąpił w 1637 r., kiedy Cecylię Renatę ukoronował prymas Polski i arcybiskup gnieźnieński Jan Wężyk w asyście Stanisława Łubieńskiego biskupa płockiego, Macieja Łubieńskiego, biskupa wrocławskiego, Andrzeja Szoldrskiego, biskupa poznańskiego, Mikołaja Szyszkowskiego, biskupa warmińskiego, Piotra Gembickiego, biskupa przemyskiego i Jana Lipskiego, biskupa chełmińskiego, a do ołtarza królową poprowadzili Jerzy Wilhelm margrabia brandenburski i biskup przemyski. Niektórzy świadkowie wydarzenia wspominają jeszcze obecność królewicza Karola Ferdynanda, jako posła króla Hiszpanii i biskupa chełmińskiego Jana Lipskiego¹¹³. Drugą żonę Władysława IV koronował także prymas Polski Maciej Łu-

¹⁰⁹ Ś. Orzelski, *Bezkrólewia...*, s. 225–226.

¹¹⁰ Konstancja wkroczyła do katedry prowadzona w procesji według następującego porządku: Zygmunt III szedł w asyście biskupa krakowskiego Jerzego Radziwiłła oraz biskupa płockiego Wojciecha Baranowskiego. Za nimi postępowała arcyksiężniczka w otoczeniu arcybiskupa lwowskiego Jana Dymitra Solikowskiego oraz biskupa łuckiego Bernarda Maciejowskiego. Przed przyszlą królową niesiono koronę, berło i jabłko. Następnie kroczyła Anna Wazówna z arcyksiężną Marią, które prowadzone były przez posłów cesarskich, zob. S. Kutrzeba, *Koronacje...*, s. 20–22; W. Leitsch, *Das Leben am Hof...*, Bd. 2, s. 1224–1226; J. Gałuszka, *Jak Kraków witał arcyksiężniczkę?...*, s. 233.

¹¹¹ P. Gizjusz, *Diarium legationis...*, s. 233–235; *Wjazd KJM Constantiey do Krakowa*, BCz, sygn. 350, s. 620; *Diariusz rzeczy wszystkich przez weszele KJM poczynszy od przyiechania czarowego posła*, Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (dalej: BR), sygn. 16, s. 328–329; H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, wyd. 2, Wrocław 2006, s. 94–95.

¹¹² W. Leitsch, *Das Leben am Hof...*, Bd. 3, s. 1426.

¹¹³ Szaty królowej niesione były przez wojewodzianki: sieradzką – Annę z Denhoffów, braclawskie – Katarzynę i Annę, wojewodziny: sandomierską – Annę z Mohylów Firlejową, sandomierską – Izabellę z Daniłowiczów Ossolińską, sieradzką – Annę Aleksandrę z Koniecpolskich Denhoffową, łęczycką – Katarzynę z Sobieskich Radziejowską i brzeską – Annę z ks. Koreckich Rakowską. Ponadto panowie polscy nie zgodzili się, by królową koronował nuncjusz Mariusz Filonardi, zob. *Relacje komisarzy cesarskich...*, s. 66–67; *Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637...*, s. 76. Por. A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 46.

bieński w asystencji biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego i chełmińskiego Andrzeja Leszczyńskiego, którzy wcześniej, wraz z biskupami: przemyskim Pawłem Piaseckim i kujawskim Mikołajem Władysławem Gniewoszem, powitali królową u wrót świątyni¹¹⁴.

Arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Prażmowski wystąpił w roli głównego koronatora w 1670 r., kiedy przed ołtarz powiedziano Eleonorę Marię Józefę, trzymaną za ręce przez nuncjusza papieskiego Francesco Nerliego, ambasadora cesarskiego Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha i posła holenderskiego Jana Wittę. Płaszcz koronacyjny królowej niosły natomiast znamienite damy, wojewodzina sandomierska Anna z Czartoryskich Tarłowa, kijowska – Anna z Potockich Stanisławska, lubelska – Anna z Gorajskich Rejowa oraz podkanclerzyna i hetmanowa polna litewska – Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa, co podkreślało, tak jak w przypadku Cecylii Renaty, wysoki status królowej i jej cesarskie pochodzenie¹¹⁵. Na koronacji Sobieskich, poza arcybiskupem gnieźnieńskim Andrzejem Olszowskim, wystąpił wyjątkowo arcybiskup lwowski Wojciech Koryciński oraz biskupi: poznański Stefan Wierzbowski, chełmiński Jan Małachowski, kamieniecki Wespazjan Lanckoroński i przemyski Stanisław Sarnowski, co sugeruje potrzebę legitymizacji władzy króla-rodaka¹¹⁶. Wobec niepokoїв krajowych w 1705 r., koronę na głowę Katarzyny Leszczyńskiej nałożył arcybiskup lwowski Konstanty Zieliński, a asystę sprawował biskup kamieniecki Jan Gniński. Wcześniej w procesji koronacyjnej królowej towarzyszyli ambasador szwedzki Arvid Horn i siedem dam dworskich, m.in. kasztelanowa łęczycka Eleonora Warszyccka¹¹⁷. Warto podkreślić, że w świątyni przebywał już Karol XII, który zasiadł w miejscu tradycyjnie przeznaczonym królom polskim, co świadczyło wymownie o protekcji, jaką Stanisław Leszczyński został otoczony przez króla szwedzkiego¹¹⁸. Ostatnią polską królową - Marię Józefę - ukoronował w katedrze wawelskiej biskup krakowski Jan Aleksander Lipski przy współudziale biskupa poznańskiego Stanisława Józefa Hozjusza i sufragana krakowskiego Michała Kunickiego¹¹⁹. Ten mało dostojny zestaw przełamywała wysoka ranga osób, które prowadziły królową do ołtarza w osobach posła cesarskiego Heinricha Wilhelma barona von Wilczek, wojewodziny krakowskiej Elżbiety Lubomirskiej z domu Cumming de Culter, Tekli Róży z Radziwiłłów Wiśniowieckiej, Marii Charlotty *de domo* von St. Hilare hrabiny von Wilczek oraz:

¹¹⁴ Przyjazd oraz koronacja..., APG, 300, 53/72, s. 106.

¹¹⁵ Krzysztof Leopold Schaffgotsch do cesarzowej Eleonory z Warszawy, 15 października 1670 r., Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Teki Janusza Wolińskiego, sygn. III-198, s. 57; *Diariusz sejmu...*, s. 94–95; J.A. Chrapowicki, *Diariusz. Część trzecia: lata 1669–1673*, wyd. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2009, s. 108; A. Przyboś, *Michał Korybut...*, s. 100; M. Kamecka-Skrajna, *Królowa Eleonora...*, s. 67. Wespazjan Kochowski podaje nieprawdziwą informację o zastępstwie arcybiskupa gnieźnieńskiego przez biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego, por. W. Kochowski, *Rocznik Polski. Klimakter czwarty (1669–1673)*, wyd. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011, s. 148.

¹¹⁶ *Diariusz koronacji Króla JeMści Nayaśniejszego Jana Trzeciego Sobieskiego od 30 stycznia R. 1676 pisany*, BCz, sygn. 426, s. 485–486.

¹¹⁷ M. Sawicki, *Elekcja...*, s. 112.

¹¹⁸ *Diariusz odprawionej w Warszawie koronacji Stanisława Leszczyńskiego, wojewody poznańskiego*, BCz, sygn. 537, s. 88–91; J. Feldman, *Stanisław Leszczyński...*, s. 30–33; M. Forycki, *Stanisław Leszczyński*, Poznań 2016, s. 56–60.

¹¹⁹ *Diariusz Michała Kazimierza Radziwiłła*, AGAD, AR, dz. VI, 80a, s. 616–618.

„innych różnych Dam oraz Senatorskich Polskich i Saskich, wszystkich nad pozdwi wspaniale postrojonych, które około dwadzieścia par się znajdowało”¹²⁰.

Ten krótki przegląd pozwala stwierdzić, że skład celebransów były niekiedy rozbudowywane, w zależności od chęci uczczenia króla i jego małżonki lub potrzeby zbudowania obrazu ich dostojeństwa a nieraz zawężane, co również odnosiło się do sympatii i antypatii fakcyjnych oraz klimatu politycznego w kraju. Widać jednak, że od czasów jagiellońskich, nie przejmowano się w tej kwestii zasadami ceremoniału.

Analiza aktów koronacyjnych polskich królowych pozwala w pełni stwierdzić, że w ciągu dwóch wieków – XVII i XVIII, dochodziło do różnych odstępstw od ceremoniału skodyfikowanego w XVI w. Wiemy, iż postu przed obrzędkiem z pewnością dochowały Cecylia Renata Habsburżanka i Katarzyna Leszczyńska¹²¹. Ta druga wraz z mężem dokonała także aktu spowiedzi na zamku warszawskim, przed przejściem galerią do kolegiaty św. Jana. Po wejściu do katedry Cecylia Renata, pierwsza żona Władysława IV, uklękła na przykrytym czerwonym ałasem klęczniku i oddała się pobożnej modlitwie, trwając w tej postawie do czasu wyjścia z zakrystii króla, ubranego w szaty koronacyjne¹²². Z kolei Ludwikę Marię wprowadzono do katedry dopiero po przyniesieniu w lektyce króla, po czym doprowadzono ją przed ołtarz główny¹²³. Królowa Eleonora zasiadła wraz królem Michałem na tronie ustawionym w przecięciu nawy z prezbiterium¹²⁴. Podobnie uczyniła Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska, po tym jak wraz z mężem przestąpiła próg katedry wawelskiej od strony kaplicy Jagiellonów i Wazów¹²⁵. W 1705 r. Katarzyna Leszczyńska po przemierzeniu ganku i wejściu do kolegiaty św. Jana została odprowadzona do zakrystii przez ambasadora Arvida Horna i pozostawała w niej do czasu zakończenia koronacji jej męża¹²⁶. Po tym akcie została przywiedziona przed ołtarz główny. Akt koronacji Marii Józefy także dokonał się po nałożeniu atrybutu władzy

¹²⁰ *Opisanie aplauzu...*, s. 2–3. Fragment pamiętnika Antoniego Sebastiana Dembowskiego, Lietuvos Mokslių Akademijos Vrublevskių Biblioteka, fond 148, sygn. 73/2, k. 242r.–244r.; *Gazeta pisana Andrzeju Cichockiego, z Warszawa d. 28 Ianuarii 1734*, [w:] *Od Augusta...*, s. 376; *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 35–36; T. Ciesielski, *Propagandowy wymiar uroczystości...*, s. 49–50.

¹²¹ *Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 16 września 1637...*, s. 87–88; *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I., Königs von Polen und dessen Gemahlin Katharina, welche am 4. Oktober 1705 in Warschau vollzogen wurd*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹²² *Relacje komisarzy cesarskich...*, s. 65; *Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637...*, s. 75–76.

¹²³ *Przyjazd oraz koronacja...*, APG, 300, 53/72, s. 89.

¹²⁴ *Diariusz sejmu...*, s. 94–95; J.A. Chrapowicki, *Diariusz...*, s. 108–109.

¹²⁵ O koronacji Marii Kazimiery, por. *Diariusz Seyma Coronationis...*, BCz, sygn. 421, s. 227; *Diariusz Koronacyey Króla JMści...*, BCz, sygn. 426, s. 485–486; *Diariusz koronacyi...*, BCz, sygn. 1666, s. 158; *Diariusz J. A. Chrapowickiego, Muzeum Narodowe w Krakowie*, sygn. 169, t. 4, s. 206; *Diariusz sejmii coronationis Najjaśniejszego króla JMci Jana III, zaczętego w Krakowie Roku Pańskiego 1676*, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, ф. 1, nr 6277, k. 4v.–7v.; J. Feldman, *Stanisław Leszczyński...*, s. 30–33; *Pamiętniki do panowania Jana III Sobieskiego, króla polskiego przez Bajera, częśnika chełmińskiego spisane (1672–1685)*, cz. 1, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, sygn. 5656, k. 5v; *Relacja na sejm koronacyjny 1676 r. o pierwszym dwuleciu rządów Jana III*, wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 1938, t. 10, z. 1, s. 135.

¹²⁶ *Diariusz odprawionej w Warszawie koronacji Stanisława Leszczyńskiego...*, BCz, sygn. 537, s. 90.

na skronie jej małżonka, co Habsburżanka obserwowała siedząc na tronie wyścielonym czerwonym atlasem¹²⁷.

Kolejnym etapem sakry koronacyjnej królowych była postulacja, która następowała po Ewangeliu. Znakiem do rozpoczęcia obrzędu koronacyjnego było w 1637 r. wygłoszenie przez arcybiskupa gnieźnieńskiego słów: „Adolescense, tibi dico surge”, na dźwięk których para królewska wstała z tronów¹²⁸. Przykład wygłoszenia pełnej formuły prośby o koronację królowej, uczyniony wyłącznie przez króla we właściwym momencie uroczystości, jest znany tylko z 1646 r. (koronacja Ludwiki Marii Gonzagi)¹²⁹, 1670 r. (koronacja Eleonory Marii Józefy) kiedy:

„agitowała się ceremonia *post proleto verba* od Króla JMści »Redde mihi spon-sam coronatam«”¹³⁰

oraz 1676 r. (koronacja Marii Kazimiery Sobieskiej)¹³¹. Odstępstwa w tej mierze występowały, z tego co wiadomo, dwukrotnie. Królowa Konstancja w 1605 r. pytała o zgodę na małżeństwo i akt koronacji swoją matkę, arcyksiężną Marię Bawarską¹³², a August III w 1734 r. oczekiwał poparcia swej prośby od ministrów i senatorów¹³³. Postulacja była elementem bardzo ważnym, w związku z czym negowanie głosu szlacheckiego, było niekiedy postrzegane jako afront. Podczas koronacji Marii Kazimiery miało nawet rzekomo dojść do kłótni pomiędzy szlachtą, którą wywołała właśnie potrzeba zgody wielmożów litewskich na ten akt:

„z jednym senatorem naszym W.X.Lit. expostulował, wywodząc to, że ta coronatia Królowej Jej Mści sine consensu Reipublicae nie tylko vim legis sapit, ale redolet absolutum dominium; taką mi dał na to replikę: że to nie ma efficere Rempublicam, ponieważ Królowa Jej Mść nie należy do regimen, jeno principis persona i dał te a propos: że kiedy król daje komu urząd województwa, albo jaką inszą dignitatem senatoriam, wszak tam non excipitur żona jego, ale jest legitima wojewodzina; tak też i tu Królowa Jej Mść, jest Królową, a ex quo Królową ideo oportebat coronari salwował tylko communicativo iure a coronato capite Króla Jego Mści, jako senatorski ut iure małżonka swego nie biorąc na to żadnego przywileju od Królów Ich Mści, aby były wojewodzinami, ergo i Królowa Jej Mść byłaby królową i nie koronowaną, a jeśli szło de maiestate przynajmniej trzeba było Rempublicam słowem dobrym convenire o to, przecie surdo fabula”¹³⁴.

¹²⁷ Dyariusz prawdziwy wjazdu..., s. 36–37; Diariusz..., AGAD, AR, dz. VI, sygn. sygn. 80a, s. 615.

¹²⁸ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 16 września 1637..., s. 87.

¹²⁹ Pełna formuła brzmiała: „Reverendissime Pater, postulemus ut consortem nostram, nobis a Deo coniunctam, benedicere et corona regali decorare dignemini, ad laudem et gloriam Salvatoris nostri Iesu Christi”, Por. *Ordo coronandi regis Poloniae...*, s. 146.

¹³⁰ *Diariusz sejmu...*, s. 95.

¹³¹ Die... von den Frantzosen Verlohrne ... Haupt-Stadt Messina, Neben Verlauff der Königl. Krönungen [...] n Polen, [2 II 1676], Herzog-August Bibliothek Wolfenbüttel, HAB Quodl. N 182 (42) Der prächtige Einzug Ihrer Königl. Majest. Von Pohlen in Crackau, tamże, 912 Quodl. N 182 (38).

¹³² *Porządek albo opisanie wesela króla JM Zygmunta trzeciego z królową JM Constantią Rakuszańką anno 1605*, BCz, sygn. 966, s. 714; *Diariusz rzeczy wszystkich przez weszele KJM...*, BR, sygn. 16, s. 327.

¹³³ *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 38.

¹³⁴ *Diariusz koronacji...*, BCz, sygn. 1666, s.158. O nieprzychylnym stosunku Litwinów do królo-

Sytuacja ta świadczyła o obawie Litwinów przed politycznymi machinacjami Marii Kazimierzy i potencjalnym wykorzystywaniu przez nią władzy do budowania stronnictwa dworskiego.

Po wyrażonej przez arcybiskupa gnieźnieńskiego zgodzie, królowa całowała jego pierścień na znak szacunku oraz odchodziła od ołtarza¹³⁵. Następnie królowa-małżonka kładła się krzyżem na posadzce świątyni a duchowni odmawiali nad nią kolektę. W tej pozycji monarchini pozostawała aż do końca odśpiewywanej Litanii do Wszystkich Świętych¹³⁶. Tego aktu dochowała królowa Konstancja, która: „leżała krzyżem na wezłówku złotogłowym przez litanie”¹³⁷, Ludwika Maria Gonzaga oraz Katarzyna Leszczyńska¹³⁸. Wkrótce potem królowa była prowadzona przez głównego celebransa do zakrystii w towarzystwie dam dworu, gdzie przywdziewała szaty koronacyjne i powracała przed ołtarz główny¹³⁹. Wówczas dokonywał się kolejny akt, tj. namaszczenie olejami świętymi rąk (Katarzyny Opalińskiej w 1705 r.)¹⁴⁰ i pleców pomiędzy ramionami (Ludwika Marii Gonzagi w 1646 r. i Marii Józefy w 1734 r.)¹⁴¹. Po nim następowała właściwa koronacja królowej odprawiana po lewej stronie ołtarza (po stronie Ewangelii) oraz wręczenie pozostałych insygniów władzy. Tylko w przypadku Ludwika Marii, po nałożeniu korony na jej głowę, dodatkową modlitwę po łacinie odmówił nad nią karmelita Cyriakus¹⁴². Potem władczyni wracała na podwyższenie tronowe, składała ukłon monarsze¹⁴³, jak uczyniła to Maria Kazimiera w 1676 r., na znak swojego szacunku i podporządkowania woli króla, po czym zasiadała na tronie pod baldachimem, lecz usytuowanym poniżej mężowskiego tronu¹⁴⁴. Po koronacji duchowni, posłowie i zagraniczni dyplomaci składali gratulacje królowej, co z pewnością miało miejsce w 1637, 1670 i 1676 r.¹⁴⁵ Tylko podczas koronacji Stanisława i Katarzyny Leszczyńskich, mowa biskupa kamienieckiego Jana Gnińskiego wybrzmiała na koniec ceremonii, po uroczystej aklamacji¹⁴⁶.

wej, zob. M. Sawicki, *Maria Kazimiera wobec spraw litewskich (1674–1685)*, [w:] *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu spraw rodziny...*, s. 83–99.

¹³⁵ Przyjazd oraz koronacja..., s. 89.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ *Ragguglio dell'ultime nozze del re di Polonia con la sorella austriaca della prima moglie*, BCz, sygn. 101, s. 25; *Diariusz rzeczy wszystkich przez weszele KJM...*, BR, sygn. 16, s. 327.

¹³⁸ *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹³⁹ Przyjazd oraz koronacja..., s. 89.; *Wjazd Królowej JM. do Krakowa...*, BOss, sygn. 188/II, k. 492v.–493r.

¹⁴⁰ *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹⁴¹ Przyjazd oraz koronacja..., s. 89.; *Wjazd Królowej JM. do Krakowa...*, k. 492v.–493r. [Relacja z koronacji Augusta III i Marii Józefy], AGAD, AR, dz. II, nr 2497, s. 90; *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 42.

¹⁴² Przyjazd oraz koronacja..., s. 89.

¹⁴³ O wadze gestu w aktach ceremonialnych, zob. J.-C. Schmidt, *Gest w średniowiecznej Europie*, Warszawa 2006; A. Gieysztor, *Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland*, [w:] *Coronations. Medieval nad Early Modern Monarchic Ritual*, ed. J.M. Bak, Berkeley 1990, s. 152–164; M. Bogucka, *Gest w kulturze szlacheckiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1981, t. 26, s. 5–18.

¹⁴⁴ *Compendium krótkie actu coronationis i sejmu Jana III króla polskiego*, APG, sygn. 300, 29, 262, s. 736–749; *Diariusz Seyma Coronationis...*, BCz, sygn. 421, s. 227; *Diariusz Koronacyey Króla JMści...*, BCz, sygn. 426, s. 486; *Connotatio variarum occurrentiarum 1677*, BOss, sygn. 375/II, k. 3r.

¹⁴⁵ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 46; *Diariusz sejmu...*, s. 95; J.A. Chrapowicki, *Diariusz...*, *Część trzecia*, s. 109; *Diariusz Seyma Coronationis...*, BCz, sygn. 421, s. 227.

¹⁴⁶ *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

Tym niejako kończyła się zasadnicza część obrzędu koronacji, po której powracano do liturgii mszy świętej wraz ze sprawowaniem Eucharystii, które, dla przykładu, Cecylia Renata:

„nabożnie publice [...] odprawiała”¹⁴⁷ i „komunikowała się [...] z rąk arcybiskupa gnieźnieńskiego”¹⁴⁸,

natomiast w 1670 r. Eleonora Maria Józefa, wraz z mężem, podeszła do ołtarza i klęczała przed nim aż do udzielenia komunii¹⁴⁹. Ostatnim elementem było złożenie ofiary kapitulie katedralnej tzw. *offertum*, które następowało zawsze przed *Te Deum laudamus*¹⁵⁰. W 1705 r. moment ten nastąpił wyjątkowo po hymnie, kiedy para królewska przybywszy przed ołtarz złożyła przed nim złoto umieszczone w zielonych woreczkach¹⁵¹. W tym miejscu zaznaczyć należy, że po tym wydarzeniu oboje Leszczyńscy przyjęli komunię świętą, burząc uświęcony porządek ceremonii. Przypomnieniem dawnego zwyczaju było natomiast ucałowanie przez Augusta III i Marię Józefę patyny na koniec liturgii, co nie jest wspomniane podczas wcześniejszych aktów koronacyjnych¹⁵². Obrzęd wieńczyła aklamacja krzyczana gromko – jak przedstawiają ten moment relacje – w 1676, 1705 i 1734 r., do której zachęcał główny celebrans. Tylko w czasie sakry Sobieskich znów doszło do zgrzytu, bowiem:

„za włożeniem korony na głowę królewską wołano po prawej «Vivat Rex», ale po lewej za koronowaniem królowej milczano. Owszem poczęto wołać «protestor, protestor», ale to muzyką trębacze na to subordynować zatłumili swoim hukiem, accidit to nad nadzieję wszystkich ludzi”¹⁵³.

W ten sposób obywatele Wielkiego Księstwa ponownie próbowali zanegować legalność koronacji królowej. Inna relacja z tego wydarzenia zupełnie pomija separatystyczne głosy, twierdząc, że wszyscy zgodnie krzykali „Vivat Rex et Regina Maria Casimira”¹⁵⁴. Tu warto jedynie uczynić uwagę, że w 1734 r. do imion władców biskup krakowski Józef Aleksander Lipski dołączył tytułaturę „Rex et Regina Poloniae”¹⁵⁵, podkreślając w ten sposób zgodę i akceptację na królowanie Wettyna.

Po zakończeniu ceremonii para królewska dzierżąc insygnia władzy w uroczystych szatach opuszczała świątynię, by ukazać się publicznie poddanym, co nawiązywało swoją formą do rytuałów przejścia i unaocznienia profanom boskości skupionej w osobach królewskich. Przy tej okazji rozrzucano numizmaty specjalnie wybite na okoliczność koronacji:

¹⁴⁷ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 13 września..., s. 91.

¹⁴⁸ Tamże.

¹⁴⁹ *Diariusz sejmu...*, s. 95.

¹⁵⁰ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 13 września..., s. 91; *Diariusz sejmu...*, s. 95; *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 44.

¹⁵¹ *Diariusz odprawionej w Warszawie koronacji Stanisława Leszczyńskiego...*, BCz, sygn. 537, s. 91; *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹⁵² *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 45; *Diariusz...*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. 80a, s. 615.

¹⁵³ *Diariusz Seyma Coronationis...*, BCz, sygn. 421, s. 228.

¹⁵⁴ *Opisanie Wjazdu JKMcści do Miasta Stołecznego Krakowa...*, BOss, sygn. 337/II, s. 5.

¹⁵⁵ *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 45.

„pospółstwu rzucano dla pamięci złote i srebrne pieniądze, stąd wiele ciosów pięści i szarpania; jedni odstępowali podeptani, inni z przetrząśniętymi szatami i bez monet zbiegłych z własnymi sakiewkami; wszystko to przyjmowane śmiechem przez stojących z boku, którzy szybkim krokiem oddalili się od zbiegowiska”¹⁵⁶.

Tylko Maria Kazimiera, znajdująca się w stanie błogosławionym, wyniesiona została w bogatej lektyce wyłożonej cennymi tkaninami¹⁵⁷. Następnie orszak podązał na zamek, gdzie para królewska deponowała insygnia. Po tym akcie przychodził czas na ceremonialną ucztę, której przebieg nie będzie tu analizowany, lecz stwierdzić trzeba, że nigdy nie zdarzyły się odstępstwa od reguły usadzania królowej po lewej ręce tronuującego króla, co zgodnie z zasadami ceremoniału łączyło się z honorem i oznaką czci. Królowe nie uczestniczyły także w rytuale odbierania hołdu od mieszczan krakowskich lub warszawskich. Maria Kazimiera Sobieska wyłącznie obserwowała przebieg tej uroczystości, chcąc w ten sposób podkreślić swój autorytet¹⁵⁸.

Koronacyjna ikonosfera (wystrój, muzyka, insygnia koronacyjne i szaty)

Splendor i dostojeństwo królowej oraz wyobrażenie jej pozycji w systemie państwowym budowane były nie tylko poprzez ceremoniał. Istotnym uzupełnieniem stał się wystrój wnętrza świątyni, który cieszył oczy zebranych oraz przekaz audialny w postaci pieśni liturgicznych, innych utworów muzycznych, dźwięków trąb i kotłów oraz huk armat. Także osoba władczyni ozdobionej insygniami władzy i przyodzianej w bogate szaty, tworzyły jej majestat.

Koszty, przeznaczone na uroczystość zaślubinowo-koronacyjną przez Zygmunta III, sugerują, że rozważano organizację bogatej i pysznej fety w samym obrębie katedry wawelskiej¹⁵⁹. Żadna z relacji nie precyzuje jednak, jak ustrojona była świątynia i co się w niej znajdowało. Pewnym natomiast jest, że we wnętrzu kościoła św. Jana w Warszawie na uroczystości w 1637 r. rozwieszono tkane jedwabiem i złotem arrasy z kolekcji Zygmunta II Augusta ze scenami „Potopu” i „Arki Noego”, sugerując, w warstwie symbolicznej, że małżeństwo Władysława IV z Cecylią Renatą przyczyni się do wyniesienia Rzeczypospolitej do potęgi i zagwarantuje ochronę kraju przed wrogami¹⁶⁰. Dość ogólnie potraktowano z kolei opis dekoracji katedry krakowskiej w 1646 r., którą Marcin Goliński uznał za dość bogato obitą materiałami¹⁶¹. Jedynym wyróżnionym elementem stał się tron królowej zaprojek-

¹⁵⁶ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 47.

¹⁵⁷ „Gazette de France”, nr 23 (7 Février 1676), s. 289.

¹⁵⁸ *Diariusz koronacji Króla JMści Najjaśniejszego Jana Trzeciego Sobieskiego od d. 30 stycznia r. 1676 pisany*, BCz, 426, s. 481; *Diariusz koronacji Jana III, króla polskiego w roku 1676*, tamże, sygn. 1666, s. 491–492; *Opisanie Wjazdu JKMści do Miasta Stołecznego Krakowa...*, BOss, sygn. 337/II, s. 6; *Compendium sejmii coronationis Najjaśniejszego Jana III, króla polskiego w Krakowie agitowanego Anno Domini 1676*, BOss, sygn. 247/II, k. 400v.; *Diariusz sejmii koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku*, wyd. J. Stolicki, Kraków 2019, s. 21.

¹⁵⁹ W. Leitsch, *Das Leben am Hof...*, Bd. 3, s. 1420–1424.

¹⁶⁰ Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637..., s. 72. Por. M. Hannel-Bernasiakowa, *Arrasy Zygmunta Augusta świadkiem królewskich uroczystości*, [w:] *Theatrum...*, s. 248.

¹⁶¹ *Wjazd Królowej JM. do Krakowa...*, BOss, sygn. 188/II, k. 493r.

towany przez Giovanniego Battistę Gisleniego „sadzony perłami i kamieniami”¹⁶² oraz ozdobiony dewizami, kompozycjami panopliowymi z wypisanymi życzeniami pod adresem królowej i wizerunkiem króla Władysława IV, co odnosiło się do całości kształtu propagandy monarszej. Kolejna sakra królowej, sprawowana w Warszawie w 1670 r., obyla się przy dosyć skromnym zaaranżowaniu wnętrza świątyni. Relacje wspominają tylko o czerwonym suknie, którym usłana była droga z zamku do kolegiaty i białym rozpostartym materiale w jej wnętrzu¹⁶³. Niczym szczególnym nie wyróżniała się także dekoracja katedry wawelskiej podczas obrzędu koronacji Sobieskich, a przynajmniej nic na ten temat nie wiadomo. W czasie koronacji Katarzyny Leszczyńskiej w kolegiacie św. Jana, ustawiono w strefie prezbiterium dwa trony z baldachimami, okrytymi czerwonym sukniem, przed którymi rozłożono dywan. Na miejscu chóru ustawiono krzesła dla polskich i szwedzkich dygnitarzy, w tym wyróżniające się trzy, okryte czerwoną materią siedzenia z przeznaczeniem dla ambasadorów. Poza tym nad jednym z chórów ustawiono podwyższenie, na którym zasiadła matka Stanisława Leszczyńskiego wraz z damami z jej dworu¹⁶⁴. Szczególnie prezentowało się za to wnętrze katedry wawelskiej podczas koronacji Augusta III i Marii Józefy, którego wystrój zakomponował Gaetano Chiaverri. Centralnym punktem rozgrywanej się ceremonii była przestrzeń przed ołtarzem głównym, gdzie na podwyższeniu ustawiono fotel dla koronatora i naprzeciw niego fotel dla króla-elekt. Z boku ołtarza od strony Ewangelii, ustawiono z kolei trony dla pary królewskiej z dekorowanymi złotem oparciami i czerwonymi baldachimami. Pozostałe miejsca przeznaczono dla biskupów koncelebransów, dzieci królewskich oraz wysokich dostojników. Reszta publiczności obserwowała zaś akt z galerii, znajdujących się nad prezbiterium¹⁶⁵.

Jeszcze mniej informacji (niż o wyglądzie i wyposażeniu wnętrza) posiadamy na temat muzyki budującej atmosferę miejsca i wzmagającej dramaturgię obrzędu. W 1605 r. padło nawet określenie, że:

„atmosfera jest tak zacna i dostojna, jaką trudno sobie wyobrazić”¹⁶⁶.

Najwięcej przekazów o kompozycjach muzycznych pochodzi jednak z 1637 r. Msza święta koronacyjna rozpoczęła się „wdzięczną harmonijną muzyką”¹⁶⁷, a jak stwierdził inny autor, rozchodziła się ona po trzech stronach kościoła. Na sam koniec muzyka przerodziła się w „marsową”¹⁶⁸, zapewne z powodu zwielokrotnienia gry na kotłach,

¹⁶² Tamże.

¹⁶³ *Diariusz sejmu...*, s. 95.

¹⁶⁴ *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹⁶⁵ *Dyariusz prawdziwy wjazdu...*, s. 29-45. Szeroko na ten temat, zob. H. Bednarski, *Nieznane plany pałacu i katedry wawelskiej z okresu koronacji Augusta III*, „*Studia z dziejów Wawelu*”, 1961, t. 2, s. 465-472; J. Szablowski, *Nieznane i mało znane plany katedry wawelskiej z w. XVIII (ich znaczenie dla dziejów Wawelu i topografii zabytku)*, „*Studia z dziejów Wawelu*”, 1991, t. 5, s. 377-417; M. Rożek, *Ostatnia koronacja w Krakowie i jej artystyczna oprawa*, „*Rocznik Krakowski*”, t. 44, 1973, s. 97-112.

¹⁶⁶ *Wiadz KJM Constantiey do Krakowa*, BCz, sygn. 350, s. 624.

¹⁶⁷ Opis wjazdu, koronacji i wesela Cecylii Renaty i Władysława IV po 20 września 1637..., s. 72.

¹⁶⁸ Tamże.

bębnach i dęcia w trąby, przez co odbierana była jako bardzo głośna, wręcz nieprzyjemna dla słuchaczy¹⁶⁹. Bardziej wyrobione ucho i gust Albrychta Stanisława Radziwiłła, sprawiły, że w swoim pamiętniku odnotował, iż:

„Muzyka podzielona na 20 chórów tworzyła zespół głosów o przyjemnym brzmieniu; z powodu późnego czasu odśpiewano krótkie oficjum, cudowną sztuką skomponowane przez mistrza kapeli znakomitego męża włoskiej nacji, Marca di Scacchi”¹⁷⁰.

Magnat docenił zatem subtelność dźwięków i kunszt muzyczny kapeli królewskiej, przez co jego opinia znacznie różniła się od dyletanckich stwierdzeń innych świadków tych wydarzeń. Po uroczystości koronacyjnej na zamku, wystawiono muzyczną operę włoską, opowiadającą historię życia św. Cecylii, co znów, podobnie jak podczas intrady, nawiązywało do patronki królowej¹⁷¹. W 1646 r. wspomniany włoski artysta Marco di Scacchi skomponował na potrzeby koronacji Ludwika Marii utwór „Motetto trium contraaltorum”, którego rękopis zaginął¹⁷². W aspekcie tej ceremonii w źródłach zwracano jeszcze uwagę na czysty śpiew kantora katedry wawelskiej, który na koniec uroczystości zaintonował hymn „Te Deum laudamus”¹⁷³. Koronacje królowej Eleonory w 1673 r. oraz Jana III i Marii Kazimiery d’Arquien Sobieskiej w 1676 r., obły się bez monumentalnych i wykwintnych utworów muzycznych, a ich miejsce zajęły odgłosy bębnów, hurm trąb i wystrzały z dział armatnich na wiwat¹⁷⁴. Dopiero w 1705 r. podczas uroczystego wejścia pary królewskiej do świątyni wybrzmiała muzyka chórowa¹⁷⁵. Ten artystyczny impas przełamała dopiero koronacja Augusta III i jego żony, podczas której oprawę muzyczną zapewniało kilka zespołów – dwie kapele, saska i katedralna oraz trzy chóry. Te ostatnie wykonały kantatę ofiarowaną na tę okazję przez Jana Sebastiana Bacha „Blast Lärmen, ihr Feinde! Verstärket die Macht”, będącą zmodyfikowaną wersją utworu „Der zufriedengestellte Aeolus”, wykonanego w Lipsku 19 lutego 1734 r.¹⁷⁶

Ważnym komponentem ikonosfery były insygnia, stanowiące widzialne symbole władzy. Korona, berło i sfera (jabłko) niesione były do świątyni przez specjalnie do tego zadania wyznaczonych senatorów i składane na ołtarzu do czasu koronacji. Ich wspaniałość podkreślali wszyscy autorzy opisujący m.in. koronację Cecylii Renaty, aczkolwiek nie zamieszczali na ich temat większych szczegółów. Warto zwrócić uwagę, że ich wyobrażenia przetrwały dzięki portretom koronacyj-

¹⁶⁹ Opis wjazdu i koronacji Cecylii Renaty po 13 września..., s. 91.

¹⁷⁰ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, t. 2, s. 47. Szerzej o kompozycjach Marka Scacchiego, zob. Z. Szweykowski, *Musica moderna w ujęciu Marka Scacchiego*, Kraków 1977; A. i Z. Szweykowski, *Włosi w kapeli królewskiej polskich Wazów*, Warszawa 1997, s. 35-40; B. Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyczne dwory polskich Wazów*, Warszawa 2007.

¹⁷¹ Relacja komisarzy cesarskich..., s. 68.

¹⁷² A. Leszczyńska, *O muzyce w obrzędach koronacyjnych królów polskich*, „Polski Rocznik Muzykologiczny”, 2015, t. 13, s. 93.

¹⁷³ Przyjazd oraz koronacja..., APG, 300, 53/72, s. 89.

¹⁷⁴ *Diariusz koronacji...*, BCz, 426, s. 481; *Diariusz koronacji...*, BCz, sygn. 1666, s. 493.

¹⁷⁵ *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹⁷⁶ T. Ciesielski, *Propagandowy wymiar uroczystości...*, s. 51; A. Leszczyńska, *O muzyce w obrzędach koronacyjnych...*, 94-95.

nym królowych¹⁷⁷. Powszechnie sądzi się, że władczyniom wkładano na skronie tzw. koronę królowej Jadwigi, używaną począwszy od 1320 r. (*corona reginalis maiestatis*) złożoną z siedmiu segmentów, w których znajdowało się po 10 szlachetnych kamieni i 8 pereł. W sumie zdołała ją 70 kamieni i 56 pereł¹⁷⁸. Sprawa ta wydaje się jednak kłopotliwa, biorąc pod uwagę rozbieżności widoczne w kolejnych opisach koronacji¹⁷⁹. Gabriel Krumhausen, członek delegacji miasta Gdańska na uroczystości z 1646 r., uznał regalia królowej za znacznie piękniejsze i większe od dzierzonych przez króla¹⁸⁰. Odmiennego zdania był natomiast świadek koronacji Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej, który opisał insygnia monarchini, jako bogate, kosztowne, ale mniejsze od przynależnych władcy¹⁸¹. Ta relacja wydaje się bliższa prawdzie, bowiem zminiaturyzowanie regaliów oznaczałoby podrzędny, wręcz formalny charakter władzy królowej i takie samo znaczenie jej tytułu. Małżeństwo Leszczyńskich, z racji niedysponowania właściwymi insygniami koronacyjnymi, wywiezionymi wcześniej z Polski przez biskupa kujawskiego Stanisława Szembeka, przy wsparciu biskupa przemyskiego Jana Kazimierza Bokuma i starosty krakowskiego Franciszka Myszkowskiego, musiało kontentować się atrybutami specjalnie wykonanymi na tę okoliczność na polecenie Karola XII¹⁸². Należy przy tym dodać, że po koronacji zostały im one odebrane i przetopione na pieniądze, którymi opłacono wojsko. Ten mizerny i kompromitujący obraz starano się przełamać, organizując koronację Augusta III i jego żony, z okazji której zamówiono nowy komplet regaliów. Wspomnijmy tylko, że królowa otrzymała berło i wysadzane diamentami złote jabłko, a na głowę biskup

¹⁷⁷ Warto w tym miejscu odwołać się m.in. do portretu koronacyjnego królowej Konstancji Habsburżanki autorstwa Pietera Claesza Stoutmana z 1624 r. obecnie w Staatsgalerie Neuburg. Szerzej, zob. J. Lileyko, *Portrety tzw. koronacyjne Zygmunta III i Konstancji jako wyraz polityki dynastycznej Wazów*, [w:] *Portret. Funkcja. Forma. Symbol*, red. A. Marczak-Krupa, Warszawa 1990, s. 377–391.

¹⁷⁸ F. Kopera, *Dzieje skarbcia koronnego czyli insygniów i klejnotów koronnych Polski*, Kraków 1904; A. Gieysztor, *Non habemus caesarem nisi regem. Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i wieku XVI*, [w:] *Muzeum i Twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr. Stanisława Lorentza*, red. K. Michałowski, Warszawa 1969, s. 277–292; W. Maisel, *Archeologia prawa Polski*, Warszawa–Poznań 1982, s. 218–229; J. Lileyko, *Regalia polskie*, Warszawa 1987, s. 90–101; M. Rożek, *Polskie koronacje...*, s. 80–82; Z. Piech, *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Imagines potestatis...*, s. 117–150; tenże, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 38, 1990, nr 1–2, s. 3–35, 199–222; E. Letkiewicz, *Korona w Polsce i inne insygnia władzy. Stan i perspektywy badań* [w:] *Dawna i nowsza biżuteria w Polsce. Materiały z VIII Sesji Naukowej z cyklu Rzemiosło Artystyczne i Wzornictwo w Polsce, przygotowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. K. Kluczajd, Toruń 2008, s. 61–71. Wygląd korony zachował się jedynie na obrazie Marcello Baciarellego z ok. 1768–1771 r., ukazującym królową Jadwigę Andegawerską (Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, sygn. ZKW/2712) oraz na portrecie koronacyjnym Anny Jagiellonki z 1576 r. (Kaplica Zygmuntońska na Wawelu). Korona tzw. Jadwigi, podobnie jak inne polskie insygnia koronacyjne, została w 1795 r. wywieziona z Wawelu przez Prusaków do Berlina i w 1809 r. przetopiona.

¹⁷⁹ Rozbieżności te wynikać mogły także z powodu częstych reperacji korony królowej, której poszczególne elementy m.in. segmenty lub kosztowności, ulegały destrukcji. Sąd ten najlepiej oddają opisy korony sporządzone podczas lustracji skarbcia koronnego, zob. A. Nalewajek, *Inwentarz skarbcia koronnego z 1515 roku*, „Rocznik Humanistyczny”, 2013, r. 61, z. 2, s. 63–81; M. Myśliński, *Klejnoty Rzeczypospolitej. Zawartość Skarbcia Koronnego na Wawelu w świetle jego inwentarzy z lat 1475–1792*, Warszawa 2007.

¹⁸⁰ *Przyjazd oraz koronacja...*, APG, 300, 53/72, s. 89.

¹⁸¹ *Diariusz koronacji...*, BCz, sygn. 426, s. 481.

¹⁸² M. Rożek, *Polskie koronacje...*, s. 88–89. Korona i insygnia koronacyjne Marii Józefy oraz jej męża dotrwały, jako jedyne do naszych czasów (Muzeum Narodowe w Warszawie, SZM 7035 MNW).

Lipski nałożył jej koronę:

„niewielką wprawdzie [...], ale bardzo kosztowną, i samemi najwyborniejszemi z orientalnych, przyozdobioną diamentami”¹⁸³.

Ostatnim już elementem szeroko pojętej ikonosfery był strój ślubno-koronacyjny królowej. Bogate szaty i wspaniałość insygniów koronacyjnych, choć nie symbolizowały pełni władzy królewskiej małżonki w wymiarze politycznym, to w oczach obserwatorów budowały wyobrażenie o jej dostojności¹⁸⁴. Forma, krój stroju oraz zdobne aplikacje interpretowane były symbolicznie. Przykładem jest uroczystość ślubno-koronacyjna Bony Sforzy, która ukazała się zebrany w turkusowej sukni, ozdobionej złotymi blaszkami w kształcie pszczelich uli, oznaczających takie cnoty, jak pracowitość, bogactwo oraz płodność. Trzecia żona Zygmunta Augusta, Katarzyna Habsburżanka, pojawiła się w katedrze wawelskiej w czarnych szatach wdowich, na znak żałoby po swoim małżonku księciu Mantui, które zdjęła przed ołtarzem, pozostając ubraną w złotogłów. Z kolei pierwsza żona Zygmunta III, Anna Habsburżanka, wystąpiła w 1592 r. w szacie ze srebrnego brokatu i w zielonym wianku, który ozdabiał rozpuszczone włosy, ukazując ją jako dziewczecę, wyróżniającą się czystością i pobożnością¹⁸⁵.

Autorzy relacji, dość rzadko w dokładny sposób opisywali strój koronacyjny królowej. W przypadku drugiej żony Zygmunta III wspomniano o wspaniałej kremowej sukni wyszywanej w bukiety złotą nicią, którą później przekazała ona jako wotum do sanktuarium na Jasnej Górze. Nie wiemy nic o stroju koronacyjnym Cecylii Renaty i Ludwika Marii poza tym, że ta pierwsza nosiła ciężką białą suknię z naszytymi perłami i klejnotami, a druga w trakcie ceremonii koronacyjnej została przebrana w szatę ze srebrnogłowi¹⁸⁶. Eleonora Habsburżanka prezentowała się za to bardzo dostojnie i rzecz można nowomodnie:

„Płaszcz tejże materyji nad zwyczaj szeroki i długi o łokci 24 mający [...] Strój na głowie modą terazniejszą z włosami nieopudrowanymi, które przez wierzch głowy blemuransowe pantle jasno niebieskiej maści złotem mieszanę przepasały, usze, zausznicze, perłami dwiema uryjańskimi bogatymi na koło diamentami sadzonymi zdobiły, ramiona zaś, dość bogate sztuczki misterną robotą robione zciągly, na piersiach sztuka diamentowa ćwiercią mniejsza przypięta była”¹⁸⁷.

Strój koronacyjny królowej ozdobiony był biżuterią rodzinną Habsburgów, wypoży-

¹⁸³ Diariusz..., AGAD, AR, dz. VI, 80a, s. 620.

¹⁸⁴ Na ten temat szeroko, zob. J. Field, *Dressing a Queen: The Wardrobe of Anna of Denmark at the Scottish Court of King James VI, 1590–1603*, „The Court Historian”, 2019, vol. 24, nr 2, s. 152–167; M. Wilska, *Du symbole au vêtement. Fonction et signification de la couleur dans la culture courtoise de la Pologne médiévale*, [w:] *Le Vêtement. Histoire, archeologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, vol. 1, ed. M. Pastoureau, Paris 1989, s. 307–324; M. Molenda, *Znaczenie i funkcje płaszczy królewskich w Polsce w XIV i XV wieku*, [w:] *Cztery studia o heraldyce, epigrafice i kostiumologii*, red. A. Marzec, Kraków 2010, s. 27–51.

¹⁸⁵ Szerzej na ten temat, zob. K. Turska, *Stroje Jagiellonów podczas ceremoniału...*, s. 101–111; A. Straszewska, *Na ślubnym kobiercu. Symboliczne znaczenie i rola ubiorów państwa młodych w staropolskich obrzędach weselnych*, „Studia Wilanowskie”, 2010, t. 17, s. 124–145; K. Targosz, *Królewskie uroczystości...*, s. 53–55.

¹⁸⁶ Przyjazd oraz koronacja..., APG, 300, 53/72, s. 90.

¹⁸⁷ *Diariusz sejmu...*, s. 95.

czoną specjalnie na tę okazję¹⁸⁸. Bogactwu tego opisu przeciwstawia się zdanie Jana Antoniego Chrapowickiego, który albo nie widział dobrze postaci królowej, albo nie był wrażliwy na piękno i uznał jej szaty za „zwykle”¹⁸⁹. Powrót do kanonu w zakresie stroju koronacyjnego nastąpił w 1676 r., kiedy królowa ubrana była początkowo „w bogate szaty i klejnoty”¹⁹⁰, lecz później przywdziała „długi płaszcz gronostajami podszyty, jako zwyczajnie królowa nosi”¹⁹¹. Cnotę czystości wyrażało także odzienie Katarzyny Leszczyńskiej, które nieco prześmiewczo zostało określone przez autora relacji, jako suknia panny młodej – biała haftowana srebrem, którą zdobiła jedynie kolia ze szlachetnymi kamieniami¹⁹². Ten sam strój przybrała zresztą Maria Józefa Habsburżanka w 1734 r.¹⁹³ Na podstawie tej analizy widać, że oprawa i poziom artystycznych polskich uroczystości koronacyjnych, ulegał ciągłym przemianom, lecz od drugiej połowy XVII w., nie można powiedzieć, by stał na wysokim poziomie w porównaniu do dworów zachodnioeuropejskich. Za wyjątkiem czasów saskich reprezentacja polskiego dworu monarszego, zdecydowanie odbiegała swoją jakością od form wypracowanych na dworach obcych.

Podsumowanie

Omówione wyżej uroczystości koronacyjne polskich królowych dowodzą, że władczyni uzależniona była ściśle od prawodawstwa Rzeczypospolitej. Zwróćmy uwagę, że zgromadzeni na uroczystościach koronacyjnych nie składali królowej przysięgi, co oznaczało, że w przyszłości nie mogła ona pełnić władzy politycznej i sędowniczej. Podczas aktu koronacyjnego podporządkowanie królowej małżonkowi wyrażało się także w różnych gestach i postawach m.in. w obserwowaniu koronacji króla poprzedzającej sakrę małżonki, złożeniu niskiego pokłonu przed majestatem króla-małżonka, następnie w ucałowaniu jego dłoni, wypowiedzeniu doń komplementu oraz zachowaniu fizycznego dystansu względem jego osoby¹⁹⁴. Do tego dochodziło podporządkowanie wyrażające się w warstwie symbolicznej m.in. poprzez zasiadanie królowej na tronie usytuowanym poniżej tronu małżonka oraz posługiwanie się skromniejszymi insygniami władzy, w przeciwieństwie do tych, które otrzymywał król. Obrzęd koronacji królowej nie posiadał rozbudowanego programu. Kolejne akty miały bardzo prosty charakter, choć jak widać, ich porządek nie był skrupulatnie przestrzegany i tylko w czasie sakry Ludwiki Marii Gonzagi w 1646 r. postarano się o właściwe wypełnienie przepisów z 1512 r. Niedopełnienie niektórych obowiązków lub zmiana porządku czynności liturgicznych, uzależniona była od warunków i nastrojów politycznych, stanowiska szlachty, której nie chciano drażnić pewnymi decyzjami oraz kosztami, powodowanymi zapewne oszczędnością, wynikającą zarówno z braku pieniędzy na rozbudowane uroczystości, jak i obawą przed obmową szlachecką o rozrzutność dworu¹⁹⁵.

¹⁸⁸ U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”...*, s. 133.

¹⁸⁹ J.A. Chrapowicki, *Diariusz. Część trzecia...*, s. 108.

¹⁹⁰ *Diariusz Seyma Coronationis...*, BCz, sygn. 421, s. 227.

¹⁹¹ Tamże.

¹⁹² *Kurze Relation vom Verlauf der Krönung Stanislai I...*, BOss, sygn. XVIII-184-III.

¹⁹³ *Opisanie aplauzu...*, AGAD, Zbiory, sygn. 33, s. 3.

¹⁹⁴ J. Kodzik, *Das Zeremoniell am polnischen und französischen Hof in der „Einleitung zur Ceremoniell-Wissenschaft” von J. B. von Rohr, [w:] Polen-Litauen in den Augen der Reisenden aus Frankreich und Deutschland*, red. A. Mikołajewska, A. Zientara, Warszawa 2014, s. 141-142.

¹⁹⁵ Pewne uwagi na ten temat zostały zawarte w następujących studiach, zob. *Ordynacja dworu Zyg-*

Konstatując ten paragraf przychylić się można do stwierdzenia Urszuli Augustyniak, która określiła pozycję polskiej królowej, jako „pensjonariuszki Rzeczypospolitej”¹⁹⁶. Trudno nie zgodzić się z tym stwierdzeniem porównując rolę polskiej władczyni do zakresu uprawnień królowych w monarchiach dziedzicznych Europy Zachodniej, gdzie mogły pełnić bezpośrednio władzę (Anglia, Rosja) lub, jak w krajach, w których obowiązywało prawo salickie (Francja, Hiszpania, Szwecja, państwa Rzeszy i państwa Italii), sprawować regencję w imieniu małoletniego władcy¹⁹⁷. Poszukując w ówczesnej Europie, przykładu obrazującego zupełną drugoplanowość żony władcy, odwołać możemy się do bardzo podobnej roli żon dożów weneckich, które ceremonialnie respektowano z racji ich związku małżeńskiego, ale które nie posiadały żadnych realnych uprawnień, poza obowiązkiem reprezentacji¹⁹⁸. Sąd wygłoszony wyżej, o mało znaczącej roli polskiej królowej, posiada swoją dodatkową argumentację w wynikach badań Bożeny Czwojdrak. Historyczka zwróciła uwagę na brak osobnego ceremoniału pogrzebowego oraz zachowanych nagrobków polskich królowych w przestrzeni katedry wawelskiej¹⁹⁹. Wyjątek pod tym względem stanowi upamiętnienie Anny Jagiellonki oraz epitafia ku czci żon Zygmunta III i Władysława IV, lecz oryginalnych memorii należących do ich poprzedniczek i następczyń faktycznie nie ma, zarówno w Krakowie, jak i w Warszawie.

Czynniki te miały niebanalny wpływ na prezentację osoby królowej, udział zaproszonych gości, czy program artystyczny, oddający w sensie wizualno-audialnym majestat władzy królewskiej. Z analizy różnych zjawisk, to jest programu ideowego architektury okazjonalnej w czasie intrady, pozwalającego kreować wizerunek królowej-mażonki, przebiegu uroczystości koronacyjnych, wyboru i realizacji form artystycznych towarzyszących obrzędowi, wnioskować można, że wraz z końcem panowania w Rzeczypospolitej kolejnych przedstawicieli rodziny Wazów, poziom przygotowań do tej ważnej uroczystości stawał się coraz niższy. Organizacja jednego z najważniejszych obrzędów odnoszących się do inauguracji władcy, uzależniona była od woli politycznej szlachty lub obcych mocarstw przez co stawała się dziełem przypadku. Klótnie i okazywanie niezadowolenia przez wielmożów w trakcie ceremonii, stanowią przykład rażących scen, niedopuszczalnych w przypadku uroczystości rozgrywających się w państwach Europy Zachodniej. Czasami na obniżenie rangi samego aktu, jako obrzędu liturgicznego, wpływało jego celebrowanie przez nieprzewidziane ceremoniałem

munta III z 1589 roku, wyd. K. Chłapowski, Warszawa 2004; K. Przyboś, *Finanse królewskie a ceremoniał na dworze Władysława IV*, [w:] *Theatrum...*, s. 267–277; A. Filipczak-Kocur, *Rozrzutny czy ubogi król Władysław IV?*, [w:] *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 353–373.

¹⁹⁶ U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”...*, s. 142–143.

¹⁹⁷ Pośród obecnie bardzo bogatej literatury na ten temat uwagę zwrócić należy na prace zbiorowe, zob. *Queenship in Europe 1660-1815: The Role of Consort*, ed. C. Campbell Orr, Cambridge 2004; *Femmes et pouvoir politique. Les princesses d'Europe XVe–XVIIIe siècle*, a direction sous I. Poutrin et M.-K. Schaub, Rosny-sous-Bois, 2007; *Queenship and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060-1600*, ed. by E.E. Rohe, L. Benz, Soydney 2016; *Queens, Consorts, Cultural Transfers and European Politics, c. 1500–1800*, ed. by H. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, London-New York 2017; *Forgotten Queens in Medieval and Early Modern Europe. Political Agency, Myth-Making, and Patronage*, ed. V. Schutte, E. Paraque, London 2019.

¹⁹⁸ Szerzej zob. P. Molmenti, *Le dogaresse*, Vittorio Veneto 2011.

¹⁹⁹ B. Czwojdrak, *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie polskich królowych w późnym średniowieczu*, [w:] *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szewdo, B. Świadek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 65–77.

osoby, np. w czasie koronacji małżeństwa Leszczyńskich, czy elektora saskiego Fryderyka Augusta II i jego żony. Brak było także w II poł. XVII w. zaplecza intelektualnego, które zadbałoby o ideową odbudowę autorytetu monarchy. Królowie woleli nie drażnić szlachty zebranej w świątyni i nie akcentować silnej pozycji królowej, nawet jeśli ta, (tu przykład Marii Kazimiery Sobieskiej jest najbardziej jaskrawy), wywierała silny, nieformalny wpływ na rządy w kraju.

Reasumując, można mówić o ceremoniale koronacji polskiej królowej, jako o akcie, który pomimo swojej kodyfikacji, nie był należycie wypełniany, nie generował żadnych nowych form, nie był aktualizowany, ani nie zachęcał do nadania obrzędом głębszego symbolicznego czy filozoficznego znaczenia. Zamiast tego w czasie ceremonii podkreślano akty, wyrażające zależność królowej jej małżonkowi i stanom Rzeczypospolitej. Szlachta, mając udział w życiu publicznym, niezależnie od demonstrowanego publicznie szacunku do osoby królowej, chętniej podważała i krytykowała działania polskich władczyń, pragnąc ograniczyć ich funkcjonowanie w systemie prawnoustrojowym do sfery akceptowalnych wyobrażeń i wzorca idealnego. Zwróćmy uwagę w odniesieniu do analizowanego okresu za właściwe uznawano postawy królowych Habsburżanek – Anny, Konstancji, Cecylii Renaty, Eleonory Marii Józefy oraz Marii Józefy, co zapewne wynikało z ich wychowania przepełnionego opanowaniem, cichością i głęboką religijnością, tzw. „pietas austriaca”²⁰⁰.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Potockich z Łańcuta: sygn. 1679

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów: dz. II, sygn. 2497; dz. VI, sygn. 80a

Archiwum Zamoyskich: sygn. 3081

Zbiory Anny z Potockich Xawerowej Branickiej, Zbiory różnej proveniencji: sygn. 33

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

Akta miasta Gdańska: sygn. 300, 53/72; 300, 29, 262

Archiwum Państwowe w Toruniu:

Akta miasta Torunia: kat. II, XIII-34/1

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie:

Teki Janusza Wolińskiego: sygn. III-198

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie:

sygn.: 100, 101, 350, 421, 426, 537, 966, 1568, 1662, 1666

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

sygn.: 5656

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu:

sygn.: 16

Herzog-August Bibliothek Wolfenbüttel:

gazety ulotne: HAB Quodl. N 182 (42); 912 Quodl. N 182 (38)

²⁰⁰ *Pietas Austriaca: Austrian Religious Practices in the Baroque Era (Central European Studies)*, ed. W.B. Bowman, A. Coreth, A.M. Leitgeb, Purdue University Press 2014; *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700. Between Cosmopolitanism and Regionalism*, ed. by H. Karner, I. Ciulisová, B.J. García García, Leuven 2014.

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka:

fond 148, rkps 73/2

Iviviška nacional'na naukova biblioteka Ukrajiny imeni V. Stefanyka:

f. 4, op. 1, nr 1321; fond 45, op. 1, nr 578

Muzeum Narodowe w Krakowie:

sygn.: 169, t. 4

Natsional'na biblioteka Ukrayini imeni V. I. Vernads'kogo:

f. 1, nr 6277

Sächsisches Staatsarchiv w Dreźnie:

Geheimes Kabinett, Nr. Loc. 03666/08

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu:

sygn.: 188/II; 337/II; 375/II; XVIII-184-III (gazety ulotne)

Źródła drukowane:

Cyrus A., *Sermo in Coronatione Serenissimae Ludovicae Mariae Poloniae et Sueciae Reginae, etc. etc. Habitus in Cathedrali Ecclesia Cracoviensi, Ab Ordinario eiusdem Ecclesiae Concionatore, Ordinis PP. Carmelitarum Discalceatorum. Cum Superiorum Permissu, Varsaviae 1646.*

Diarium Europaeum, t. 21, Frankfurt am Main 1670.

Elert P., *Ingres triumfalny do Warszawy abo wjazd Królowey Maryey de Gonzage*, Warszawa 1645

„Gazette de France” nr 89, (14 Juillet 1646); nr 90, (31 Juillet 1646); nr 23 (7 Février 1676).

Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obraz rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów polskich, t. I, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1868.

Kurtze Beschreibung der Hochzeit des Jungen Königs aus Polen, wyd. A. W., [w:] „Bibliotek Warszawska”, t. 3, 1848, s. 632–648.

Labourer J. de, *Relation Du Voyage De La Roynne De Pologne Et Du Retour De Madame La Marechalle de Guebriant [...] Par La Hongrie, L'Austriche, Styrie, Carinthie, le Frioul et l'Italie Avec Un Discours Historique De Toutes les Villes et Etats par où elle a passé*, Paris 1647.

Lepecki M., *Messis Triumphorum in Coronatione Auspicatissima Serenis-simae Poloniae et Sueciae reginae Ludovicae Mariae Gonzague, [...] Serenissimi Vladislai IV Poloniae et Sueciae Regis Dignissimae Consortis ex Vectigalibus Pro vinciarum Regni Amoris et Reuerentiae Agris proveniens. Eidemque S.R. Maiesta-ti Submissionis et voti Academici gratia*, Cracovia 1646.

Ossoliński S., *Diadema virtutis, sive auspicatissima Inauguratio in Reginam Poloniae Serenissimae et Clementissimae D.D. Ludovicae Gonzagae impositum an. D. 1646*, Cracoviae 1646.

Theatrum Europaeum, t. 10, Frankfurt am Main 1671

Acta Nuntiaturae Poloniae, t. 25/2, ed. T. Chynczewska-Hennel, Cracoviae 2002.

Archiwum Spraw Zagranicznych francuskie, t. 1, lata 1674–1677, wyd. K. Waliszewski, Kraków 1879.

Bielski J., *Dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1584 do 1589*, wyd. F.M. Sobieszczański, Warszawa 1851.

Chrapowicki J.A., *Diariusz. Część trzecia: lata 1669–1673*, wyd. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2009.

Codzienne kłopoty, wielkie interesy i podwójna elekcja. Korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2013.

Corpus Iuris Polonici. Sectio I. Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, ed. S. Kutrzeba, Cracoviae 1906.

Diariusz sejmu koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku, wyd. J. Stolicki, Kraków 2019.

Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku, wyd. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005.

Dwie koronacje Sasów, Augusta II i Augusta III królów polskich, wyd. W. Syrokomla, Wilno 1854.

Elementa ad fontium editiones, t. 17: *Collectanea e rebus polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romae*, ed. W. Wyhowska de Andreis, Romae 1968.

Jemiółowski M., *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1676)*, wyd. J. Dziegielewski, Warszawa 2000.

Kochowski W., *Rocznik Polski. Klimakter czwarty (1669–1673)*, wyd. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011.

Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595, wyd. H. Barycz, Kraków 1930.

Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego, wyd. A. Chrzęszczewski, Kraków 1870.

Listy do Marysieńki, wyd. L. Kukulski, Warszawa 1962.

Listy Marii Kazimierzy z Archiwum Sobieskich w Oławie, t. 1: *Listy do synów z lat 1696–1704*, wyd. A. Leyk, J.J. Sowa, Warszawa 2019.

Maskiewicz B.K., *Diariusz drogi mojej na koronację Jana III, króla polskiego w R[ok]u Pańskim 1676*, wyd. M. Jarczykowa [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*, red. P. Borek, D. Chempe-rek, A. Nowicka-Struska, Kraków 2016.

O'Connor B., *Historia Polski*, tłum. W. Duży, T. Falkowski, P. Hanczewski et al., red. P. Hanczewski, Warszawa 2012.

Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732–1734, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016.

Ordo coronandi regis Poloniae, wyd. S. Kutrzeba, „Archiwum Komisji Historycznej”, t. 11 (1909–1913).

Ordynacja dworu Zygmunta III z 1589 roku, wyd. K. Chłapowski, Warszawa 2004.

Orzelski Ś., *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576.*, t. 3, wyd. W. Spasowicz, Mohylew-Petersburg 1856.

Oświęcim S., *Dyariusz 1643–1651*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 19, wyd. W. Czermak, Kraków 1907.

Radziwiłł A.S., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, wyd. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.

Relacja na sejm koronacyjny 1676 r. o pierwszym dwuleciu rządów Jana III, wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 1938, t. 10, z. 1, s. 125–137.

Rollos J.J., *In Laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa*, przekł. B. Milewska-Ważbińska, M. Górską, Warszawa 2016.

Tende G. de, *Relacja historyczna o Polsce*, wyd. T. Falkowski, M. Forycki, Warszawa 2013.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydane, t. 2–5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859–1860.

Vorbek-Lettow M., *Skarbnica pamięci różnych spraw domowych, jako to i potocznych przypomnienia godnych i potrzebnych opisanja zachowująca*, wyd. E. Galos, F. Mincer, Wrocław 1968.

Wielewicki J., *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1600 do r. 1608*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, wyd. J. Muczkowski, Kraków 1889.

Wjazd, koronacja, wesele najjaśniejszej królowej Cecylii Renaty w Warszawie roku 1637, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Warszawa 1991.

Opracowania:

Adventus: Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt, hg. P. Johanek, A. Lampen, Böhlau-Verlag-Köln-Wien 2009.

Althoff G., *Potęga ceremoniatu. Symbolika władzy w średniowieczu*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2011.

- Arnade P., *Realms of Ritual: Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, London 1996.
- Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy”*. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku, Warszawa 1999.
- Baczewski S., *Zaślubiny króla i Rzeczypospolitej: o próbach rytualizacji elekcji monarszej w publicystyce doby pierwszego bezkrólewia*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze użytkowej i okolicznościowej”, 2010, t. 16, s. 225–235.
- Bednarski H., *Nieznane plany pałacu i katedry wawelskiej z okresu koronacji Augusta III*, „Studia z dziejów Wawelu”, 1961, t. 2, s. 465–472.
- Besala J., *Barbara Radziwiłłówna i Zygmunt August*, Warszawa 2007.
- Besala J., *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Warszawa 2007.
- Bogucka M., *Anna Jagiellonka*, wyd. 2, Wrocław 2009.
- Bogucka M., *Barbara Radziwiłłówna*, [w:] *Życiorysy historyczne, legendarne i literackie*, red. Z. Stefanowska, J. Tazbir, Warszawa 1984, s. 67–88.
- Bogucka M., *Bona Sforza*, wyd. 2, Wrocław 2009.
- Bogucka M., *Gest w kulturze szlacheckiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1981, t. 26, s. 5–18.
- Bogucka M., *The Court of Anne Jagiellon: Size, Structure and Functions*, „Acta Poloniae Historica”, 2009, t. 49, s. 91–105.
- Borkowska U., *Królewskie zaślubiny, narodziny i chrzest*, [w:] *Imagines potestatis. Rytuaty, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiwicz, Warszawa 1994, s. 75–92.
- Böttcher H.-J., *Christiane Eberhardine – Prinzessin von Brandenburg-Bayreuth, Kurfürstin von Sachsen und Königin von Polen, Gemahlin August des Starken*, Dresden 2011.
- Bues A., *Frictions in the life of Polish princesses and queens consort 1500–1800*, [w:] *Frictions and Failures Cultural Encounters in Crisis*, ed. A. Bues, Wiesbaden 2017, s. 105–133.
- Bues A., *Mit solcher zierd, solenithet unnd triumpff, davon lang zuschreiben were. Sprawozdanie ze ślubu i koronacji Bony Sforzy w Krakowie w 1518 r.*, [w:] *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, red. A. Bartoszewicz, A. Karpiński, M. Ptaszyński, A. Zakrzewski, Warszawa 2020, s. 53–78.
- Bues A., *The Elections, Coronations and Funerals of the Kings of Poland (1572–1764)*, [w:] *Europa triumphans: Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, vol. 1, ed. J. R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring, London 2004, s. 375–385.
- Brzozowski A., *Podstawy finansowe działalności królowej Ludwiki Marii Gonzagi*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim: Kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII. Kultura–Instytucje–Gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 339–355.
- Caprio Motta F. de, *Maria Ludovica Gonzaga. Una principessa franco-montovana sul trono di Polonia*, Viterbo 2002.
- Caprio Motta F. de, *Maria Luisa Gonzaga de Nevers. Cerimonie e propaganda nel viaggio verso il trono di Polonia (1645–1646)*, Viterbo 2018.
- Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, ed. R. Mulryne, M. I. Alverti, A. M. Testaverde, Dorchester 2015.
- Choińska-Mika J., Kuras K., *Free election, divine providence nad constitution: legitimacy of royal power in Early Modern Polish-Lithuanian Commonwealth*, [w:] *Dynastic Change: Legitimacy and Gender in Medieval and Early Modern Monarchy*, ed. A. M. S.A. Rodrigues, M. Santos Silva, J. W. Spangler, London 2019, s. 60–75.
- Choynowski M., *„Ornamenta regia” fotele tronowe Stanisława Augusta*, „Kronika Zamkowa”, 2013, t. 1–2, nr 65–66, s. 17–57.

- Chrościcki J. A., *Barokowa architektura okazjonalna*, [w:] *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 229–254.
- Chrościcki J. A., *Przestrzeń ceremonialna w nowożytnym mieście*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1993, nr 2, s. 213–224.
- Chrościcki J. A., *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983.
- Chrościcki J. A., „*Viae Regiae*” w środkowej Europie w XVII i XVIII wieku, „Rocznik Historii Sztuki”, 1986, t. 16, s. 267–282.
- Ciesielski T., *Propagandowy wymiar uroczystości w pierwszych latach panowania Augusta III*, „Wiek Stare i Nowe”, 2015, t. 8 (13), s. 46–68.
- Cieślak E., *Stanisław Leszczyński*, Wrocław 1994.
- Consaday F., *La Reine de France: Symbole et pouvoir XVe-XVIIIe siècle*, Paris 2000.
- Czamańska I., *Eleonora Maria Józefa Habsburg*, [w:] *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.
- Czapliński W., *Cecylia Renata*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 212–213.
- Czapliński W., *Na dworze króla Władysława IV*, Warszawa 1959, s. 336.
- Czarniecka A., *Nikt nie słucha mnie za życia...*, *Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009.
- Czwojdrak B., *Miłość i polityka w kręgach dworu królewskiego – królowa Zofia Holszańska i jej rycerze*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Mozejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 123–129.
- Czwojdrak B., *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie polskich królowych w późnym średniowieczu*, [w:] *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szewedo, B. Świądek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 65–77.
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Dalewski Z., *Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 1995, r. 102, z. 3–4, s. 37–60.
- Dalewski Z., *Przeszłość zrytualizowana: tradycja królewskich koronacji*, [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. H. Manikowska, Warszawa 2018, s. 29–57.
- Dalewski Z., *Władza-przestrzeń-ceremoniał. Miejsce i uroczystości inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV wieku*, Warszawa 1996.
- Derwich M., *Rola opata w koronacjach królów polskich*, [w:] *Imagines potestatis Rytuaty, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszekiewicz, Warszawa 1994, s. 31–58.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlachecki w dwóch pierwszych bezkrólewskich po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Dygdała J., *Wizerunek barokowego Sarmaty i oświeconego Europejczyka, czyli August III Wętyń i Stanisław August Poniatowski*, „Wiek Stare i Nowe”, 2014, t. 6 (11), s. 38–57.
- Elias N., *The Court Society*, Oxford 1986.
- Elżbieta Habsburżanka, [w:] *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, red. Z. Wdowiszewski, Kraków 2005, s. 152–155.
- Erkens F.R., „*Sicut Esther regina*”. *Die westfränkische Königin als ‘ consors regni’ , dans Francia*, „Forschungen zur westeuropäischen Geschichte”, 1993, bd. 20, s. 15–38.
- Europa triumphans: Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 1–2, ed. J. R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring, London 2004.
- Fabiani B., *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa 1974.
- Feldman J., *Stanisław Leszczyński*, Warszawa 1984.

- Femmes et pouvoir politique. Les princesses d'Europe XVe – XVIIIe siècle*, a direction sous I. Poutrin et M.-K. Schaub, Rosny-sous-Bois 2007.
- Fernández-González L., *Negotiating terms. King Philip I of Portugal and the ceremonial entry of 1581 into Lisbon*, [w:] *Festival Culture in the World of the Spanish Habsburgs*, ed. F. Checa-Cremades, L. Fernández-González, London 2015, s. 87–115.
- Field J., *Dressing a Queen: The Wardrobe of Anna of Denmark at the Scottish Court of King James VI, 1590–1603*, „*The Court Historian*”, 2019, vol. 24, nr 2, s. 152–167.
- Fijałkowski A., *Średniowieczne koronacje królewskie na Węgrzech i w Polsce*, „*Przegląd Historyczny*”, 1996, t. 87, z. 4, s. 713–735.
- Filipczak-Kocur A., *Rozrzutny czy ubogi król Władysław IV?*, [w:] *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 353–373.
- Filipczak-Kocur A., *Wesele Zygmunta III i Anny w 1592 r. oraz koronacja królowej w relacjach niemieckojezycznych i polskich gazetach ulotnych*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 91–105.
- Forgotten Queens in Medieval and Early Modern Europe. Political Agency, Myth-Making, and Patronage*, ed. V. Schutte, E. Parand, London 2019.
- Forycki M., *Stanisław Leszczyński*, Poznań 2016.
- French Ceremonial Entries in the Sixteenth Century: Event, Image, Text*, ed. H. Visentin, N. Russell, Toronto 2007.
- Frost R., *Etipoczyk i słoń? Ludwika Maria Gonzaga i rola królowej w monarchii elekcyjnej (1645–1667)*, [w:] *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Warszawa 2019, s. 15–50.
- Gałużska J., *Jak Kraków witał arcyksiężniczkę? Uroczystości ślubne i koronacyjne Anny Habsburżanki i Zygmunta III Wazy w 1592 roku*, „*Przegląd Nauk Historycznych*”, 2018, r. 17, z. 2, s. 225–251.
- Geertz C., *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*, [w:] *tenże, Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983.
- Gierowski A. J., *Krystyna Eberhardyna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Gieysztor A., *Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland*, [w:] *Coronations. Medieval nad Early Modern Monarchic Ritual*, ed. J.M. Bak, Berkeley 1990, s. 152–164.
- Gieysztor A., *Non habemus caesarem nisi regem. Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i wieku XVI*, [w:] *Muzeum i Twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr. Stanisława Lorentza*, red. K. Michałowski, Warszawa 1969, s. 277–292.
- Gieysztor A., *Ornamenta Regia w Polsce XV wieku*, [w:] *Sztuka i ideologia XV w.*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 155–163.
- Gieysztor A., *Spektakl i liturgia – polska koronacja królewska*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 9–23.
- Goffman E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh 1959.
- Górska M., *Medalerski wizerunek Jana III Sobieskiego*, [w:] *Primus inter pares Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 83–85.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Czy król potrzebny jest w republice. Polscy pisarze polityczni wieku XVI–II o miejscu i roli monarchy w Rzeczypospolitej. Zarys problematyki*, [w:] *Dwór a kraj między centrum a peryferiami władzy*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 467–485.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń 2018.
- Hennel-Bernasiakowa M., *Arrasy Zygmunta Augusta świadkiem królewskich uroczystości*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 255–265.

Herzog zu Sachsen A., *Maria Josepha, Erzherzogin von Österreich*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 16, Berlin 1990.

Heslop T. A., *The English Origins of the Coronation of the Virgin*, „*Burlington Magazine*”, 2005, vol. 147, nr 1233, s. 790–797.

Holčík Š., *Uroczystości koronacyjne w Preszburgu 1563–1830*, tłum. K. Močko, Kraków 1986.

Huneycutt L.L., *Intecession and the High-Medieval Queen: The Esther Topos*, [w:] *Power of the Weak: Studies in Medieval Woman*, ed. J. Carpenter, S. MacLean, Champaign 1995, s. 126–146.

Hundert Z., *Między buławą a tronem: wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. II, Oświęcim 2019.

Hunt A., *The Drama of Coronation: Medieval Ceremony in Early Modern England*, Cambridge 2008.

Kaczor D., *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martieniego corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwika Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, [w:] *Sztuka w kręgu władzy. Materiały LVII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęconej pamięci Profesora Szczęsnego Dettloffa (1878–1961) w 130. rocznicę urodzin*, Toruń 2008, red. E. Pilecka, K. Kluczewajd, Warszawa 2009, s. 161–178.

Kamecka-Skrajna M., *Królowa Eleonora Maria Józefa Wiśniowiecka (1653–1697)*, Toruń 2007.

Kantorowicz E., *Laudes regiae. A study in Liturgical Acclamations and Medieval Rulers Worship*, Berkley 1946.

Kodzik J., *Ceremoniał a precedencja. Miejsce Rzeczypospolitej wśród mocarstw europejskich według Europäisches Hoff-Ceremoniel autorstwa Gotfrieda Stiewego*, [w:] *Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, red. M. Markiewicz, K. Kuras, R. Niedziela, Kraków 2018, s. 73–87.

Kodzik J., *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015, s. 103–114.

Kodzik J., *Das Zeremoniell am polnischen und französischen Hof in der „Einleitung zur Ceremoniell-Wissenschaft” von J. B. von Rohr*, [w:] *Polen-Litauen in den Augen der Reisenden aus Frankreich und Deutschland*, red. A. Mikołajewska, A. Zientara, Warszawa 2014, s. 137–152.

Komaszyński M., *Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Kraków-Wrocław 1984.

Komaszyński M., *Piękna królowa Marysiénka*, Kraków 1995.

Kopera F., *Dzieje skarbcza koronnego czyli insygniów i klejnotów koronnych Polski*, Kraków 1904.

Kosior K., *Anna Jagiellon: A Female Political Figure in the Early Modern Polish-Lithuanian Commonwealth*, [w:] *A Companion to Global Queenship*, ed. E. Woodacre, London 2018, s. 67–78.

Kosior K., *Becoming a Queen in Early Modern Europe East and West*, Newcastle 2019.

Kuchowicz Z., *Literatura szlachecka wobec elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, „*Prace Polonistyczne Uniwersytetu Łódzkiego*”, 1955, t. 13, s. 171–186.

Kulecki M., *Ceremoniał intronizacyjny Przemysławów w X–XIII wieku*, „*Przegląd Historyczny*”, 1984, t. 75, z. 3, s. 441–451.

Kuras K., *Ceremony and space: Contact between the Nobles and the Monarch from 16th to 18th century in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „*Annales Universitatis Apulensis Series Historica*”, 2017, z. 21, s. 45–72.

Kutrzeba S., *Koronacje królów i królowych w Polsce*, Warszawa 1918.

Kutrzeba S., *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*. „*Przegląd Historyczny*”, 1911, t. 12, s. 71–83, 149–164 i 285–307.

Iwanoyko E., *Godfryd Peschwitz – emblematyk gdański drugiej połowy XVII wieku*, „*Rocznik Historii Sztuki*”, 1985, t. 15, s. 231–246.

Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna na scenie dworskiego theatrum ceremonialae*, [w:] *Świat kobiet w Czechach i w Polsce średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczyk,

- A. Januszek Sieradzka, J. Smółucha, Kraków 2018, s. 93–114.
- Januszek-Sieradzka A., *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017.
- Januszek-Sieradzka A., *Oprawa liturgiczna koronacji królowych w Polsce w pierwszej połowie XVI stulecia w świetle ordines coronandi Barbary Zápolyi (1512) i Barbary Radziwiłłówny (1550)*, „*Tabularium Historiae*”, 2017, t. 2, s. 121–143.
- Januszek-Sieradzka A., *Stellung und Rolle der Königin im Hofzeremoniell Polens unter den Jagiellonen: auf der Suche nach einer Forschungsmethodologie*, „*Mediaevalia Historica Bohemica*”, 2018, t. 28, nr 1, s. 41–59.
- Jędrzejewski P., *Elżbieta Austriaczka – królowa polska i wielka księżna litewska (1526–1545)*, „*Res Gestae*”, 2015, t. 1, s. 107–127.
- Landwehr J., *Splendid Ceremonies. State Entries and Royal Funerals in the Low Countries 1515–1791: a Bibliography*, Leiden 1971.
- Lehoux F., *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968.
- Leitsch W., *Das Leben am Hof König Sigismund III. von Polen*, bd. 3, Wien 2010.
- Leszczyńska A., *O muzyce w obrzędach koronacyjnych królów polskich*, „*Polski Rocznik Muzykologiczny*”, 2015, t. 13, s. 81–98.
- Letkiewicz E., *Korona w Polsce i inne insygnia władzy. Stan i perspektywy badań [w:] Dawna i nowsza biżuteria w Polsce. Materiały z VIII Sesji Naukowej z cyklu Rzemiosło Artystyczne i Wzornictwo w Polsce, przygotowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. K. Kluczajd, Toruń 2008, s. 61–71.
- Libiszowska Z., *Królowa Ludwika Maria*, Warszawa 1985.
- Libiszowska Z., *Żona dwóch Wazów*, Warszawa 1963.
- Lileyko J., *Portrety tzw. koronacyjne Zygmunta III i Konstancji jako wyraz polityki dynastycznej Wazów, [w:] Portret. Funkcja. Forma. Symbol*, red. A. Marczak-Krupa, Warszawa 1990, s. 377–391.
- Lileyko J., *Regalia polskie*, Warszawa 1987.
- Linnell A.-M., *Becoming a Stuart Queen Consort: Nuptial texts for Henrietta Maria of France and Catherine of Braganza, Queens of Britain, [w:] Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c.1500-1800*, ed. H. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, London-New York 2017, s. 153–172.
- Makiła D., *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – Obowiązkiwanie – Stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012.
- Mallet D., *Louis-Marie de Gonzague à Varsovie: son entrée en politique vue par son secrétaire Pierre de Noyers (1646–1648)*, [w:] *France-Pologne. Contacts, échanges culturels, représentations (fin XVIe-fin XIXe siècle, textes réunis par J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet*, Paris 2016, s. 51–69.
- Manys B., *Recepcja obrzędowości dworu polskiego w świetle Relacji historycznej o Polsce Gasparda de Tende*, „*Sensus Historiae*”, 2014, vol. 16, no 3, s. 37–47.
- Marchwińska A., *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2007.
- Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tysza, Warszawa 2017.
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982.
- Miodońska B., *Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarskiej graduatu Jana. Olbrachta i pontyfikału Erazma Ciolka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI*, Kraków 1979.
- Morton A., *Sanctity and suspicion: Catholicism, Conspiracy and the Representation of Henrietta Maria of France and Catherine of Braganza, Queens of Britain, [w:] Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c.1500-1800*, ed. H. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, London-New York 2017, s. 172–201.

Marchwińska A., *Starania Zygmunta Augusta o uznanie Barbary Radziwiłłówny w Koronie*, [w:] *Pomerania et ultima terras. Studia ofiarowane Barbarze Popielas-Szultce w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. J. Sochacki, A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2011, s. 486–497.

Marchwińska A., *Układy o małżeństwo oraz zaślubiny Zygmunta Augusta i Elżbiety Habsburżanki*, [w:] *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, I. Makarczyk, Olsztyn 2006, s. 248–259.

Matwijowski K., *Uroczystości przedkoronacyjne i przyczyny zmiany terminu koronacji Jana III Sobieskiego*, [w:] *Źródłoznawstwo i studia historyczne. Prace ofiarowane prof. dr Wacławowi Korci w 70. rocznicę urodzin*, red. K. Bobowski, Wrocław 1989, s. 266–268.

McBride Bryant L., *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual and Art in the Renaissance*, Genève 1986.

McCartney E., *Ceremonies and Privileges of Office Queenship in Late Medieval France*, [w:] *Power of the Weak: Studies in Medieval Woman*, ed. J. Carpenter, S. MacLean, Champaign 1995, s. 178–220.

Michałek-Simińska A., *Znaczenie koronacji królewskiej w późnośredniowiecznej Francji*, „Przeгляд Zachodniopomorski”, 2006, r. 31, z. 1, s. 169–198.

Mickúnaitė G., *United in blood, divided by faith: Elena Ivanovna and Aleksander Jagiellończyk*, [w:] *Frictions and Failures. Cultural Encounters in Crisis*, ed. A. Bues, Wiesbaden 2017, s. 181–201.

Milewski D., *Koronacja Augusta II na króla Polski*, „Saeculum Christianum”, 2003, t. 10, z. 1, s. 81–99.

Molenda M., *Znaczenie i funkcje płaszczy królewskich w Polsce w XIV i XV wieku*, [w:] *Cztery studia o heraldyce, epigrafice i kostiumologii*, red. A. Marzec, Kraków 2010, s. 27–51.

Molmenti P., *Le dogaresse*, Vittorio Veneto 2011.

Morka M., „*Arcus Gratiae et Pacis*”. *Gdańska brama triumfalna na wjazd Ludwika Marii Gonzagi*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania et al., Warszawa 1988, s. 567–579.

Mossakowski S., *Uroczystości wawelskie w styczniu 1646 roku a projekty Giovanniego Battisty Gisléniego*, „*Studia Waweliana*”, 2000/2001, t. 9/10, s. 41–83.

Mrówczyński D., *Wzorzec spotechny królowej w Polsce XVI wieku*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 3, red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 49–70.

Murphy N., *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589*, Leiden 2016.

Myśliński M., *Klejnoty Rzeczypospolitej. Zawartość Skarbca Koronnego na Wawelu w świetle jego inwentarzy z lat 1475–1792*, Warszawa 2007.

Nalewajek A., *Inwentarz skarbcza koronnego z 1515 roku*, „*Rocznik Humanistyczny*”, 2013, r. 61, z. 2, s. 63–81.

Nelson J.L., *Carolingian Coronation Rules a Model for Europe*, „*The Court Historian*”, 2004, vol. 9, nr 1, s. 1–13.

Nelson J.L., *Early Medieval Rites of Queen-Making and the Shaping of Medieval Queenship*, [w:] *Queens and Queenship in Medieval Europe*, ed. A.J. Duggan, Woodbrige 1997, s. 301–315.

Nelson J.L., *The Earliest Royal Ordo. Some Liturgical and Historical Aspects*, [w:] *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, ed. J.L. Nelson, London 1986, s. 344–349.

Nikodem J., *Jadwiga. Król Polski*. Wrocław 2009.

Ochman-Staniszevska S., *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa 2006.

Ochman-Staniszevska S., *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, 1983, t. 28, s. 135–159.

- Ochman-Staniszevska S., *Od stabilizacji do kryzysu władzy królewskiej. Państwo Wazów*, [w:] *Między monarchią a demokracją*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 211–269.
- Ochman-Staniszevska S., *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 roku*, Wrocław 1985.
- Opaliński E., *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny”, 1985, r. 92, s. 533–547.
- Opaliński E., *Postawa szlachty polskiej wobec osoby królewskiej jako instytucji w latach 1587–1648: próba postawienia problematyki*, „Kwartalnik Historyczny”, 1983, r. 90, s. 791–803.
- Osiecka-Samsonowicz H., *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587–1696*, Warszawa 2012.
- Pac G., *Kobiety z dynastii Piastów. Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku – studium porównawcze*, Toruń 2013.
- Pac G., *Koronacje władczyń we wcześniejszym średniowieczu – zarys problemu*, [w:] *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*, red. J. Dobosz, M. Matla, L. Wetesko, Gniezno 2011, s. 43–57.
- Pac G., *Święte dziewictwo. Królowa dziewice i władza w ottońskiej Rzeszy*, „Kwartalnik Historyczny”, 2018, r. 125, z. 4, s. 815–859.
- Parsons J.C., *Ritual and Symbol in the English Medieval Queenship to 1500*, [w:] *Woman and Sovereignty*, ed. L.O. Fradenburg, Edinburgh 1992, s. 61–80.
- Parsons J.C., *The Queen's Intercession in the Thirteen-Century England*, [w:] *Power of the Weak. Studies in Medieval Woman*, ed. J. Carpenter, S. MacLean, Champaign 1995, s. 153–162.
- Pawłowska A., *Kobieta jako katalizator sporów politycznych w nowożytnej Rzeczypospolitej na przykładzie małżeństwa Zygmunta III Wazy z Konstancją Habsburżanką*, [w:] *Płeć i władza w kontekstach historycznych i społecznych*, red. M.A. Kubiacyk, F. Kubiacyk, Gniezno 2014, s. 325–337.
- Pfeiffer B., *Rex et Patria. Temat władcy, narodu i ojczyzny w literaturze i sztuce XVIII stulecia*, Warszawa 2012.
- Piecha Z., *Strój, insygnia i atrybuty księżąt piastowskich do końca XIV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 38, 1990, nr 1–2, s. 3–35, s. 199–222.
- Piech Z., *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Imagines potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 117–150.
- Pietas Austriaca: Austrian Religious Practices in the Baroque Era (Central European Studies)*, ed. W.B. Bowman, A. Coreth, A.M. Leitgeb, Purdue University Press 2014.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995.
- Piwożński J., *Krakowskie uroczystości państwowe i dworskie w drugiej połowie XVI wieku w świetle ówczesnych prototypów prasowych*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze księżąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 193–205.
- Pociecha W., *Elżbieta Austriaczka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 255–256.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557), czasy i ludzie odrodzenia*, t. 1–3, Poznań 1949–1958.
- Przyboś A., *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, wyd. II, Kraków 2007.
- Przyboś K., *Finanse królewskie a ceremoniał na dworze Władysława IV*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze księżąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 267–277.
- Przyboś K., *Kandydatura Piasta w literaturze politycznej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, „Studia Historyczne”, 1971, t. 14, z. 4, s. 502–510.
- Przybyszewska-Jarmińska B., *Muzyczne dwory polskich Wazów*, Warszawa 2007.
- Przybyszewski B., *Barbara Zapolya królowa Polski 1512–1515*, Łańcut 2000.

- Queens, Consorts, Cultural Transfers and European Politics, c. 1500-1800*, ed. by H. Watanabe-O'Kelly, A. Morton, London-New York 2017.
- Queenship and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060-1600*, ed. by E.E. Rohe, L. Benz, Soydney 2016.
- Queenship in Europe 1660-1815: The Role of Consort*, ed. C. Campbell Orr, Cambridge 2004.
- Rokita J. G., *Dwa żetony koronacyjne upamiętniające koronację Jana III Sobieskiego w Krakowie, autorstwa nieznanego medalierów, pochodzące z 1676 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Res Historica”, 2017, t. 43, s. 59-96.
- Rokita J. G., *Medale upamiętniające królewską koronację Jana III Sobieskiego i Marii Kazimierzy w Krakowie pochodzące z 1676 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Studia Europea Gnesnensia”, 2018, t. 17, s. 307-336.
- Rokita J. G., *Słów kilka o dwóch numizmatach upamiętniających Marię Kazimierę, pochodzących z okresu koronacji i peregrynacji pary królewskiej po Pomorzu Gdańskim*, [w:] „Silva Rerum” Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie https://www.wilanow-palac.pl/slow_kilka_o_dwoch_numizmatach_upamietniajacych_marie_kazimiere_pochodzacych_z_okresu_koronacji_i_peregrynacji_pary_krolewskiej_po_pomorzu_gdanskim.html, dostęp z dn. 7.09.2019].
- Rokosz M., „Forum Polonorum et Via Regia”. *Rynek krakowski i Droga Królewska sceną wydarzeń państwowych, religijnych, narodowych i społecznych 1257-2010*, [w:] *Rynek krakowski odkryty na nowo*, red. E. Firlet, Kraków 2014, s. 405-610.
- Rożek M., *Ostatnia koronacja w Krakowie i jej artystyczna oprawa*, „Rocznik Krakowski”, 1973, t. 44, s. 97-112.
- Rożek M., *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987.
- Rożek M., *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976.
- Rudzki E., *Polskie królowe*, t. 1, *Żony Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 1987.
- Rudzki E., *Polskie królowe*, t. 2, *Żony królów elekcyjnych*, Warszawa 1990.
- Rutkowska G., *Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów*, [w:] *Kobieta i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. A. Kluczyk, Katowice 2015, s. 233-236.
- Rzońca J., *Ceremoniał zaślubin i koronacji Bony Sforzy*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 75-91.
- Sawicki M., *Elekcja i koronacja Stanisława Leszczyńskiego w świetle niemieckojęzycznych i polskich gazet ulotnych*, [w:] *Wesela chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 109-114.
- Sawicki M., *Maria Kazimiera wobec spraw litewskich (1674-1685)*, [w:] *Maria Kazimiera Sobieska (1641-1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszką, Warszawa 2017, s. 83-99.
- Sawicki W., *Rytuał sakry – koronacji królewskiej jako źródło prawa i ustroju państwa średniowiecznej Europy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1972, t. 24, s. 279-293.
- Schmidt J.-C., *Gest w średniowiecznej Europie*, Warszawa 2006.
- Schramm P. E., *History of English Coronation*, Oxford 1937.
- Sherman C.R., *The Queen in Charles V's „Coronation Book: Jeanne de Bourbon and the „Ordo ad reginam benedicendam”*, „Viator. Medieval and Renaissance Studies”, 1977, vol. 8, s. 255-298.
- Sikora F., *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. S. Bylina, Warszawa 2000, s. 161-179.
- Sito J., *Królowa Maria Józefa – zapomniany rozdział saskiego mecenatu w Rzeczypospolitej*, [w:] *Oświeceniowa republika władców. Rezydencje, kolekcje, mecenat*, red. A. Pieńkos, Warszawa 2016, s. 41-61.
- Skowron R., *Ceremonial – Etiquette – Residence. Europeanism and Own Traditions of the Court of Polish Kings (1370-1648)*, [w:] *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*, ed. W. Paravicini, Paris 2013, s. 780-783.

- Skowron R., *Entradas, bodas y coronaciones de las princesas de la Casa de Austria en Cracovia (1592 i 1605)*, „Libros de la corte”, 2013, vol. 6, s. 58–75.
- Skrzypietz A., *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011.
- Smísek R., Kondrádová M., *Habsburgowie i Michał Korybut Wiśniowiecki. Przyjazd arcyksiężniczki Eleonory Marii do Rzeczypospolitej w 1670 r. jako sposób komunikacji symbolicznej*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2015, nr 2, s. 101–135.
- Sokalski M., *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością: postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.
- Sokalski M., *Postawy polityczne szlachty koronnej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego w świetle instrukcji i laudów sejmikowych*, [w:] *Inter majestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 175–191.
- Sperka J., *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 107–119.
- Stafford P., *Queens, Concubines and Dowagers. The King's Wife in Early Middle Ages*, Georgia 1983.
- Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988.
- Staszewski J., *Maria Józefa*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, s. 1–2.
- Stolicki J., *Postawy polityczne województw ukraińskich w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, [w:] *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 101–123.
- Stolicki J., *Wobec wolności i króla: działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2003.
- Straszewska A., *Na ślubnym kobiercu. Symboliczne znaczenie i rola ubiorów państwa młodych w staropolskich obrzędach weselnych*, „Studia Wilanowskie”, 2010, t. 17, s. 124–145.
- Strong R., *Splendor at Court. Renaissance Spectacle and Illusion*, London 1973.
- Sucheni-Grabowska A., *Królowie a następstwo tronu: Zofia, Bona i Ludwika Maria*, [w:] *Historia i Archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Andrzeja Tomczaka*, Toruń–Warszawa 1992, s. 53–64.
- Sucheni-Grabowska A., *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996.
- Sypek K., *Zagraniczni goście na weselu Zygmunta Augusta i Katarzyny Austriaczki w świetle Rachunków poselstw z 1553 roku*, [w:] *Curia Jagiellonica. Studia z dziejów dworu i kultury dworskiej w XV–XVI wieku*, red. A. Januszek-Sieradzka, Lublin 2009, s. 101–121.
- Szablowski J., *Nieznane i mało znane plany katedry wawelskiej z w. XVIII (ich znaczenie dla dziejów Wawelu i topografii zabytku)*, „Studia z dziejów Wawelu”, 1991, t. 5, s. 377–417.
- Szczygielski W., *W kręgu idei narodowego monarchy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica”, 1986, r. 26, s. 17–42.
- Szpaczyński P., *Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. Kilka uwag w sprawie dążeń królowej do zapewnienia ciągłości dynastii Jagiellonów*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2014, t. 28, z. 1, s. 3–29.
- Szulc T., *Niedynastyczne małżeństwa Jagiellonów i królów elekcyjnych*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 243–274.
- Szulc T., *Nierówność stanowa w małżeństwach Jagiellonów i królów elekcyjnych*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2017, t. 54, s. 135–158.
- Szulc T., *Oprawa posagu królowych w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, „Studia Prawno Ekonomiczne”, 2015, t. 94, s. 123–148.

- Szulc T., *Status prawno-majątkowy Ludwika Marii Gonzagi w świetle intercyz małżeńskich w roku 1645–1646*, „*Studia Prawno Ekonomiczne*”, 2015, t. 96, s. 145–162.
- Szulc T., *Ustanawianie oprawy dla żon królów elekcyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, „*Przegląd Prawa Publicznego*”, 2013, nr 7–8, s. 147–159.
- Szweykowski Z., *Musica moderna w ujęciu Marka Scacchiego*, Kraków 1977.
- Szweykowski A. i Z., *Włosy w kapeli królewskiej polskich Wazów*, Warszawa 1997.
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012.
- Targosz K., *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu w 1512–1605*, Kraków 2007.
- Targosz K., *Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech siostr Habsburżanek (Kraków 1592 i 1605, Florencja 1608)*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze księząt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 207–244.
- Targosz K., *Uczony dwór Ludwika Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, wyd. 2, Warszawa 2015.
- Tęgowski J., *Polska rodzina dynastyczna w X–XV wieku*, [w:] *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana?*, red. C. Kuklo, Warszawa 2012, s. 31–55.
- The Emblematic Queen. Extra-Literary Representations of Early Modern Queenship*, ed. D. Barret-Graves, London 2018.
- The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700. Between Cosmopolitanism and Regionalism*, ed. by H. Karner, I. Ciulisová, B.J. García García, Leuven 2014.
- Tomaszek A., *Sejm 1638 r. w obronie szlacheckiej równości*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, 1987, t. 39, z. 2, s. 17–31.
- Truchim S., *Koronacje polskich królów elekcyjnych*, Poznań 1931.
- Turner V., *Od rytuału do teatru. Powaga zabawy*, tłum. M. i J. Dziekanowie, Warszawa 2005.
- Turska K., *Stroje Jagiellonów podczas ceremoniatu witania narzeczonych*, [w:] *ceremoniale na dworze księząt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 101–111.
- Vácha Š., Veselá I., Vlnas V., Vokáčová P., *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha-Litomyšl 2009.
- Watanabe-O’Kelly H., *Religion and the Consort: Two Electresses of Saxony and Queens of Poland (1697–1757)*, [w:] *Queenship in Europe 1660–1815: The Role of Consort*, ed. C. Campbell Orr, Cambridge 2004, s. 252–275.
- Werlauff E.Ch., *Historisk Undersøgelse om de danske Kongers Kroning og Salving i Middelalderen*, København 1836, s. 165–207.
- Werner D. A., *Ritual and Memory in Ottonian Reich. The Ceremony of Adventus*, „*Speculum*”, 2001, t. 76, z. 2, s. 255–283.
- Wickham Legg J., *The coronation of the Queen*, London 1896.
- Wilska M., *Du symbole au vêtement. Fonction et signification de la couleur dans la culture courtoise de la Pologne médiévale*, [w:] *Le Vêtement. Histoire, archeologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, vol. 1, ed. M. Pastoureau, Paris 1989, s. 307–324.
- Wilson H.A., *The English Coronation Orders*, „*The Journal of Theological Studies*”, 1901, vol. 2, nr 8, s. 481–504.
- Winiarska A., *Rola Heleny Rurykowicz w świetle stosunków polsko-moskiewskich na przelomie XV i XVI wieku*, „*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne*”, 1968, z. 32, s. 5–31.
- Wisner H., *Władysław IV*, wyd. 2, Wrocław 2009.
- Wisner H., *Zygmunt III Waza*, wyd. 2, Wrocław 2006.
- Woliński J., *Toruński azyl Eleonory Marii Józefy Wiśniowieckiej 1674/1675*, „*Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*”, 1953, t. 19, z. 1, s. 158–167.

Wurzbach C. von, *Habsburg, Eleonore Maria von Oesterreich*, [w:] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. t. 6: *Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei*, Wien 1860.

Wyrozumski J., *Królowa Jadwiga. Między epoką piastowską i jagiellońską*, Kraków 1997.

Żukowski J., *Architektura okazjonalna na uroczystości zaślubin i koronację Ludwiki Marii Gonzagi w roku 1646*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, 2011, t. 63, z. 1-2, s. 45-90.

Żukowski J., *Intrada z 1646 r. jako przykład związków artystycznych Gdańska z Antwerpią*, [w:] *Sztuka pobrzeża Bałtyku*, red. H. Fruba, Warszawa 1978, s. 309-340.

Żukowski J., *Święto Sławy. Ingres zaślubinowo-koronacyjny Cecylii Renaty Habsburżanki w 1637 roku*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, 2013, t. 75, z. 2, s. 233-293.

Żukowski J., *Żądza chwały. Władysław IV Waza w ikonografii performatywnej*, Warszawa 2018.

